

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Qürbətli Vüsal Telman oğlu

«Azərbaycanda bank sektorunun müasir inkişaf xüsusiyyətləri» mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

Maliyyə

İxtisaslaşma:

Bank işi

Elmi rəhbər:

prof.Z.F.Məmmədov

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dos. Z.H.İbrabimov

Kafedra müdiri:

prof. Ə.Ələkbərov

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
------------	---

Fəsil I. MİLLİ BANK SİSTEMİNİN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Milli bank sistemi anlayışının tərkibi, mahiyyəti və məzmunu.....	7
1.2. Milli Bank sisteminin inkişafına təsir göstərən amillərin təhlili.....	15
1.3. Azərbaycan bank sisteminin təkamülü və inkişafı.....	20

II Fəsil. AZƏRBAYCAN BANK SİSTEMİNİN MALİYYƏ SABİTLİYİ İNKİŞAFININ TƏMİNATININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Azərbaycan bank sisteminin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	30
2.2. Azərbaycan bank sektorunda rəqabətqabiliyyətlilik problemi.....	46

III FƏSİL. MÜASİR ÇAĞIRIŞLAR KONTEKSTİNDƏ AZƏRBAYCAN BANK SEKTORU İNKİŞAFININ PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycan bank sisteminin rəqabətə davamlılığının artırılması yolları.....	53
3.2. Müasir şəraitdə Azərbaycan bank sisteminin transmilliləşməsinin inkişaf perspektivləri	64

Nəticə və təkliflər	72
---------------------------	----

Ədəbiyyat	83
-----------------	----

Rezume

Summary

Referat

Giriş

Azərbaycanda müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank sistemində inkişaf etmiş dünya ölkələrinin qabaqcıl təcrübəsi əsasında radikal islahatlar aparılır və bank strukturlarının hüquqi-iqtisadi bazasının möhkəmləndirilməsində ciddi addımlar atılır. Cəmiyyətin inkişaf tarixində kredit sisteminin normal fəaliyyəti təmin edilərsə, onda yüksək və sürətli sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən danışmaq mümkündür. Hal-hazırda kredit sistemi bazar iqtisadiyyatı ilə əlaqədar olaraq dövlətin işləyib hazırladığı iqtisadi inkişaf strategiyasının yerinə yetirilməsinə xidmət edir və bu məqsədlə səmərəli pul-kredit siyasəti həyata keçirilməkdədir.

Azərbaycanda pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri iqtisadi inkişafın başlıca şərti olan makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına, bank sektorunda maliyyə sabitliyinin təmin olunmasına və maliyyə vasitəçiliyinin dərinləşməsinə yönəldilib. Bu hədəflərə nail olmaq üçün Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası bank nəzarətinin strateji çərçivəsinin davamlı təkmilləşdirilməsini həyata keçirir, habelə makroiqtisadi siyasətin koordinasiyasının daha da təkmilləşməsinə zəruri dəstək verir.

Hazırda həyata keçirilən makropredinsial siyasəti nəticəsində maliyyə sabitliyi qorunub saxlanılmış, maliyyə sisteminin institusional inkişafı davam etdirilmiş, maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanları artmaqdadır. Son illər Azərbaycan Respublikasında bank sisteminin formalaşması və təkmilləşdirilməsində dövlətin rolu getdikcə güclənir və bu zaman qarşıya global maliyyə böhranının təsirinin başa çatmadığı hazırkı dövrdə ölkənin maliyyə sabitliyinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi bank sektorunun səməli fəaliyyətindən asılıdır. Xarici ölkələrin çoxsaylı iqtisadçıları tərəfindən tədqiq edilən problemin nəzəri, metodoloji və təcrübi aspektlərinin öyrənilməsinə bir sıra tədqiqatlar həsr edilmişdir. Azərbaycanda səmərəli bank sisteminin təhlili və tədqiqi məsələləri haqqında bir sıra tədqiqatlar aparılmış, monoqrafiyalar yazılmış, dissertasiyalar müdafiə olunmuşdur. Müstəqillik

əldə etdikdən sonra ölkəmizdə pul-kredit sistemi, o cümlədən bank məsələləri ilə əlaqədar maraqlı və hərtərəfli tədqiqatlar aparılmışdır.

Milli iqtisadiyyatın qan damarı - bank sisteminə və onun işlənmə mexanizminə sistemli şəkildə tam baxılması, onun səmərəliliyi və ya nöqsanlı tərəflərinin geniş, hərtərəfli təhlil edilib öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və aktualdır. Beləliklə nəinki hazırkı dövrdə, həm də gələcəkdə bank sisteminin təkmilləşdirilməsi yollarının və inkişaf istiqamətlərinin əsaslandırılması tədqiqat işi “Azərbaycanda bank sektorunun müasir inkişaf xüsusiyyətləri ” adlı mövzunun araşdırılmasını labüd etmişdir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Azərbaycanda bank sisteminin təkmilləşdirilməsi probleminin tədqiqi, ödəniş sistemlərinin stabil və inamlı əməliyyatın təminatı, manatın alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi və onun səmərəliliyinin artırılması kimi məsələlər iqtisad elmi tərəfindən bu və ya digər səviyyədə araşdırılmışdır. Bank sisteminin formalaşması və inkişafı ilə əlaqədar problemlərin tədqiqində qərb və Rusiyanın məşhur iqtisadçı alimlərinin böyük xidmətləri olmuşdur. Azərbaycanda maliyyə sisteminin təşəkkülü xüsusiyyətləri, fəaliyyət aparatı və inkişaf istiqamətləri ilə bağlı tədqiqatlar Ə.Ələkbərov, M.Bağırov, Z.Zeynalov, Z.İbrahimov, Z.Məmmədov və başqalarının əsərlərində əhəmiyyətli dərəcədə tədqiq edilmişdir. Qeyd olunan məsələlərlə bağlı ölkəmizdə aparılan tədqiqatları qiymətləndirməklə bərabər, onu da ifadə etmək istərdim ki, son illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında iqtisadi inkişafda əldə olunan önəmli uğurlar respublikada sabit və davamlı inkişafa keçidin təmin olunması baxımından bank sektorunun makroekonomik sorunlarının mövcud reallıqlara uyğun qəbulunu, nəzəri və praktiki cəhətdən bütöv qiymətləndirilməsini tələb edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi iqtisadi cəhətdən inkişad edən ölkələrin modelini öyrənərək modern iqtisadi münasibətlər mühitində ölkəmizdə bank sektorunun müasir inkişaf xüsusiyyətlərini təhlil etmək və qiymətləndirməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını bank sektoru üzrə aparıcı tədqiqatçı alimlərin bu sahədə yazdıqları akademik tədqiqatlar, milli bank sisteminin inkişafına dair elmi-nəzəri konsepsiyalar, dövlətin bu sahədə qanunvericilik sənədləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi Azərbaycanda bank sektorunun müasir inkişaf xüsusiyyətlərinin nəzəri və metodoloji yanaşmalarını əsaslandırmaq, habelə bank sistemində insitisional təkmilləşdirilmə yönəlik təklif və tövsiyələr irəli sürməkdir.

Qarşıda qoyulan məqsədə çatmaq üçün bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi tələb olunur:

- Milli bank sistemi anlayışının tərkibi, mahiyyəti və məzmununu açıqlamaq;
- Milli Bank sisteminin inkişafına təsir göstərən amillərin təhlili;
- Azərbaycan bank sisteminin təkamülü və inkişafının təhlili;
- Qlobal maliyyə böhranı fonunda Azərbaycan bank sektorunda əsas trendlər;
- Azərbaycan bank sisteminin maliyyə sabitliyinin əsas məsələləri;
- Azərbaycan bank sektorunda rəqabətqabiliyyətlilik problemi;
- Azərbaycan bank sisteminin rəqabətə davamlılığının artırılması yollarını müəyyənləşdirməkdir.
- Müasir şəraitdə Azərbaycan bank sisteminin transmilliləşməsinin inkişaf perspektivləri və Azərbaycanda İslam bank modelinin tətbiqinin nəticələrini açıqlamaqdır.

Dissertasiya işində tarixi və məntiqin vəhdəti prinsipini, analiz və sintez, ümumləşdirmə və sistemləşdirmə metodlarını daxil edən metodoloji kompleksdən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində Azərbaycan bank sektorunun müasir inkişaf xüsusiyyətlərinin nəzəri və praktiki məsələləri təşkil edir və ümumi

problemləri izah izah etməklə bərabər bank sektorunun insitisional islahatları ilə bağlı həyata keçirilən yenilikləri əsaslandırılmasından ibarətdir.

Müəllifin müdafiəyə çıxardığı və araşdırılan sahədə elmi bilikləri artıran əsas nəticələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Milli Bank sisteminin inkişafına təsir göstərən faktorlar göstərilmişdir;
- Azərbaycan bank sisteminin maliyyə sabitliyinə təsir edən müsbət və mənfi amillərin təsiri müəyyənləşdirilmişdir;
- Müasir şəraitdə Azərbaycan bank sisteminin transmilliləşməsinin inkişaf perspektivləri təsbit olunmuşdur;
- beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq Azərbaycan bank sisteminin rəqabətə davamlılığının artırılması yollarının konturları əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankın və kredit təşkilatlarının hesabatları, elmi nəşrlər və elektron informasiya resursları təşkil edir.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycan Respublikasının pul - kredit sistemi təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti. Azərbaycanda bank sektorunun müasir inkişaf xüsusiyyətlərini təhlil etmək və qiymətləndirməkdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işində irəli sürül-müş təkliflər bank sistemi fəaliyyətinin səmərəli tətbiqi baxımından məqsədəuyğun hesab oluna bilər. Tədqiqat işinin nəticələrinin əsaslandırılmış nəticələri Pul və Banklar və Bank işi kurslarının tədrisində tövsiyə edilə bilər.

İşin aprobeasiyası və nəticələrin tətbiqi. Tədqiqat işinin əsas nəticələri, təklif və tövsiyələri bank işi fənninin tədrisində istifadə oluna bilər.

Fəsil I. MİLLİ BANK SİSTEMİNİN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Milli bank sistemi anlayışının tərkibi, mahiyyəti və məzmunu

Müasir bank sistemi anlayışı həm bank işinin, həm də bütövlükdə iqtisadi proseslərin qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi üçün əsas anlayışlardan biridir. Bir çox ölkələrdə, xüsusilə də qloballaşma şəraitində bank işi sahəsində geniş liberal siyasət aparılır. Bankların qeyri-bank təşkilatları (məsələn, sığorta kampaniyaları) ilə birləşməsinə qadağa götürülmüşdür. Belə şəraitdə aşağıdakıları aydınlaşdırmaq lazımdır: bank sistemi nədir? Ona nəyi aid etmək olar, nəyi aid etmək olmaz? Milli bank sistemlərində nə kimi transformasiya baş verdi?

İqtisadi ədəbiyyatda "bank sistemi" anlayışının məzmunu haqqında məsələ müxtəlif şəkildə şərh edilir. Onun mahiyyətini açıqlamaq üçün ona diqqəti yönəltmək lazımdır ki, o, böyük sistemin tərkib hissəsi kimi kredit sisteminə, o, da öz növbəsində ölkənin iqtisadi sisteminə daxildir. Belə iyerarxiya onu bildirir ki, bank sisteminin fəaliyyəti və inkişafını maddi və qeyri-maddi nemətlərin istehsalı, dövriyyəsi və istehlakı ilə sıx əlaqədə nəzərdən keçirmək lazımdır. Kredit sistemi bu münasibətləri təşkil edən kredit münasibətləri və institutların məcmusunu təşkil edir. Mərkəzi bankdan və kommersiya banklarından başqa, o, qeyri-bank kredit təşkilatlarını, habelə xarici bankların filiallarını və nümayəndəliklərini özünə daxil edir. Kredit sisteminin iki anlamı fərqləndirilir:

1. Kredit sistemi kredit formalarının, münasibətlərinin və kreditləşdirmə metodlarının məcmusu kimi (funksional forma).

2. Kredit sistemi bu münasibətləri reallaşdıran kredit müəssisələrinin məcmusu kimi (institusional forma).¹

Kredit sisteminin əsasını hər şeydən əvvəl bank sistemi təşkil edir. Bu anlayışın hamı tərəfindən qəbul edilmiş vahid şərhə yoxdur və onun təyininə iki yanaşmanı fərqləndirmək olar:

- 1) İnstitusional yanaşma. Burada bank sistemi onu təşkil edən elementlərinin,

¹ Вах: Малахова Н.Г. Деньги. Кредит. Банки: Конспект лекций. М.: Феникс, 2008, с. 21.

yəni mərkəzi bankın, kommersiya banklarının, qeyri-bank kredit təşkilatlarının, habelə filialların və xarici bankların nümayəndəliklərinin məcmusu kimi təyin edilir.

2) Funksional yanaşma. Burada bank sisteminin spesifikasiyası onun elementləri və onların arasında təşəkkül tapan münasibətlərlə təyin edilir. Bank sistemi hər şeydən əvvəl qarşılıqlı əlaqədə və bir-biri ilə qarşılıqlı asılılıqda hərəkət edən banklar sistemidir.

Bankların məcmusunun məhz sistem kimi nəzərdən keçirilməsi aşağıdakı bir sıra şərtlərə riayət etməni nəzərdə tutur:

- tələb edilən nisbətlərdə bütün lazımi elementlərin olması;
- artıq, lazımsız elementlərin yoxluğu;
- müəyyən doyumluluq səviyyəsinə nail olma, yəni nisbətən qapalı kompleksdə bir sıra məcmu elementlərinin mövcudluğu;
- strukturlaşma, yəni seqmentdə oxşar təsnifat əlamətləri olan ayrı-ayrı elementlərin qruplaşması;
- bütün lazımi seqmentlərin, səviyyələrin və elementlərin, sistemin tərkib həlqələrinin səmərəli fəaliyyəti üçün sistemin yetərli dərəcədə bütövlüyü;
- ayrı-ayrı elementlər arasında qarşılıqlı asılılıq və qarşılıqlı təsir.

Rusiyanın bank işi üzrə məşhur alim-mütəxəssisi O.İ. Lavruşin bank sistemini onun davamlı inkişafını təmin edən bütöv bir qurum kimi səciyyələndirir². O, onu aşağıdakı üç blok şəklində elementlərin məcmusu kimi təsvir edir:

I – fundamental (maliyyə-kredit institutu kimi bankı və bank fəaliyyətinin qaydalarını özünə daxil edir).

II – təşkilati (bankların və qeyri-bank kredit təşkilatlarının növlərini, bank fəaliyyətinin əsaslarını, bank fəaliyyətinin təşkilati əsasını və bank infrastrukturunu özünə daxil edir).

III – tənzimləyici (bank fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsini, bank qanunvericiliyini, mərkəzi bankın aktlarını və kommersiya bankları tərəfindən öz fəaliyyətini tənzimləmək məqsədilə işlənmiş təlimat materiallarını özünə daxil edir).

² Деньги, кредит, банки. Под ред. О.И. Лаврушина. М.: КноРус, 2008, с. 357.

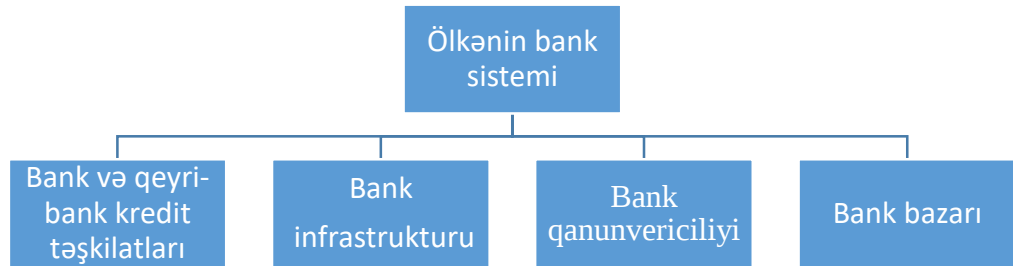
Bəzi müəlliflər, məsələn, A.V.Molçanov³ Rusiya bank ensiklopediyasına⁴ istinad edərək, bank sisteminin tərkibinə bank qanunvericiliyi və bank bazarının da əlavə edilməsini əsassız hesab edirlər. Başqaları, məsələn, Q.A. Tosunyan, bank sisteminin alt səviyyəsinin tərkibinə bank infrastrukturunun bir sıra elementlərini daxil edir⁵. Bank infrastrukturunu dedikdə, bankların həyat fəaliyyətini təmin edən müəssisələrin, xidmətlərin məcmusu başa düşülür. Fikrimizcə, bank sisteminin yuxarıda göstərilən şərtlərinin heç biri bank sisteminin mahiyyətini açmır, çünki onlar yalnız elementlərin məcmusunu göstərməklə istənilən sistem üçün səciyyəvi olan qarşılıqlı əlaqələri göstərmir.

Göstərilən çatışmazlıqları aradan qaldırmağa cəhd göstərərək, aşağıdakı tərfi məqsəduyğun hesab edirik: bank sistemi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı asılılıqda fəaliyyət göstərən və bank qanunvericiliyi və formalaşmaqda olan bank xidmətləri bazarı ilə tənzimlənən bank və qeyri-bank kredit müəssisələri, bank infrastrukturunun ölkədə fəaliyyətinin təşkili formasıdır. Zənnimizcə, bankların maliyyə bazarında yerinə yetirdikləri əməliyyatlar sırf bank əməliyyatları olmasa da, onlar həmişə başqa qeyri-bank təşkilatlarından fərqlənəcəklər, çünki istənilən ölkənin qanununa görə onlar başqa təşkilatlara qadağan edilən əməliyyatları yerinə yetirmək hüququna malikdirlər. Şəkil 1.5-də sxematik olaraq ölkənin bank sisteminin elementlərinin qarşılıqlı bağlılığı nümayiş etdirilir. Bu sxemə görə, müasir bank sistemi bank bazarında, yəni həm bankların, həm də qeyri-bank kredit müəssisələrinin çalışdığı bank xidmətləri bazarında formalaşmışdır. Onlar bank infrastrukturunun köməyi ilə bank qanunvericiliyi əsasında bank əməliyyatlarını həyata keçirir.

³ Молчанов А.В. Коммерческий банк в современной России: теория и практика. М.: Финансы и статистика, 1996, с. 22.

⁴ Российская банковская энциклопедия. Под ред. О.И. Лаврушина. М.: ЭТА, 1995, с.51.

⁵ Банковское дело и банковское законодательство в России, проблемы, перспективы. М.: Дело, 1995, с. 174.

Şək. 1. Ölkənin bank sisteminin elementləri

Bank sisteminin bir sıra spesifik əlamətləri var:

– müəyyən birliyə tabe olan və vahid hədəflərə cavab verən elementləri özünə daxil edir;

- spesifik xüsusiyyətlərə malikdir;
- vahid bir tam kimi hərəkət edir;
- dinamikdir;
- özünütənzimləyən sistem xarakterlidir;
- idarə olunan sistem kimi fəaliyyət göstərir.

Bank fəaliyyətinə gəlinə, bu ümumi prinsiplər bildirir ki, ölkədə:

1. yetərli sayda qüvvədə olan bank və başqa kredit müəssisələri var;

2. qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan bank fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatlar və dövlət lisenziyası olmadan bank əməliyyatlarını həyata keçirən kredit təşkilatları yoxdur;

3. ölkənin mərkəzi bankı tərəfindən müəyyən edilmiş və yalnız ona məxsus olan funksional vəzifələri yerinə yetirən mexanizm qüvvədədir;

4. kommersiya banklarının və başqa kredit müəssisələrinin iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğun olan ən müxtəlif növləri fəaliyyət göstərir;

5. bankların və başqa kredit müəssisələrinin, bir tərəfdən, müştəri ilə, digər tərəfdən də ölkənin mərkəzi bankı və başqa dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanları, habelə bir-biri ilə və köməkçi təşkilatlarla müxtəlif formalarda qarşılıqlı təsirlər həyata keçirilir.

Artıq qeyd edildiyi kimi, bank sistemi elementlərin təsadüfi məcmusu deyil. Ona bazarda hərəkət edən, amma başqa təyinatı olan subyektlər qoşulmurlar.

Məsələn, bank sisteminə istehsal, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı təşkilatlarını daxil etmək olmaz, hərçənd onların fəaliyyəti bir-biri ilə bağlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bank sisteminin mahiyyəti onun tərkibinə və elementlərinin mahiyyətinə təsir göstərir.

Bu günə qədər bank sisteminə nəyin daxil olduğu, nəyin daxil olmadığı barədə məsələ müzakirə edilir. İlk baxışda elə görünə bilər ki, qeyri-bank kredit təşkilatlarını bank sisteminə daxil etmək olmaz, çünki onlar "bank" adlandırılmır, beləliklə də bank sistemi yalnız banklar üçündür və bütün qeyri-bank kredit təşkilatları yalnız kredit sisteminə aiddir.

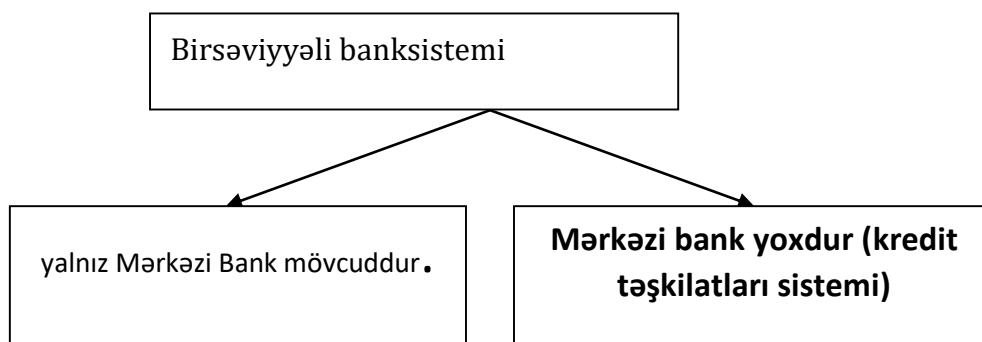
Azərbaycan Respublikasının "Banklar haqqında" Qanununun 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, kredit təşkilatı bank, xarici bankın yerli filialı və ya bank olmayan kredit təşkilatıdır. Kredit təşkilatı istənilən mülkiyyət forması əsasında təsərrüfat cəmiyyəti kimi yaranır. Azərbaycan Respublikasında kredit təşkilatlarının fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, "Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi bankı haqqında" və "Kredit ittifaqları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunları, Mərkəzi Bankın onlara uyğun olaraq qəbul edilmiş normativ aktları, Azərbaycan Respublikasının başqa normativ-hüquq aktları, həmçinin Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir. Kredit təşkilatları bankın cari fəaliyyəti ilə bağlı qərarlar qəbul edərkən, dövlət hakimiyyət orqanlarından və bələdiyyə orqanlarından asılı deyildirlər. Onlar kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə qarışa bilməzlər. Kredit təşkilatları qanunla onların fəaliyyət növlərinə aid olmayan fəaliyyətin həyata keçirilməsinə məcbur edilə bilməz.

Bank fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və ya digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən hüquqi şəxsdir. O, üçdən az olmayan hüquq və / və ya fiziki şəxslər tərəfindən açıq səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılır.

Bank məcmu halda aşağıdakı bank əməliyyatlarını müstəsna olaraq həyata keçirmək hüququna malik olan kredit təşkilatıdır:

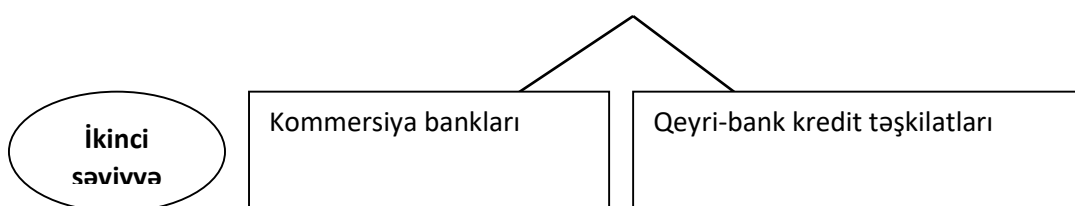
Birsəviyyəli variant (bax: şək. 1.6) ölkədə mərkəzi bank olmadıqda və ya təkcə bir mərkəz bank (MB) olduqda, qüvvədə olur. Başqa sözlə, birvariantlı bank sisteminə aşağıdakılar daxil ola bilər:

- MB-n yoxluğu şəraitində kredit təşkilatları sistemi⁶;
- yalnız MB mövcuddur.

Şək. 2. Birsəviyyəli bank sisteminin mövcudluq formaları

Birsəviyyəli bank sistemində münasibətlər yalnız üfüqi qurulur. Bir çox müəlliflər, məsələn O.İ. Lavruşin, yazırlar ki, birsəviyyəli bank sistemi bölüşdürücü (mərkəzləşdirilmiş) sistemdir.⁷Bizim fikrimizcə, bu, elə də doğru ifadə deyil, çünki birsəviyyəli bank sistemi bazar iqtisadiyyatında bank işinin erkən inkişaf mərhələsində də mövcud idi. Amma qeyd etmək lazımdır ki, birsəviyyəli bank sistemi mərkəzləşdirilmiş (inzibati-amirlik) iqtisadiyyat olan ölkələrdə daha populyardır.

Şək. 3. İkisəviyyəli bank sisteminin strukturu

Bank sisteminin ən geniş yayılmış tipi ikisəviyyəli sistemdir (bax: şək. 3).

⁶ Belə variant bank işinin inkişafının erkən mərhələlərinə uyğundur. Kredit müəssisələrinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi orqanı kimi mərkəzi banka ehtiyac xeyli sonra ortaya çıxdı

⁷ Деньги, кредит, банки. Под ред. О.И. Лаврушина. с. 357.

Onun tərkibinə bir qayda olaraq birinci səviyyə kimi MB, ikinci səviyyə kimi isə kommersiya bankları, bank olmayan kredit təşkilatları, xarici bankların filialları və nümayəndəlikləri daxildir.

Ölkənin Mərkəzi Bankı istənilən dövlətin bank sisteminin əsas həlqəsidir. Əksər ölkələrdə Mərkəzi Bank dövlətə məxsusdur. Amma hətta dövlət formal olaraq onun kapitalına malik olmasa (ABŞ, İtaliya, İsveçrə) və ya qismən (Belçika - 50%, Yaponiya - 55%) malik olsa belə, Mərkəzi Bank dövlət orqanı funksiyalarını yerinə yetirir. Mərkəzi Bank dövriyyəyə (emissiyaya) nəğd-pul kütləsinin əsas elementi olan banknotları buraxmaqda inhisar hüququna malikdir. O, rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatlarını qoruyub saxlayır, maliyyə-kredit sferasını və valyuta münasibətlərini tənzimləməklə dövlət siyasətini həyata keçirir. Mərkəzi Bank dövlət borcunun idarə edilməsində iştirak edir və dövlətin büdcəsinə kassa-hesab xidmətini göstərir.

Kredit sistemindəki mövqeyinə görə mərkəzi bank "banklar bankı" rolunu oynayır, yəni kommersiya banklarının və başqa müəssisələrin icbari ehtiyatlarını və sərbəst vəsaitlərini saxlayır, onlara ssudalar verir, "son instansiya kreditörü" rolunda çıxış edir, bilavasitə öz bölmələri və ya xüsusi hesab palataları vasitəsilə pul öhdəliklərinin milli qarşılıqlı hesablaşma sistemini təşkil edir.

Şaquli üzrə – rəhbər, idarəedici mərkəz kimi MB-la universal və ixtisaslaşmış kommersiya bankı olan aşağı həlqələr arasında təbəçilik münasibətləri.

Üfüqi üzrə - müxtəlif aşağı həlqələr, kommersiya bankları arasında bərabərhüquqlu tərəfdaşlıq münasibətləri.

Üçsəviyyəli bank sisteminin mövcudluğu haqqında məsələ hal-hazırda mübahisəli olaraq qalır. Bəzi müəlliflər, məsələn, İ.T. Balabanov⁸, qeyri-bank kredit müəssisələrini ayrıca bir səviyyəyə ayırmağı təklif edir, beləliklə də üçsəviyyəli bank sisteminin mövcudluğundan bəhs edir (bax: şək.4).

Qeyd etmək lazımdır ki, ikiqat adlandırılan bank sistemi də mövcuddur. Bu sistemə ABŞ-da rast gəlinir. O, milli bankların və ştat banklarının; Federal rezerv sisteminin və bölmələri olan bankların; Amerika banklarının xarici filialları və

⁸ Балабанов И.Т. Деньги и финансовые институты. СПб.: Питер, 2000, s. 107.

bölmələrinin; bank holdinqlərinin kifayət qədər mürəkkəb strukturunu kəsb edir.

Pul və maliyyə sistemləri kimi, bank sistemi də özündə müəyyən milli xüsusiyyətləri daşıyır. O, bu region üçün tipik olan amillər kompleksinin təsiri altında formalaşmış dəyişir. İqtisadçılar bu amillərin təsnifatını verirlər. Belə ki, K.R. Tahirbəyov bu amillər arasında təbii və coğrafi şəraiti, iqlimi, əhəlinin milli tərkibini, onun məşğuliyyətini və sənətini, qonşularla əlaqələrini, ticarət yollarını və başqalarını qeyd edir.⁹ Bank sisteminin strukturuna təsir göstərən amillərə, bizim fikrimizcə, aşağıdakıları aid etmək olar:

1. hüquq amili – ölkədə bank sisteminin bu və ya digər strukturunu təsbit edən qanun, normativ aktlar və müxtəlif hüquqi sənədlərdə öz ifadəsini tapır;

2. iqtisadi amil – ölkədə pul münasibətlərinin inkişaf dərəcəsidir.

Ölkənin bank sisteminin inkişafı altında biz bank sferasında zamanda iqtisadi artım və iqtisadi geniş dövrlərini daxil edən iqtisadi proses başa düşürük. Bu prosesi həm də:

1. bank sistemində keyfiyyət və kəmiyyət dəyişiklikləri kimi də nəzərdən keçirmək olar. Ölkənin bank sistemində keyfiyyət dəyişiklikləri dedikdə, müəyyən dövr üçün ölkənin bank sisteminin vəziyyətini xarakterizə edən ayrı-ayrı əmsallardakı və indekslərdəki dəyişikliklər nəzərdə tutulur. Belə göstəricilərə bütövlükdə bank sisteminin rentabelliği əmsalını, onun likvidliyini, ölkədəki gəlirli bankların xüsusi çəkisini və s. aid etmək olar. Ölkənin bank sistemində keyfiyyət dəyişiklikləri dedikdə, ayrı-ayrı göstəricilərdəki mütləq dəyişikliklər (məsələn, ölkədəki bankların depozit bazasının artması və ya azalması, bankların miqdarının dəyişməsi və s.) başa düşülür;

2. bank sisteminin fəaliyyət tarixi (yəni formalaşdığı andan müəyyən və ya indiki vaxta qədər) kimi də nəzərdən keçirmək olar.

⁹ Основы банковской деятельности (Банковское дело). Под ред. К.Р. Тагирбекова. М.: Инфра-М, Весь Мир, 2003, с. 26.

1.2. Milli Bank sisteminin inkişafına təsir göstərən amillərin təhlili

Pul və maliyyə sistemləri kimi, bank sistemi də özündə müəyyən milli xüsusiyyətləri daşıyır. O, bu region üçün tipik olan amillər kompleksinin təsiri altında formalaşır və dəyişir. İqtisadçılar bu amillərin təsnifatını verirlər. Belə ki, K.R. Tahirbəyov bu amillər arasında təbii və coğrafi şəraiti, iqlimi, əhəlinin milli tərkibini, onun məşğuliyyətini və sənətini, qonşularla əlaqələrini, ticarət yollarını və başqalarını qeyd edir.¹⁰ Bank sisteminin strukturuna təsir göstərən amillərə, bizim fikrimizcə, aşağıdakıları aid etmək olar:

1. hüquq amili – ölkədə bank sisteminin bu və ya digər strukturunu təsbit edən qanun, normativ aktlar və müxtəlif hüquqi sənədlərdə öz ifadəsini tapır;
2. iqtisadi amil – ölkədə pul münasibətlərinin inkişaf dərəcəsidir.

Ölkənin bank sisteminin inkişafı altında biz bank sferasında zamanda iqtisadi artım və iqtisadi geniş dövrlərini daxil edən iqtisadi proses başa düşürük. Bu prosesi həm də:

1. bank sistemində keyfiyyət və kəmiyyət dəyişiklikləri kimi də nəzərdən keçirmək olar. Ölkənin bank sistemində keyfiyyət dəyişiklikləri dedikdə, müəyyən dövr üçün ölkənin bank sisteminin vəziyyətini xarakterizə edən ayrı-ayrı əmsallardakı və indekslərdəki dəyişikliklər nəzərdə tutulur. Belə göstəricilərə bütövlükdə bank sisteminin rentabelliği əmsalını, onun likvidliyini, ölkədəki gəlirli bankların xüsusi çəkisini və s. aid etmək olar. Ölkənin bank sistemində keyfiyyət dəyişiklikləri dedikdə, ayrı-ayrı göstəricilərdəki mütləq dəyişikliklər (məsələn, ölkədəki bankların depozit bazasının artması və ya azalması, bankların miqdarının dəyişməsi və s.) başa düşülür;

2. bank sisteminin fəaliyyət tarixi (yəni formalaşdığı andan müəyyən və ya indiki vaxta qədər) kimi də nəzərdən keçirmək olar.

Bir çox elmi mənbələrdə ilk bankların müxtəlif yaranma dövrləri qeyd olunur. Ədəbiyyatın təhlili ondan xəbər verir ki, praktiki olaraq bankların konkret yaranma tarixini təyin etmək mümkün deyil. Məsələn, ondadır ki, birincisi, bank fəaliyyətinin

¹⁰ Основы банковской деятельности (Банковское дело). Под ред. К.Р. Тагирбекова. М.: Инфра-М, Весь Мир, 2003, с. 26.

inkişaf elementləri bu və ya digər dərəcədə İtaliyada, Yunanıstanda, Misirdə, Babilistanda və başqa ölkələrdə hələ eramızdan əvvəl mövcud idi. İlk bankların yaranması vaxtının təyininə fərqli yanaşmalar bizə bu problemə öz yanaşmamızı ifadə etməyə imkan verdi. Bu, hər şeyi öz yerinə qoydu: məsələnin mahiyyəti heç də ilk bankların müxtəlif tərəflər üçün münasib olan yaranma tarixinin müəyyən edilməsində deyil. Söhbət əslində məhz nəyi bank adlandırmaqdan gedir.

Qloballaşma şəraitində bank sisteminin inkişaf tendensiyaları bank bazarının (sektorunun) liberallaşmasından ibarətdir. Bank əməliyyatları və xidmətləri bazarının iştirakçıları öz ölkələrinin hökumətlərinə təsir göstərdilər və 1960-cı ilin sonundan etibarən dünyada iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətini əhatə etmiş qanuvericilik islahatları prosesi başlandı. İslahatlar bank fəaliyyətinin liberallaşdırılmasına yönəldilmişdi.

Bank bazarının liberallaşdırılması dedikdə, bazar bank sektorunun normal fəaliyyətinə mane olan dövlət məhdudiyyətlərindən azad edilməsi prosesi başa düşülür. Bu proseslərə aşağıdakılar daxildir:

- Qiymət və əmək haqqı üzərində dövlət nəzarətinin ləğv edilməsi;
- Kapitalın transsərhəd hərəkətinə mane olan qadağaların ləğv edilməsi;
- Kvotalardan istifadədən imtina edilməsi və xarici bankların qadağan edilməsi;
- Vergilərin və gömrük rüsumlarının azaldılması və s.

Bank işində tez-tez işlədilən “liberallaşdırma”, “detənzimləmə” və “özəlləşdirmə” terminləri bəzi alimlər tərəfindən sinonim kimi nəzərdən keçirilir, halbuki onlar bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənir.

Bazarın liberallaşdırılması ilə özəlləşdirmə arasında fərq ondadır ki, birincisi bazar bank sektorunun onun normal fəaliyyətinə mane olan dövlət məhdudiyyətlərindən azad edilməsi prosesidirsə, ikincisi isə mülkiyyətin dövlət nəzarətindən tam və ya qismən özəl nəzarət altına keçid prosesidir. Liberallaşdırma çox vaxt mülkiyyətin dövlət nəzarətindən azad olunması kimi təyin edilsə də, bir çox mərkəzi bankların müstəqil hərəkətlərinə gəldikdə, bu, onun özəlləşdirmə ilə

identikliyi demək deyil.

İqtisadiyyatın liberallaşdırılması ilə detənizmlənməsini bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Detənizmləmə bazar təsərrüfat mexanizminin həvəsləndirilməsi məqsədilə maliyyə-kredit sisteminin dövlət tənzimlənməsinin azaldılmasıdır. Liberallaşdırılmış bazar dövlət məhdudiyyətlərindən maksimal dərəcədə sərbəst olan bazarı bildirsə də, yəni biznesin artıq dövlətə aid olmadığını göstərsə də, o, eyni zamanda dövlət tərəfindən də tənzimlənmə bilir. Məsələn, bir çox ölkələrdə neft məhsulları bazarı xüsusi mülkiyyətdədir ki, bu da onun liberallaşdırılmasını bildirir. Bununla belə, əgər tariflər dövlət tərəfindən sərt tənzimlənilib müəyyən edilsə, onda tariflərin formalaşmasında detənizmləmə yoxdur. Tariflər dövlətlər tərəfindən müəyyən edilmədikdə, onlar artıq bazar prinsiplərini nəzərə almaqla müəyyən edilmiş olurlar ki, bu da ölkədə neft məhsulları bazasının detənizmlənməsini bildirir. Qeyd etmək lazımdır ki, dünya bank biznesinin müasir inkişaf mərhələsində ölkələr daxilində onun liberallaşdırılması və detənizmlənməsi prosesi gedir ki, bu da bank transsərhəd tranzaksiyalarının artması ilə müşayiət olunur. Ancaq dünya bank bazasında bank biznesinin tənzimlənmə səviyyəsinə əsas təsiri Bazəl Komitəsi göstərir.

Ölkənin bank sisteminin növbəti inkişaf tendensiyası bank kapitalının beynəlmilləşməsinin dərinləşməsidir. Bank qloballaşması şəraitində bu və ya digər formalarda vəsaitlərin cəlb edilməsi yolunda məhdudiyyətlər götürülür. Eyni zamanda kapitalların hərəkəti yolunda qanunvericilik məhdudiyyətləri də ləğv edilir, maliyyə-kredit sferasının nizama salınmasının inzibati prinsipləri iqtisadi prinsiplərlə əvəz edilir. Bu proses bank sferasının "detənizmlənməsi" adlanır. Bu, bank qloballaşmasının əsas inkişaf amilidir. Kapitalların hərəkətinə qanunvericilik məhdudiyyətlərinin yoxluğu şəraitində bank kapitalının aktiv transsərhəd hərəkətləri müşahidə olunur, xarici bank filialları yaradılır, beynəlxalq kreditlərin həcmi artır.

Qloballaşma şəraitində bank sisteminin inkişaf tendensiyaları bank bazasının (sektorunun) liberallaşmasından ibarətdir. Bank əməliyyatları və xidmətləri bazasının iştirakçıları öz ölkələrinin hökumətlərinə təsir göstərdilər və 1960-cı ilin sonundan

etibarən dünyada iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətini əhatə etmiş qanuvericilik islahatları prosesi başlandı. İslahatlar bank fəaliyyətinin liberallaşdırılmasına yönəldilmişdi.

Bank bazarının liberallaşdırılması dedikdə, bazar bank sektorunun normal fəaliyyətinə mane olan dövlət məhdudiyyətlərindən azad edilməsi prosesi başa düşülür. Bu proseslərə aşağıdakılar daxildir:

- Qiymət və əmək haqqı üzərində dövlət nəzarətinin ləğv edilməsi;
- Kapitalın transsərhəd hərəkətinə mane olan qadağaların ləğv edilməsi;
- Kvotalardan istifadədən imtina edilməsi və xarici bankların qadağan edilməsi;
- Vergilərin və gömrük rüsumlarının azaldılması və s.

Bank işində tez-tez işlənən “liberallaşdırma”, “detənzimləmə” və “özəlləşdirmə” terminləri bəzi alimlər tərəfindən sinonim kimi nəzərdən keçirilir, halbuki onlar bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənir.

Bazarın liberallaşdırılması ilə özəlləşdirmə arasında fərq ondadır ki, birincisi bazar bank sektorunun onun normal fəaliyyətinə mane olan dövlət məhdudiyyətlərindən azad edilməsi prosesidirsə, ikincisi isə mülkiyyətin dövlət nəzarətindən tam və ya qismən özəl nəzarət altına keçid prosesidir. Liberallaşdırma çox vaxt mülkiyyətin dövlət nəzarətindən azad olunması kimi təyin edilsə də, bir çox mərkəzi bankların müstəqil hərəkətlərinə gəldikdə, bu, onun özəlləşdirmə ilə identikliyi demək deyil.

İqtisadiyyatın liberallaşdırılması ilə detənzimlənməsini bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Detənzimləmə bazar təsərrüfat mexanizminin həvəsləndirilməsi məqsədilə maliyyə-kredit sisteminin dövlət tənzimlənməsinin azaldılmasıdır. Liberallaşdırılmış bazar dövlət məhdudiyyətlərindən maksimal dərəcədə sərbəst olan bazarı bildirərsə də, yəni biznesin artıq dövlətə aid olmadığını göstərsə də, o, eyni zamanda dövlət tərəfindən də tənzimlənmə bilər. Məsələn, bir çox ölkələrdə neft məhsulları bazarı xüsusi mülkiyyətdədir ki, bu da onun liberallaşdırılmasını bildirir. Bununla belə, əgər tariflər dövlət tərəfindən sət

tənzimlənilib müəyyən edilsə, onda tariflərin formalaşmasında detənzimləmə yoxdur. Tariflər dövlətlər tərəfindən müəyyən edilmədikdə, onlar artıq bazar prinsiplərini nəzərə almaqla müəyyən edilmiş olurlar ki, bu da ölkədə neft məhsulları bazarının detənzimlənməsini bildirir. Qeyd etmək lazımdır ki, dünya bank biznesinin müasir inkişaf mərhələsində ölkələr daxilində onun liberallaşdırılması və detənzimlənməsi prosesi gedir ki, bu da bank transsərhəd tranzaksiyalarının artması ilə müşayiət olunur. Ancaq dünya bank bazarında bank biznesinin tənzimlənmə səviyyəsinə əsas təsiri Bazel Komitəsi göstərir.

Ölkənin bank sisteminin növbəti inkişaf tendensiyası bank kapitalının beynəlmilləşməsinin dərinləşməsidir. Bank qloballaşması şəraitində bu və ya digər formalarda vəsaitlərin cəlb edilməsi yolunda məhdudiyyətlər götürülür. Eyni zamanda kapitalların hərəkəti yolunda qanunvericilik məhdudiyyətləri də ləğv edilir, maliyyə-kredit sferasının nizama salınmasının inzibati prinsipləri iqtisadi prinsiplərlə əvəz edilir. Bu proses bank sferasının "detənzimlənməsi" adlanır. Bu, bank qloballaşmasının əsas inkişaf amilidir. Kapitalların hərəkətinə qanunvericilik məhdudiyyətlərinin yoxluğu şəraitində bank kapitalının aktiv transsərhəd hərəkətləri müşahidə olunur, xarici bank filialları yaradılır, beynəlxalq kreditlərin həcmi artır.

1.3. Azərbaycan bank sisteminin təkamülü və inkişafı

XXI əsrdə qloballaşmanın çağırışlarının artdığı şəraitdə Azərbaycan ictimai həyatın bütün sferalarında geniş islahatlar mərhələsinə qədəm qoydu. Onun davamlı iqtisadi artımının ayrılmaz amili inkişaf etmiş bank sisteminin mövcudluğudur. Bunu iqtisadiyyatın bu sektorunun səmərəli fəaliyyətini bazar islahatlarının əsas məqsədlərindən biri kimi elan etmiş ölkə Prezidenti İ. Əliyev dəfələrlə bəyan edib.

Burada hal-hazırda təşəkkül tapmış sosial-iqtisadi və qanunvericilik bazası, investisiya-sahibkarlıq mühiti bank sferasının inkişafı, onun qloballaşmanın müasir tələblərinə uyğun olaraq dünya maliyyə sahəsinə integrasiyasının sürətlənməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Hal-hazırda milli bank sistemi respublika iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf edən sferalarından biri, onun əhəmiyyətli və ayrılmaz strukturudur. İnkişaf templərinə görə o, həm ÜDM-n, həm də ölkənin qeyri-neft sferasının ən uğurlu sahələrini xeyli qabaqlayır.¹¹

Mövcud olduğu dövr ərzində Azərbaycan Respublikasının (AR) bank sistemi bir sıra transformasiyalara məruz qalmışdır. Onlar bu və ya digər şəkildə ölkədə cərəyan edən iqtisadi və siyasi proseslərlə bağlı olmuşdur.

Bu dövr ərzində "bank" kateqoriyasının dərkindən qərarlaşmış strukturu, vəzifələri olan və yerli iqtisadiyyatın inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan bütöv sistemin formalaşmasına qədər xeyli yol keçilmişdir.

Müstəqillik illərindən əvvəl AR-nın bank sistemində dəyişikliklər Sovet İttifaqının analoji sisteminin tərkib hissəsi olaraq həyata keçirilirdi. Bu mərhələni (1987-1991-ci illəri) hazırlıq mərhələsi adlandırmaq olar, özü də bu mərhələ AR-nın bank sisteminin yaranması istiqamətində cərəyan edən proseslərdən bir neçə il əvvəl başlandı. 1987-ci il üçün burada üç bankın – Dövlət bankı, Srobybank və SSRİ-in Xarici Ticarət bankının bölmələri, habelə dövlət əmək əmanət kassaları sistemi fəaliyyət göstərirdi. SSRİ Dövlət bankının ərazi bölməsi həmin dövrdə AR ərazisində

¹¹Ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, bu kimi tendensiya MDB ölkələrinin əksəriyyəti üçün səciyyəvidir. Bu, xüsusən də onların bank sistemlərinin çox da böyük olmaması və həm hüquqi, həm də fiziki şəxslərin kredit resurslarına tələbinin artması ilə izah olunur.

yerləşmiş müəssisələrin bütün bank əməliyyatlarını, o cümlədən onların qısamüddətli kreditləşdirilməsini həyata keçirirdi.

Respublikada fəaliyyət göstərən bölmələr vasitəsilə SSRİ-in Sroymbankı təsərrüfatçılıq edən subyektlərin uzunmüddətli kreditləşdirilməsini həyata keçirirdi. Xarici Ticarət Bankı onların xarici ticarət əməliyyatlarına, dövlət əmək əmanət kassaları sistemi isə əhaliyə hesablaşma-kassa xidmətini göstərirdi. Bank sisteminin bu cür təşkili mövcud mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma və idarəetmə sistemi ilə şərtlənirdi.

Etiraf edilməlidir ki, keçmiş SSRİ və onun respublikalarının, o cümlədən AR-nın iqtisadi həyatında bankların rolu bu illərdə olduqca passiv olub əsasən yerlərdə kreditvermə və hesablaşma xidməti üzrə plan və maliyyə orqanlarının tapşırıqlarının icrasından ibarət idi. Təbii ki, bu inkişaf mərhələsində AR-nın mərkəzi dövlət banklarının filial şəbəkəsini kəsb edən bank sistemi son dərəcədə məhdud bank əməliyyatlarını həyata keçirir, zəif texniki və kadr potensialına malik olub sərt təlimatlar və normativlər çərçivəsində hərəkət edirdi.

1987-ci ildən başlayaraq SSRİ-nin bank sisteminin yenidən təşkili ilə əlaqədar respublikada onun yeni təşkili strukturu formalaşır. Buna Azərbaycan SSR Dövlət bankı (SSRİ-nin Azərbaycanda maliyyə-kredit və valyuta siyasətinin həyata keçirilməsi funksiya və vəzifələri ilə) və ixtisaslaşmış dövlət bankları (Azərbaycan SSR Promstroybankı, Aqroprombankı, Xarici İqtisadiyyat Bankı, Jilsotsbankı (sonralar Əmanət bankı adlandırıldı) daxil idi. Məhz onlar AR-da ikisəviyyəli sistemin formalaşmasının əsası oldu, çünki onların bazasında ilk özəl kommersiya bankları yaradılırdı.

Bununla da AR-nın bank sistemi öz xərcini ödəmə və özünümaliyyələşdirmə prinsiplərinə əsasən hərəkət edən müstəqil iqtisadi struktur kimi fəaliyyət göstərməyə başladı (hərçənd SSRİ Dövlət Bankı bütün İttifaq ərazisində pul dövriyyəsinin planlaşdırılmasını və tənzimlənməsini həyata keçirən vahid emissiya mərkəzi kimi çıxış etməkdə davam edirdi). Lakin mülkiyyət münasibətləri mükəmməl olmadığından, bu dəyişikliklər gözlənilən nəticələr vermədi. Əksinə, iqtisadiyyatın

mal-pul tarazlığı pisləşdi, nəzarət edilməyən kreditlər və təmin edilməmiş pul kütləsi artdı, nəticədə bu, güclü inflyasiya proseslərinin yaranması üçün təməli qoydu. Bu dövrdə pul hesablaşmaları sovet rublu ilə həyata keçirilirdi.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsinin bazar mexanizmlərinin tətbiqi bank sistemi islahatlarının yeni mərhələsinə təkan verdi. Onun əsas xüsusiyyətlərindən biri kommersiya banklarının yaranması oldu. Belə ki, AR-nın ilk bankları arasında Azdəmiryolbankı (1988-ci il) göstərmək olar. 1991-ci ilin may ayında qəbul edilmiş "İqtisadi müstəqilliyin əsasları haqqında" Konstitusiyada AR-da milli bank sisteminin formalaşdırılması və milli valyutanın dövrüyyəyə buraxılması prinsipləri ifadə edildi, ölkənin Milli bankının statusu, onun funksiya və vəzifələri müəyyən edildi.

AR-nın dövlət müstəqilliyinin elan edilməsi (18 oktyabr 1991-ci il) onun bank sisteminin institusional və hüquqi bazasının formalaşdırılması zərurətini şərtləndirdi. Bu andan onun yüksək inflyasiya şəraitində keyfiyyət yox, daha çox kəmiyyət inkişafı ilə səciyyələnən formalaşma mərhələsi (1992-1995-ci il.) başlayır.

Azərbaycan Milli Bankı (AMB) – hazırda Azərbaycan Mərkəzi Bankı – 12 fevral 1992-ci ildə SSRİ-nin Dövlət bankının, Promstroybankının və Aqroprombankının Azərbaycan ofisləri əsasında yaradılmışdı. 1992-ci ildə AR-nın "Milli bank haqqında" və "Banklar və bank fəaliyyəti haqqında" qanunları qəbul edildi. Onların qüvvəyə minməsi ilə Promstroybank və Aqroprombank AMB-nin təbəçiliyindən çıxarıldı. Ölkənin bank sisteminin formalaşmasının əsas məsələsi kimi kommersiya bankları şəbəkəsinin genişləndirilməsi, bank sisteminin infrastrukturunun yaradılması, onun ödəmə və hesablaşma sistemlərinin normal fəaliyyətinin təmin edilməsi bəyan edildi. Bu məqsəllərlə bank xidmətləri bazarına giriş üçün liberal şərait (kapitalla bağlı yüksək olmayan tələblər və yumşaq nəzarət mexanizmləri) və bank sisteminin tənzimlənməsi alətləri müəyyən edildi.

AR-da formalaşmaqda olan və idarəetmənin öhdəsindən özünün necə gəlməli olduğu barədə təsəvvürləri olmayan bank sistemi üzərində AMB tərəfindən hüquqi nəzarət zəif idi. Bank yaratma proseduru kifayət qədər yumşaq idi ki, bu da çoxsaylı

birgünlük bankların formalaşmasına şərait yaradırdı. İkinci mərhələ də onunla səciyyələnir ki, 1992-ci ilin avqust ayında AR rubl zonasından çıxaraq milli valyutanı - manatı tətbiq etdi.

Bu mərhələ bankların spontan inkişafı və sürətlə həddən artıq miqdarda bankların yaradılması ilə səciyyələnirdi. Belə ki, 1992-1994-cü illərdə ölkədə 233 bank və onların 370 filialı fəaliyyət göstərirdi. Buna səbəb bankların yüksək gəlir əldə etmək imkanının olması, yüksək inflyasiya və şirkətlərin inkişaf etdiyi bir şəraitdə bank xidmətlərinin kəskin çatışmamazlığı idi.

Lakin o dövrün iqtisadi şəraitində göstərilən proses pozitiv keyfiyyət dəyişiklikləri ilə müşayiət olunmurdu: nizamnamə kapitalı orta hesabla 10-12 min doll. təşkil edən bu banklar faktiki olaraq iqtisadiyyat üçün heç bir rol oynamırdı və onların əksəriyyəti maliyyə ehtikarları ilə məşğul olurdu.

1994-cü ildə Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyinə gəlişi ilə müəyyən bir dönüş baş verdi və bank sistemi ona immanent olan spesifikanı əldə etməyə başladı. Buna, ilk növbədə, AR ərazisində manatın yeganə ödəniş vasitəsi elan edilməsi (1 yanvar 1994-cü il), habelə dövlət banklarının restrukturlaşdırılmasına və sağlamlaşdırılmasına vurğu edilməsi, özəl bank sektorunun təsisat kimi formalaşmasının təmin edilməsi imkan yaradırdı.

O dövrün əsas problemlərindən biri olan hiperinflyasiyanın yatırılması probleminin həlli üçün AMB mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarının satışını bazarın tələbatlarına uyğunlaşdırdı, real faiz dərəcələri siyasətini tətbiq etməyə başladı, valyuta bazarının leqallaşdırılması və valyutanın tənzimlənməsi üzrə təsirli tədbirlər gördü (Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Ümumdünya bankının vəsaitlərini cəlb etməklə). Valyuta bazarının formalaşması, Bakı Banklararası Valyuta Birjasının (BBVB) fəaliyyəti, həmçinin bazar qaydaları üzrə valyuta satışının həyata keçirilməsi mükəmməl valyuta bazarı infrastrukturunun yaradılmasının əsasını qoydu. Bütün bunlar bir sıra əhəmiyyətli iqtisadi qanunların qəbulu ilə müşayiət olunurdu (məsələn, "Xarici investisiyaların müdafiəsi haqqında", "Səhmdar cəmiyyətləri haqqında", "Girov haqqında", "Qiymətli kağızlar haqqında" və b.).

1996-199-cu illər AR-nın bank sistemində struktur islahatlarının və stabilləşmənin başlaması ilə səciyyələnir. Məhz bu mərhələdə o, indiki formatda öz real inkişaf yoluna çıxdı. Bu dövrdə ölkənin Milli Bankı tərəfindən tədricən sivil və davamlı bank sisteminin yaradılmasının hüquqi əsasları formalaşdırılırdı: bank açılışı ilə bağlı tələblər sərtləşdirildi, prudensial normativlər daxil edildi və s.

1996-cı ildən etibarən AMB üç dövlət bankının (Prominvestbank, Aqroprombank və Əmanət bankı) sanasiyası proqramlarını təsdiq etdi. Bu, aktiv əməliyyatların kəskin məhdudlaşdırılmasını, sərt qənaət rejiminin tətbiqini, səmərəsiz bölmə və filialların ardıcıl şəkildə azaldılmasını nəzərdə tuturdu. Lakin bankların özlərinin inkişaf spesifikasiyası və ölkədə cərəyan edən sosial-iqtisadi proseslər qeyd edilən bankların sağlamlaşdırılması ideyasını tam reallaşdırmağa imkan vermədi.

Özəl kommersiya bankları sistemində vəziyyətin qaydaya salınması aşağıdakı iki metodla həyata keçirilirdi: inzibati (ilk növbədə, bankların nizamnamə kapitalının minimum zəruri səviyyəsinin tənzimlənməsi ilə) və normativ (bank fəaliyyətinin bütün maliyyə və texnologiya parametrləri üzərində nəzarət və tənzimləmə). Belə ki, fəaliyyətdə olan və yenidən yaradılan bank müəssisələrinin nizamnamə kapitalının minimal ölçüsünə tələblərin artması bank sektorunun birləşməsinə imkan yaradırdı. Nəticədə bankların miqdarı 1996-cı ildə 136-dan 2000-ci ilə yaxın 70-ə qədər azaldı. Bununla belə bu proses tədricən yerli bank xidmətləri bazarına xarici kapitalı olan özəl bankların çıxması ilə müşayiət olunurdu.

1996-cı ilə yaxın BBVB-ın valyuta satışının keçirilməsinin yeni qaydası müəyyən edilmişdi. Xarici valyuta alıcıları və satıcıları olan banklarla yanaşı, AMB da onların əsas iştirakçısına çevrilir. Onun əsas vəzifəsi manatın məzənnəsinin stabilləşdirilməsidir. Bu məqsədlə AMB valyuta müdaxiləsini, ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatlarının səviyyəsindən asılı olaraq xarici valyuta alışını həyata keçirir, bununla da yerli valyuta bazarında vəziyyət üzərində nəzarəti təmin edirdi. Bundan başqa, 1997-ci ilin ikinci yarısından etibarən banklara valyutanın birjadankənar qarşılıqlı alqı-satqı hüququ verilmişdi. AR-nın valyuta ehtiyatları neft bonuslarının və beynəlxalq maliyyə institutlarının uzunmüddətli kreditlərinin hesabına formalaşmağa

başladı.

Bank islahatının növbəti mərhələsi 2000-2004-cü illərdə başlayır. Bu mərhələ AR bank sisteminin restrukturlaşmasına və burada köklü islahatların aparılmasına yönəldilmişdi. Bu mərhələ AR bank sisteminin çox sürətli inkişaf dövrü və dünya maliyyə bazarına integrasiyası dövrü kimi nəzərdən keçirilməlidir. Özəl banklar sürətlə yaxşılaşır, bank sektoru daha çox qloballaşmaya qatılırdı ki, bu da onun stabilliyi üçün şərait yaratdı. Bu sferada keçmiş mərhələdə başlanmış konsolidasiya prosesləri davam etdi. AMB-nin minimal kapital ölçüsü ilə bağlı tələblərinin ardıcıl şəkildə artması bazarda bankların sayının hər il azalmasına gətirib çıxardı. 2004-cü ildə onların sayı 44 idi.

Neft gəlirlərinin ölkəyə axını ölkə bank sisteminin səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırmaq zərurətini şərtləndirdi. Bunu nəzərə alaraq, 2002-2005-ci illər üçün Milli bank sisteminin inkişaf strategiyası işlənib hazırlandı. Onun əsas məqsədləri enerji gəlirlərinin real sektoruna effektiv axtarışını təmin edilməsindən, bank xidmətlərindən istifadənin genişlənməsi, bank bazarında həqiqi rəqabət mühitinin yaradılmasından ibarət idi. Göstərilən məqsədlərə çatmaq üçün AMB-nin ən yaxın dövr üçün yeni doktrinası aşağıdakılardan ibarət idi: bank qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, xüsusən də Beynəlxalq maliyyə hesabatlığı standartlarına keçid edilməsi; bank sisteminin şəffaflıq səviyyəsinin artırılması; bankların korporativ idarəetmə keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması; səmərəli bank nəzarətinin təşkili. Makroiqtisadi tənzimləmə ilə bağlı AMB-nin missiyasının konkretləşdirilməsinə aid olan əhəmiyyətli düzəlişlər "Milli bank haqqında" Qanuna daxil edildi.

Yerli bank sektoruna artan marağa cavab olaraq xarici investorlar tərəfindən 2004-cü ilin yanvar ayında AMB-nin qərarı ilə onda xarici kapitalın iştirakına qoyulan məhdudiyyətlər götürüldü. Eyni zamanda ölkəmiz Azərbaycan Beynəlxalq Bankının simasında dünya maliyyə bazarlarında öz iştirakını müntəzəm genişləndirməyə başladı. 2002-ci ilin yanvar ayında Moskvada törəmə bankı və Avropa İttifaqının maliyyə mərkəzində - Londonda (dekabrda) nümayəndəliyini açdı.

AR bank sisteminin müasir inkişaf mərhələsi 2005-ci ildən indiki dövrə qədər bir zamanı əhatə edir və gözə çarpan kəmiyyət nailiyyətləri ilə yanaşı, əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri ilə də səciyyələnir. Son illərin islahatları bank sferasında hiss olunan müsbət nəticələri verməyə başladı. AR-nın maliyyə bazarında baş verən əsas hadisələr arasında ipoteka kreditləşdirilməsinin inkişafını, ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatlarının rekord səviyyəyə çatmasını, neft dollarlarının axınını və AMB-nin ümumi kapitalın minimal ölçüsünə tələblərinin artması fonunda respublikanın bank cəmiyyəti liderlərinin beynəlxalq maliyyə institutları ilə inteqrasiya layihələrinin aktivləşdirməsini qeyd etmək olar. Azərbaycan bankları kifayət qədər rəngarəng xidmətlər təklif edərək daha çevik müştəri siyasətini qurmağa başladılar. İndi onlar beynəlxalq səhnəyə əvvəlkindən daha aktiv şəkildə çıxmaqdadır.

Belə ki, AMB bir neçə xarici nümayəndəlik açdı - Frankfurt-Maynda (yanvar 2005-ci il), Lüksemburqda (dekabr 2007-ci il), Nyu-Yorkda (yanvar 2009-cu il) və Dubayda (noyabr 2009-cu il), habelə Gürcüstanda (noyabr 2006-cı il) törəmə bank açdı.

Bu mərhələ daxilində dünya maliyyə böhranının (sentyabr 2007-ci ildən 2009-cu ilin sonuna kimi) təzahürləri ilə bağlı bir dövr seçilir. Azərbaycan böhrandan ən az zərər çəkmiş ölkə olsa da, bizim fikrimizcə, məhz bu mürəkkəb dövrdə müasir bank sisteminin yeri və roluna dair yaranmış stereotiplərə yenidən baxılmağa başladı. Maliyyə böhranı ilə mürəkkəbləşmiş bank sferasının transformasiyası, iqtisadiyyatın durumuna adekvat olan yeni tipli bank sistemi modelinin axtarış prosesi davam edirdi.

Bankların sürətli inkişaf dövrü kimi 2000-ci ildən bu yana olan dövr tədqiqatçılar üçün AR-nın bankları tərəfindən inkişaf etməkdə olan maliyyə və bank xidmətləri bazarının mənimsənilməsi nöqtəyi-nəzərindən maraqlıdır. Bank işinin qeyri-bazar modelindən bazar modelinə transformasiyası kifayət qədər əlverişli biznes mühitində baş verir və bankların ənənəvi xidmətlərinin aktivləşməsində və innovasiya xarakterli məhsullarının meydana çıxmasında təzahür edirdi.

Hal-hazırda AR-da bazar tipli ikisəviyyəli bank sistemi qərarlaşmışdır. O, hər

şeydən əvvəl ölkənin mərkəzi bankı və kredit təşkilatlarının məcmusu ilə təmsil olunur. Bunlar bazarda öz aralarında və xarici mühitlə daim sıx qarşılıqlı təsirlərdə olmaqla fasiləsiz olaraq iqtisadiyyatın bütün həlqələri arasında hesablaşmaları təmin edir, müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərini yenidən bölüşdürür, başqa bank funksiyalarını yerinə yetirirlər. Göstərilən komponentlər maliyyə-kredit döviyyəsinə xidmət üçün nəzərdə tutulmuş və ümumi funksiya və məqsədlərlə birləşmiş vahid sistem təşkil edir. Bu, həmçinin bank sisteminin əsas həlqələrinin hüquqi statusunu və qarşılıqlı təsirlər qaydasını müəyyən edən və onlar arasında ən davamlı əlaqə tiplərini reqlamentləşdirən ümumi normativ-hüquqi bazanın – bank qanunvericiliyinin mövcudluğu ilə də təsdiq olunur.

Başqa həyəcənli problem inkişaf etmiş və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrlə müqayisədə AR-da maliyyə vasitəçiliyi səviyyəsinin aşağı olmasıdır. AR-da bank kapitalları bazarlarının ümumi inkişaf səviyyəsi aşağı olduğundan, banklar əsas maliyyə vasitəçisi olaraq qalırlar. 2009-cu ildə verilmiş ssudaların həcmnin ÜDM-yə nisbəti burada 23,0% təşkil edir (bax: cədvəl 2.4), halbuki MDB üzrə orta hesabla – 46,9% (məsələn, Rusiyada – 44,0%, Belarusda – 46,5%, Ukraynada – 78,6%), Mərkəzi Avropada – 53,9% (məsələn, Polşada – 46,0%, Çexiyada – 57,9%, Macarıstanda – 60,8%), cənub-şərqi Avropada – 54,3% (məsələn, Sloveniyada – 97,9%, Xorvatıda – 78,4%), bütövlükdə avrozona üzrə – 131,1% təşkil edir.¹²

Bu, o deməkdir ki, bir tərəfdən, AR-nın bank sektoru hələ investisiya kapitalının neft-qaz sektorunun bol olan hesablarından milli iqtisadiyyatın perspektivli sahələrinə yönəldilməsini təmin etmir, digər tərəfdən də bu sektorun əhəmiyyətli artım potensialı mövcuddur ki, bu da hər hansı əlverişsiz siyasi və ya iqtisadi maneələrin olmadığı halda reallaşa bilər.

AR-nın bank sisteminin ölçülərinin az olması onu göstərir ki, ondan kiçik həcmli pul axınları keçir ki, bu da əhəmiyyətli kölgə iqtisadiyyatının mövcudluğu, nağd hesablaşma mədəniyyətinin və əhalinin banklara etibarının zəif olması ilə şərtlənir. Hələlik banklar qapalı çevrədən çıxıb bilmirlər: investisiya çatışmazlığı –

¹²Bax: CEE Banking Sector Report. Vienna: Raiffeisen Centrobank AG, September 2010, p. 10, 19, 21, 23, 26, 41-45.

məhdud kreditləşdirmə imkanları.

Eyni zamanda kredit müdafiəsi sistemlərinin və borc alanların kreditqabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsinin əvvəlki kimi zəif olduğunu nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, daxili kreditləşdirmənin sürətli artımı da bank sektorlarının stabilliyini təhdid edə bilər. AR-da yetərli dərəcədə kapitallaşdırılmamış banklar çoxdur, bank sektorunda bazar təmərküzləşməsi səviyyəsi də yüksəkdir. Buna görə də əvvəlki kimi, bir çox banklarda biznesin və korporativ idarəetmənin şəffaflığı gözə çarpmır, kredit informasiya sistemi mükəmməl deyil. Öz növbəsində bu, onun artıma doğru remaliyyələşdirmə dərəcəsinə təsir göstərir, verilən kreditlər üzrə faiz dərəcələrini və onların verilməsinə dair qərarların qəbul olunmasına çəkilən transaksion xərcləri yüksəldir.¹³ Eyni zamanda bir çox nisbi göstəricilər üzrə AR-nın bank sistemi ölkədə iqtisadi artımı dəstəkləməyə və həvəsləndirməyə qabil olan maliyyə vasitəçisi funksiyasını səmərəli icra etməkdən hələ çox uzaqdır.

Bank sisteminin inkişafı üçün bəzi maneələr qanunvericilik və normativ sistemlərin natamamlığı müstəvisində üzə çıxır: bank sferasında Azərbaycan korporativ idarəetmə layihəsi tərəindən keçirilmiş sorğunun nəticələrinə görə, sorğunun aparıldığı bankların 61,8%-i banklarda korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə mane olan amillər arasında qanunvericiliyin səmərəsizliyini qeyd etdi.¹⁴ Belə ki, yerli banklar hüquqi qeyri-müəyyənlik şəraitində çalışırlar ki, bu da onların girov hüquqlarının həyata keçirilməsini çətinləşdirir. Lakin mövcud situasiyada respublika iqtisadiyyatının bank sferasının güclü tərəfləri onları gələcəkdə gözləyə bilən təhdidlərin əvəzini əsasən ödəyir, mövcud imkanlar isə bank qanunvericiliyinin tələbləri gücləndikcə, zəif tərəflərin itməsinə səbəb ola bilər.

Görünür ki, tarixi inkişafın bu mərhələsində, xüsusilə də Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qoşulma müstəvisində AR-nın iqtisadiyyatı səmərəli və rəqabətə davamlı

¹³Bu vəziyyət postsovet məkanının digər ölkələrinin, xüsusən də Rusiyanın (bax: Standard&Poor's. Transparency and Disclosure by Russian Banks: Disclosure Practices of Russian Banks Currently Dismal, 26 October 2005), Qazaxstanın (bax: Standard&Poor's. Bank Industry Risk Analysis: Kazakhstan, 10 April 2006) və Ukraynanın (bax: Standard&Poor's. Corporate Governance: Transparency and Disclosure by Ukrainian Banks: a Low Level of Information Disclosure in the Face of the Need for Capital, 19 December 2006) bank sistemləri üçün də səciyyəvi olmuşdur.

¹⁴Важ: Банковская система: состояние, проблемы и перспективы // Формула успеха, 2014, № 5, с. 6.

bank sisteminə ehtiyac duyur. Bu strateji hədəfə nail olmaq üçün yalnız dövlət tərəfindən maliyyə sisteminin inkişafı üçün şəraitin formalaşdırılması istiqamətində düzgün siyasətin keçirilməsi deyil, həm də kredit təşkilatlarının özləri tərəfindən bazarda öz rəqabətqabiliyyətliliyinin formalaşdırılmasına və yüksədilməsinə yönəldilmiş səylərin göstərilməsi tələb olunur.

II Fəsil. AZƏRBAYCANBANK SİSTEMİNİN MALİYYƏ SABİTLİYİ İNKİŞAFININ TƏMİNATININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Azərbaycan bank sisteminin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Azərbaycan iqtisadiyyatının açıqlığını və yerli bank sisteminin kənar şoklara həssaslığını nəzərə alaraq, dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində yerli bank sisteminin stabilliyinin təmin edilməsi və səmərəli inkişafı üçün tədbirlər sistemini işləyib hazırlamaq və tətbiq etmək lazımdır.

Milli bank sisteminin qloballaşma proseslərinə adaptasiyasının xarakteri və istiqamətləri onun pul hakimiyyəti tərəfindən seçilmiş inkişaf konsepsiyasının tipi ilə təyin edilir. Dünya təcrübəsinin öyrənilməsi göstərilən konsepsiyanın aşağıdakı üç mümkün variantını qeyd etməyə imkan verir: tam qapalılıq, açıqlıq və addım-addım adaptasiya.

1-ci variant tam qapalılıqdır: bu, milli bank xidmətləri bazarında xarici maliyyə institutlarının fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Ancaq, bizim fikrimizcə, bu variant bu gün xalis şəkildə mövcud ola bilməz

2-ci variant – açıqlıqdır: bu, milli bank sistemi tərəfindən maliyyə qloballaşmasının irəli sürdüyü qayda və şərtlərin qəbul edilməsini və xarici kredit müəssisələrinin fəaliyyəti və kapital ilə əməliyyatlar üçün hər hansı məhdudiyyətlərin götürülməsini tələb edir. Bu konsepsiyanın çatışmazlığı iqtisadi suverenliyin və bank sistemi üzərində nəzarətin itirilməsi risklərinin, habelə ölkədən qarşısızalmaz kapital axınının artması ehtimalı ilə bağlıdır.

3-cü variant – addım-addım adaptasiyadır: bizim fikrimizcə, bu, dünya maliyyə məkanında bank sisteminin ən adekvat və səmərəli inkişaf taktikasıdır. Bu, maliyyələşdirmə mənbələrini genişləndirməyə, bank fəaliyyətinin qabaqcıl texnologiyalarını tətbiq etməyə, bank işinə mütərəqqi təcrübəni gətirməyə, eyni zamanda bank sisteminin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamağa və nəzarəti təmin etməyə imkan verir. Yerli bank sisteminin dünya maliyyə bazarına məhz ardıcıl şəkildə

integrasiyası taktikası onun inkişafı üçün optimal variantdır.

Dünya təcrübəsi tətbiqi uzunmüddətli perspektivdə milli bank sistemlərinə maksimal pozitiv təsir göstərən ən geniş yayılmış, aşağıdakı əsas universal tədbirləri müəyyən etməyə imkan verir: milli valyutanın stabilləşdirilməsi; ölkənin kifayət qədər qızıl-valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması; milli bank sisteminin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması və stabilliyi üçün əlverişli şəraitin yaradılması, xüsusən də aktivlərin keyfiyyətinin və bank müəssisələrinin kapitallaşdırılmasının yüksəldilməsi; milli ödəniş sistemlərinin inkişaf etdirilməsi və onların beynəlxalq ödəniş sistemlərinə, təhlükəsizlik tələblərinə və hesablaşmaların aparılması qaydalarına uyğunlaşdırılması.

Qlobal tendensiyaları nəzərə almaq zərurəti və yerli bank sisteminin dünya maliyyə məkanına integrasiyası üçün lazımi ilkin şəraitin yaradılması "Azərbaycan – 2020: gələcəyə baxış"¹⁵ inkişaf konsepsiyasının hazırlanması prosesində dövlət səviyyəsində öz dəstəyini tapdı. Göstərilən konsepsiyada bank sistemi ümumi kapital bazarının maliyyə alətlərinə olan tələbin, təklifin və qiymətlərin formalaşdırıldığı qarşılıqlı əlaqəli bazarları birləşdirən bir elementi kimi nəzərdən keçirilir.

Azərbaycan kapital bazarlarının iqtisadiyyatının investisiya potensialının həyata keçirilməsinin əsas mexanizmlərindən birinə çevrilməsinə yönələn əlaqələndirilmiş dövlət siyasətinin gücləndirilməsi; ölkə iqtisadiyyatının qlobal maliyyə mühitinə səmərəli integrasiyasının təmin edilməsi üçün müvafiq ilkin şərtlərin yaradılması; kapital bazarlarının ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolunun yüksəldilməsinə səbəb olan keyfiyyət dəyişikliklərinin tətbiq edilməsi də nəzərdə tutulur.¹⁶

Yerli bank müəssisələrinin fəaliyyətinin təhlili Azərbaycan bank sisteminin zəifliyini və, müvafiq olaraq, xarici maliyyə-kredit müəssisələri ilə müqayisədə rəqabətə davamlı olmadığını göstərdi. Bu, hər şeydən əvvəl, aşağıdakı amillərlə bağlıdır: Azərbaycanın kommersiya banklarının kapitallaşdırma səviyyəsinin aşağı

¹⁵ Концепция развития «Азербайджан – 2020: взгляд в будущее». Баку, 2012, 41 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.president.az/files/future_ru.pdf.

¹⁶Yenə orada, s. 8-9, 16.

olması; onlarda riskləri idarəetmə, planlaşdırma mexanizmləri və alətlərinin, inkişaf strategiyasının olmaması; resurs bazasının strukturunun qeyri-mükəmməlliyi və əsasən bahalı vəsaitlərin cəlb edilməsi; aktivlərin aşağı rentabelliği; maliyyə menecmenti və korporativ idarəetmənin zəifliyi; maliyyə müəssisələrinin fəaliyyəti üzərində nəzarətin zəifliyi və şəffaflığın yetərli olmaması.

Bundan başqa, kredit xidmətlərinin həcmi və spektri də məhdud olaraq, iqtisadiyyatın kredit dəstəyinə olan tələbatları isə təmin olunmamış qalır.

Beləliklə, Azərbaycanın yerli iqtisadiyyatın qlobal maliyyə məkanına səmərəli və təhlükəsiz integrasiyasının təmin edilməsi ilə bağlı strategiyasının əsas prinsiplərinin formalaşdırılması müasir dövrün təcili məsələlərindəndir. Bu strategiya Azərbaycan üçün daxili xarici kapitalın cəlb edilməsinin aktivləşdirilməsi üzrə məsələlərin həlli üzərində cəmləşməli, dövlətin xarici siyasi və iqtisadi hədəflərinə cavab verməli, habelə ölkənin milli maliyyə təhlükəsizliyinin qorunub saxlanmasını təmin etməlidir.

Ölkənin maliyyə təhlükəsizliyi ümumi təhlükəsizliyin maliyyə tərkib elementinin müstəqilliyinə, səmərəliliyinə və rəqabətqabiliyyətliyinə əsaslanan tərkib hissəsidir. O, çox mürəkkəb bir hadisədir, bank sisteminin fəaliyyətinin təhlükəsizliyi, sığorta bazarının, qiymətli kağızlar bazarının və investisiya fəaliyyətinin müdafiəsi, pul dövriyyəsi, inflyasiya və dövlət borcu problemləri isə onun əsas komponentləridir. Təhlükəsizlik göstəriciləri məcmu halda maliyyənin tarazlığını, aktivlərin lazımı likvidliyini və ölkədə kifayət qədər qızıl-valyuta ehtiyatlarının mövcudluğunu xarakterizə edir.

Bank sisteminin elə bir vəziyyəti təhlükəsiz hesab edilir ki, o, tarazlıqla, daxili və xarici neqativ təsirlərə qarşı davamlılıqla və səmərəli fəaliyyəti təmin etmək qabiliyyəti ilə səciyyələnmiş olsun. Ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin vəziyyətini xarakterizə edən və maliyyə qloballaşması şəraitində bank sisteminin inkişaf xüsusiyyətləri ilə bağlı olan indikatorlara aşağıdakıları aid etmək olar: xarici kapitalın iştirak səviyyəsi; milli iqtisadiyyatın dollarlaşma dərəcəsi; bank kreditləri üzrə faiz dərəcələrinin dinamikası; valyuta məzənnəsi; ümumilikdə verilmiş kreditlərin

həcmində uzunmüddətli bank ssudalarının xüsusi çəkisi. Beləliklə, maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi maliyyə sisteminin stabilliyinə nail olmaq və ölkədə əlverişli investisiya iqliminin yaradılması məqsədi ilə məqsədyönlü kompleks fiskal və monetar siyasət tədbirlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Maliyyə qloballaşması şəraitində bank sisteminin fəaliyyətinin təhlükəsizliyini təhdid edən əsas amillər arasında aşağıdakıları qeyd etmək lazımdır: bank fəaliyyətinin beynəlmilləşdirilməsi prosesinin çox sürətlə cərəyan etməsi; kapitalın kütlə və hərəkiliyinin daimi artması, onun qısamüddətli və spekulativ xarakterə malik olması; maliyyə alətlərinin rəngarəngliyi və yüksək dinamizmi; maliyyə resurslarının yüksək dərəcədə ayrı-ayrı maliyyə institutlarının sərəncamında cəmləşməsi; qlobal maliyyə qeyri-stabilliyinin artması; müasir maliyyə institutlarının böhran halları və tendensiyalarının qarşısını almağa qadir olmaması.

Müvafiq olaraq Azərbaycan bank sisteminin inkişafı onun maliyyə stabilliyinin və etibarlılığının artırılmasına yönəlməlidir ki, bu da milli maliyyə təhlükəsizliyinin tələblərinə riayət etməklə onun ümumdünya maliyyə qloballaşması proseslərində iştirakının təmin edilməsi üçün həlledici amil olacaq. Yerli bank sisteminin gələcək inkişafının əsas məqsədlərini aşağıdakılar təşkil etməlidir: bank sisteminin stabilliyinin yüksəldilməsi, bank müəssisələrində korporativ idarəetmənin beynəlxalq standartlarının yayılması, investorlar, kreditorlar və əmanətçilərin hüquqlarının müdafiəsinin təminatı hesabına onların bank sistemində etibarının artırılması, bank fəaliyyətinin keyfiyyətinin və şəffaflığının yüksəldilməsi.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün yerli bank sisteminin səmərəli və stabil inkişafının təminatının əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Bunlara aşağıdakılar aiddir: bank sisteminin kapitallaşdırma səviyyəsinin yüksəldilməsi, onun likvidliyinin təmin edilməsi və bank tənzimlənməsi və nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi. Göstərilən istiqamətlərə daha ətraflı nəzər salaq.

1. Bank sisteminin kapitallaşdırılmasının yüksəldilməsi. Bu, iqtisadiyyatın tələbatlarının daha yaxşı təmin olunması və böhran hallarında onun stabilliyinin təminatı üçün bank sistemində kapitalın həcmnin artırılmasını nəzərdə tutur. Qeyd

edək ki, ölkə ərazisində öz fəaliyyətini həyata keçirən banklar üçün Azərbaycan Mərkəzi Bankının normativ-hüquq aktları ilə müəyyən edilmiş minimal kapital ölçüsü 10 milyon avro səviyyəsində təyin edilmişdir ki, bu da Avropa İttifaqının normalarına uyğundur. Lakin yerli kommersiya banklarının kapital bazasının real olaraq artırılması üçün 2012-ci ilin iyul ayında Azərbaycan Mərkəzi Bankı 1 yanvar 2014-cü il tarixdən məcmu kapitalla verilən minimal tələbin beşqat artırılması (10 milyondan 50 milyon manata qədər) haqqında qərar qəbul etdi ki, bu da, bizim fikrimizcə, tamamilə düzgün qərardır.

Belə ki, 2017-ci ilin əvvəllərinə olan məlumata görə, Azərbaycan bank sisteminin məcmu kapitalı 3,709 milyard manat təşkil etdi.¹⁷ Müqayisə üçün qeyd edək ki, təkcə Bank of America (ABŞ) transmilli bankının kapitalı 159,232 milyard dollar təşkil edir.¹⁸

Analoji vəziyyət MDB-in başqa ölkələri üçün də səciyyəvidir. Məsələn, Ukrayna maliyyə sektorunu müşahidə edən Qərb ekspertləri hesab edirlər ki, 50 milyon dollardan az kapitalı olan bankların bazarda heç bir perspektivi yoxdur.¹⁹ Öz xüsusi kapitalının artırılmasının əsas metodları arasında kommersiya banklarının birləşməsinə və ya udulmasını qeyd etmək olar ki, bu da bankların maliyyə potensialını möhkəmləndirməyə imkan verəcək.

Etibarlı iri banklar üçün də öz xüsusi kapitalının artırılması metodunu axtarıb tapmaq olar. Bu, bazarda səhmlərin yerləşdirilməsidir. Ancaq bu metoddan istifadəyə mane olan fond bazarının zəifliyi və qlobal miqyasda iqtisadi situasiyanın qeyri-stabilliyidir. Yerli bankların kapitallaşdırılma səviyyəsinin yüksəldilməsi onların dünya maliyyə bazarında rəqabətə davamlılığını yüksəldəcək və Azərbaycanın dünya təsərrüfatına inteqrasiyası yolunda bütövlükdə iqtisadiyyatının maliyyə stabilliyini təmin edəcək.

2. Bank likvidliyinin təmin edilməsi. Bu, bu gün bank sisteminin stabilliyini

¹⁷AR MPNP .Bakı, 2018

¹⁸The Banker. Vol. 162. No. 1038. July 2012. P. 178.

¹⁹Shpyh F. Perspectives of liberalization of access for foreign capital to banking sector of Ukraine // Banks and Bank Systems / Volume 1, Issue 1, 2006. P. 21.

müəyyən edən şərtidir. Tədqiqatlar göstərdi ki, likvidliyin yetərli səviyyədə olmaması çox vaxt bank müəssisələrində ciddi maliyyə problemlərinin olduğunu göstərir. Bank likvidliyi ilə geniş məsələlər dairəsi bağlıdır ki, onları da yalnız likvid vəsaitlərin səviyyəsinə minimal tələbləri müəyyən etməklə həll etmək mümkün deyil.

Normativlərə riayət etmə likvidliyi idarəetmə prosesinin səmərəliliyinin zəruri şərti olsa da, bu, yetərli deyil. Səmərəli idarəetmə sistemi minimal xərclərlə likvidliyin yetərli səviyyəsini daima təmin etməlidir. Buna görə də likvidliyi idarəetmə metodlarının, likvid vəsaitlərə olan tələbatın qiymətləndirilməsi metodları və hər bank üçün onların doldurulma mənbələrinin əlçatanlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Likvidliyin idarə edilməsinə məqbul yanaşmaların seçimi bank rəhbərliyinin müstəsna hüququ olaraq qalır və bir sıra daxili və xarici amillərdən asılıdır. Likvidliyi idarə etmədə mövcud çatışmazlıqları nəzərə alaraq, Bazel Komitəsi 2008-ci ildə "Likvidlik riskini səmərəli idarəetmə və nəzarət prinsipləri" sənədini buraxdı. Sənəddə likvidlik riskinin ölçülməsinin, idarə edilməsinin və üzərində nəzarətin həyata keçirilməsinin etibarlı metodları müəyyən edilmişdir.

Bu gün üçün hər bir bank müəssisəsinin rəhbərliyi müəyyən prinsiplərə əməl etməli, likvidlik problemlərinin mahiyyətini anlamalı, optimal idarəetmə, likvid vəsaitlərə adekvat nəzarət sistemlərinin və onlara olan tələbatın qiymətləndirilməsi metodlarının axtarılmasını həyata keçirməli, onların doldurulması üçün əlçatan mənbələri təmin etməlidir.

3. Bank tənzimlənməsi və nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi. Bu, riskyönlü nəzarət konsepsiyasına əsaslanmalıdır. Maliyyə qlobalaşması, sürətlə yeni maliyyə alətlərinin yaranması, bank müəssisələrinin transsərhəd fəaliyyətinin genişlənməsi şəraitində yalnız kəmiyyət parametrləri üzərində nəzarətə əsaslanan bank tənzimlənməsi və nəzarəti bank sabilliyini təmin edə bilmir. Bununla bağlı olaraq riskyönlü nəzarət tətbiq etmək lazımdır. O, kəmiyyət xarakterli formal tələbləri deyil, riskləri idarəetmənin üsullarına vurğu etməklə keyfiyyət tələblərini yoxlamalıdır.²⁰ Belə yanaşma bank müəssisəsinin ümumi stabiliyini

²⁰ Чуб Е.А. Концептуальные основы банковского надзора в условиях глобализации // Финансы Украины, 2009, № 7. с. 49

qiymətləndirməyə, həm də gələcəkdə potensial riskləri proqnozlaşdırmağa imkan verir. Fikrimizcə, bu yanaşma çərçivəsində müşahidə orqanları diqqəti bank müəssisələri tərəfindən aşağıdakı şərtlərə əməl edilməsi üzərində cəmləşdirməlidir:

1) bank müəssisəsi tərəfindən qəbul edilmiş bütün risklər riskləri idarəetmə prosedurları ilə əhatə olunmalı və hesabatlarda əks etdirilməlidir;

2) riskləri idarəetmə metodları, ölçülməsinin monitorinqi və nəzarət metodları sənədləşdirilmiş normalara uyğun olmalı və adekvatlığının təminatı məqsədi ilə onlara müntəzəm olaraq yenidən baxılmalıdır;

3) bank müəssisəsinin hesabatları onun bütün fəaliyyətini mükəmməl şəkildə əks etdirməli və müəyyən edilmiş limitlərə riayət edilməsi üzərində nəzarəti həyata keçirməyə imkan verməlidir.

Yerli bank sisteminin səmərəli və stabil inkişafının təminatı üçün bu gün həm Azərbaycan MPNP, həm də ayrı-ayrı bank müəssisələri səviyyəsində tədbirlər görülməlidir.

Fikrimizcə, makrosəviyyədə Azərbaycan MBNP və Azərbaycan Mərkəzi Bankının zəruri tədbirləri aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- qanunvericilik və normativ-hüquqi bazanın Avropa İttifaqının qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması yolu ilə təkmilləşdirilməsi. Bu, aşağıdakı məsələlərin həllini nəzərdə tutur: yerli bank qanunvericiliyinin Avropa Birliyinin qanunlarına uyğunlaşdırılması, habelə Maastrixt sazişinin tələblərinə riayət edilməsi və onun müəyyən etdiyi meyarların (qiymətlərin, uzunmüddətli və ortamüddətli faiz dərəcələrinin stabilləşdirilməsi, dövlət büdcəsi qıtlığının müəyyən səviyyəsi) icra edilməsi;

- Beynəlxalq maliyyə hesabatlılığı və Beynəlxalq audit standartlarının Azərbaycanın maliyyə-kredit institutlarının fəaliyyət praktikasına tətbiqi üzrə işlərin həyata keçirilməsi;

- məlumatların beynəlxalq yayılma formatının tələblərinə dəqiq riayət edilməsi;

- ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təminatı üçün milli inkişaf banklarının

yaradılması;

- maliyyə bazarında investorların hüquqlarını müdafiə sisteminin yaradılması;
- cinayətkarlıq yolu ilə əldə edilmiş gəlirlərin leqallaşdırılmasına əks təsir göstərmə və onun qarşısının alınması və "FATF-ın qırx tövsiyəsi"nə və Bazel Romitəsinin tələblərinə riayət edilməsi sisteminin tətbiqi;

- valyuta risklərinin kompleks monitoring sisteminin formalaşdırılması, ehtikarlar üzərində nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, xarici valyutada kapital xarakterli əməliyyatların həyata keçirilməsi ilə bağlı valyuta risklərinin qarşısının alınması və başqa disbalansların formalaşmasına yol verilməməsi üçün prudensial prosedurların tətbiq edilməsi;

- birləşdirilmiş əsaslarla bank nəzarətinin həyata keçirilməsi ki, bu da bank sisteminin stabilliyinə və 14 iyun 2006-cı il tarixli 2006/48/EC №-li Avropa Parlamenti və Şurasının kredit müəssisələrinin yaradılması və fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı Təlimatının müvafiq tələbinin nəzərə alınmasını təmin edəcək ;

- aşağıdakı tədbirləri nəzərdə tutan kompensasiya mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi: 1) beynəlxalq prinsiplərə riayət etmə əsasında kompensasiya mexanizmlərinin, o cümlədən kompensasiya institutlarının fəaliyyətinin normalarına dəqiq riayət edilməsi mexanizmlərinin tətbiq edilməsi; 2) kapital bazarının bir seqmentində fəaliyyət göstərən maliyyə müəssisələri tərəfindən kompensasiya mexanizmi institutlarının, o cümlədən özəl kompensasiya fondlarının yaradılması; 3) kompensasiya fondlarının yaradılmasının həvəsləndirilməsi istiqamətində qanunvericiliyin işlənməsi;

- maliyyə-kredit bazarındakı vəziyyətin kompleks monitoringi əsasında beynəlxalq maliyyə institutlarının kredit resurslarından səmərəli istifadənin təmin edilməsi və şəffaf valyuta müdaxilələri strategiyasının tətbiq edilməsi;

- MPNP -ın və bankların antiböhran qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin, xüsusən də MBNP-nın bankların fəaliyyətinə operativ antiböhran müdaxiləsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;

- bank sisteminin resurslarının uzunmüddətli investisiya kreditləşdirilməsinə

yönəldilməsinə dövlət dəstəyi mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi, investisiya hədəfləri üçün bankdankənar dövriyyədən (o cümlədən vətəndaşların vəsaitlərindən) maliyyə resurslarının cəlb edilməsi mexanizmlərinin formalaşdırılması;

- daxili bazarda uzunmüddətli maliyyə resurslarının təklifinin, xüsusilə də pensiya yığımlarından istifadə etməklə intensiv şəkildə artırılması pensiya sistemində islahatların aparılması;

- bank institutlarının yaradılması və fəaliyyətinə dair tələblərin artırılması, habelə maliyyə sferasında işləmək arzusunda olan mütəxəssislərə ixtisas tələblərinin tətbiqi;

- kommersiya bankları tərəfindən dərc edilən informasiyanın siyahısının genişləndirilməsi və məzmununa tələblərin sərtləşdirilməsi;

- başqa ölkələrin MPNP və dövlət orqanları, xüsusilə də Azərbaycanda törəmə bank (filial) sahibi olan xarici maliyyə institutunun yerləşdiyi ölkənin nəzarət orqanları ilə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi.

Bank sistemi səviyyəsində (mikrosəviyyədə) onun rəqabətə davamlılığının artırılması istiqamətində aşağıdakı praktiki addımlar atılmalıdır:

- artıq qeyd edildiyi kimi, ilk olaraq Azərbaycan kommersiya banklarının kapitallaşdırılmasının artırılması təmin edilməlidir;

- kommersiya banklarının rəqabətə davamlılığının artırılması, milli mal istehsalçısının kreditləşdirilməsi və investisiyalaşdırılmasında imkanların genişləndirilməsi məqsədilə nizamnamə kapitalının doldurulması, ödəmə qabiliyyətinin (alıcılıq qabiliyyətinin) səviyyəsinin artırılması və genişmiqyaslı investisiya layihələrinin reallaşdırılması;

- bank sisteminin yaxşılaşdırılması ki, bu da problemli banklar barəsində qəti tədbirlərin (onların yenidən təşkili və ya ümumiyyətlə tam ləğv edilməsi) həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

- iqtisadi artımın strateji sosial, struktur və xarici iqtisadi məsələlərinin təminatında ixtisaslaşan sistem təşkil edən banklar seqmentinin möhkəmləndirilməsi və daha da inkişaf etdirilməsi;

- maliyyə xidmətləri çeşidinin genişləndirilməsi, onların keyfiyyətinin yüksəldilməsi, həmçinin onların təklif edilməsinin kompleksliyi hesabına ucuzlaşdırılması, məhz yerli spesifikasiyaya yönümlü yeni məhsul və xidmətlərin tətbiqi üzrə innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi;

- əhaliyə mükəmməl bank xidmətlərini təklif etmək məqsədilə şaxələnmiş filiallar şəbəkəsi olan iri banklarla regional və ixtisaslaşdırılmış bankları optimal şəkildə uzlaşdırmaqla bank sektorunun strukturunun inkişaf etdirilməsi;

- Azərbaycanın dünya bazarlarında rəqabətə davamlılığını təmin etmək məqsədilə təsərrüfat fəaliyyətinin perspektivli istiqamətlərinin maliyyələşdirilməsinin və kreditləşdirilməsinin artırılması üçün kommersiya bankları tərəfindən regionlarda şəraitin yaradılması;

- kommersiya bankları ilə sığorta şirkətlərinin əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi, həmçinin kommersiya banklarının sığorta şirkətlərinin təsis edilməsində iştirakının genişləndirilməsi;

- yerli maliyyə vasitəçilərinin beynəlxalq standartlar üzrə beynəlxalq sertifikatlaşdırma və auditinin keçirilməsi;

- maliyyə menecmentinin keyfiyyətinin və bank sisteminin informasiya şəffaflığının yüksəldilməsinin həvəsləndirilməsi. Belə ki, bank institutları haqqında analitik informasiyanı daha kompleks şəkildə açılması, kommersiya banklarının rəsmi reytingləşdirmə sisteminin təkmilləşdirilməsi və dövrü reytinglərin dərc edilməsi tələb olunur;

- xərclərin strukturunun optimallaşdırılması, xüsusən də əməliyyat və inzibati xərclərin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması, elektron bank texnologiyaları spektrinin genişləndirilməsi üçün şəraitin yaradılması;

- Kredit Tarixçələri Bürosunun fəaliyyətinin genişləndirilməsi, problemli borclular haqqında informasiya sisteminin qüvvəyə mindirilməsi;

- iqtisadiyyatın maliyyə sektorunda böhranın yaranma ehtimalı haqqında işarə verə biləcək indikatorlar sisteminin işlənməsi;

- strateji birliklər və ikili razılaşmalar yolu ilə bank işi sahəsində biliklər

mübadiləsinin aparılması;

- əhalinin məhz yerli bank müəssisələrinə etibarının artırılması, ictimai şüurda onların müsbət imicinin formalaşdırılması;
- kommersiya bankları rəhbərlərin və sahiblərinin bankların təhlükəsizliyi və davamlılığına görə məsuliyyətinin artırılması;
- daxili kapital bazarının həvəsləndirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi və ev təsərrüfatlarının həyata keçirilməmiş investisiya potensialının maliyyə bazarına cəlb edilməsi.

Yerli bank sisteminin inkişaf istiqamətləri ilə bağlı göstərilən təkliflərdən bəzilərinə daha ətraflı nəzər salaq. Azərbaycan iqtisadiyyatının yüksək artım templərini və rəqabətə davamlılığını təmin etmək üçün iqtisadiyyatın prioritetli sahələrinin uzunmüddətli kreditləşdirilməsinin həcmi artırmaq lazımdır.

Bu gün üçün yerli bank sistemi göstərilən məsələni yerinə yetirmir. Bu problemin həlli üçün Azərbaycanda inkişaf banklarını – özəl sektor tərəfindən tam maliyyələşdirilə bilməyən mühüm sosial-iqtisadi layihələrin uzunmüddətli maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə xüsusi maliyyə institutlarını yaratmaq lazımdır. İnkişaf banklarının əsas sahibi əksər hallarda hökumətdir.

Belə institutların yaradılması zamanı yerinə yetirilməli olan prinsipial şərt özəl bank müəssisələri ilə rəqabətin olmamasıdır. Qeyd edək ki, inkişaf banklarının yaradılması və fəaliyyəti bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə zidd deyil. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin rolunun ardıcıl şəkildə azaldılmasını dəstəkləyən Avropa Komissiyası belə bankların mövcudluğunun qanuniliyi tanıyır və bazar münasibətləri şəraitində dövlətin iqtisadi siyasətinin əhəmiyyətli aləti kimi onlara bəraət qazandırır.

Dünyada inkişaf banklarının fəaliyyət təcrübəsi göstərir ki, bu institutlar yalnız iqtisadi inkişafın investisiya dəstəyinin funksiyalarını icra etmir. Onlar həm də bütövlükdə bank sisteminin inkişafına imkan yaradır. İnkişaf banklarının kommersiya bankları ilə əməkdaşlığı sonunculara əlavə resursları cəlb etməyə, habelə onların öz xüsusi resurslarını planlaşdırılmış tədbirlərin kreditləşdirilməsinin həyata keçirilməsi üçün istifadə etməyə imkan verir.

Bundan başqa, səlahiyyətli banklara böyük etibar var. Onlar inkişaf banklarının tapşırığı ilə ekspert və konsaltinq xidmətlərini həyata keçirməklə öz marketinq səviyyəsini yüksəldirlər.

Dünyada inkişaf banklarının fəaliyyət təcrübəsinin təhlili göstərdi ki, ya müxtəlif fəaliyyət sahələri olan bir neçə bankı daxil edən dövlət inkişaf institutları qrupunun, ya da bir neçə ayrı-ayrı inkişaf banklarının yaradılması mümkündür.²¹ Hesab edirik ki, Azərbaycan üçün optimal olan prioritetli sosial-iqtisadi layihələrin kreditləşdirilməsi üzrə ayrı-ayrı məsələlərlə məşğul olacaq İnkişaf Bankının yaradılmasıdır.

Azərbaycan bank sisteminin səmərəli inkişafı üçün bank sektorunda dövlətin birbaşa iştirakının azaldılması və onun dolayısı investisiya təsirinin artırılması lazımdır. Bu məsələnin həlli üçün maliyyə qloballaşması şəraitində ölkənin stabil inkişafını təmin edəcək inkişaf bankları institutu yaradılmalıdır.

İnkişaf banklarının yaradılması ilə yanaşı, mövcud olanların fəaliyyətinin genişləndirilməsi və yeni ixtisaslaşdırılmış bank müəssisələrinin yaradılması tələb olunur. Belə maliyyə institutları təxirəsalınmaz problemlərin həlli üçün lazımdır ki, bu da investisiya böhranının qəti olaraq aradan qaldırılmasına və iqtisadiyyatın innovasiya-investisiya inkişafının həyata keçirilməsinə, aqrar sənaye kompleksinin əsasən məhv edilmiş müəssisələrinin bərpasına, geniş əhali qatlarına sosial nemətlərə (müasir ev, təhsil, tibbi xidmət və s.) çıxış imkanının verilməsinə imkan yaradacaq.

Kredit fəaliyyətinin aktivləşdiyi şəraitdə ön plana kommersiya banklarının kredit risklərinin azaldılması məsələsi çıxır. Müasir bankların fərdi skoring sistemləri, borcalanlar, onların maliyyə durumu və perspektivdə ödəmə qabiliyyəti haqqında informasiyanın təhlili ilə məşğul olan xüsusi xidmətləri var. Buna baxmayaraq, qaytarılmayan kreditlərin miqdarı daim artır. Kredit tarixçələri bürosunun fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi və onların əməkdaşlığı bütövlükdə bank sistemi səviyyəsində risklərin idarə edilməsinin vacib şərtidir. Belə şəraitdə başqa şirkətlərdə gecikdirilmiş kreditləri olan etibarsız borcalanlar kredit üçün hər hansı şirkətə

²¹Рыбин Е.В. Пути повышения конкурентоспособности российских банков. Москва: Финансы и статистика, 2008. с. 99.

müraciət edə bilməyəcək

Kredit bürolarının səmərəli fəaliyyəti bank sisteminin stabilliyinin təminatında əhəmiyyətli funksiyaları yerinə yetirir. Belə ki, onlar maliyyə müəssisələrinin potensial borcalanların ödəmə qabiliyyətinin səviyyəsinin və başqa müəssisələrdə cari kredit öhdəliklərinin təyininə sərf etdiyi vaxtı və vəsaitləri azaltmağa imkan verir. Bundan başqa, kredit tarixçələri bürosunun mövcudluğu borcalanların kredit intizamını yüksəltməyə və kreditlərin qaytarılmama riskini azaltmağa imkan verir. Kredit tarixçələri bürosunun əməkdaşlığı, onlar arasında informasiya mübadiləsi, fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi son dərəcədə əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan bank sisteminin müasir inkişaf xüsusiyyətləri bir çox mənada ona beynəlxalq maliyyə bazarlarında alınmalar və qeyri-rezidentlərin nəzarəti altında olan bankların olması şəklində xarici bank kapitalının cəlb edilməsi ilə bağlıdır. Bu zaman yerli bank sisteminin qloballaşma proseslərində iştirakının nəticələri haqqında müxtəlif baxışlar mövcuddur. Bəzi alimlər hesab edirlər ki, integrasiya proseslərinin aktivləşməsi orta- və uzunmüddətli perspektivdə iqtisadiyyatın real sektorunun inkişafı, ölkənin milli pul-kredit, fiskal-büdcə və investisiya siyasəti üçün neqativ nəticələrə səbəb olacaq.

Başqa fikrə əsasən, bütövlükdə maliyyə sektorunun inkişafının intensivləşdirilməsi üçün yerli bank sistemində nəhəng transmilli bankların (TMB) nüfuzetməsi lazımdır. Həm də TMB-in yerli bazara nüfuzetməsinə imkan verməkdən başqa, onların fəaliyyəti üçün əlverişli şərait də yaratmaq lazımdır. Bir çox iqtisadçı alimlər qeyd edirlər ki, bank sisteminin bu inkişaf mərhələsində xarici banklar təhlükə deyildirlər, əksinə, onlar yerli kommertiya bankları üçün sağlam rəqabət münasibətlərini yaradırlar.

Beləliklə, xarici bankların yerli bank sistemində nüfuzetməsi ən yeni bank texnologiyalarının, yeni səmərəli idarəetmə yanaşmalarının tətbiqi, maliyyə xidmətləri çeşidlərinin genişləndirilməsi ilə bağlıdır ki, bu da müştərinin tələbatlarının keyfiyyətli şəkildə təmin olunmasına imkan yaradır. Buna görə də yerli bank sistemində xarici kapitalın iştirakının vacibliyi şübhə doğurmur. Sadəcə milli

bank sisteminin inkişafına məhz hansı xarici kapitalın şərait yaradacağını müəyyən etmək lazımdır. Söhbət möhtəkir bank kapitalına, maraqları yalnız möhtəkir yüksək qazancların əldə edilməsi üzərində cəmlənmiş etibarsız banklara yol verməməkdən gedir. Bunun üçün xarici bank filialları üçün icazənin dəqiq meyarlarını təyin etmək, habelə bank nəzarəti sisteminin səmərəliliyini yüksəltmək lazımdır.²²

Bank bazarının liberallaşdırılmasının əsas təhlükələrindən biri etibarsız bank müəssisələrinin maliyyə xidmətlərinin yerli bazara daxil olmasıdır. Onların məqsədi ya möhtəkir əməliyyatlardan gəlir götürmək, ya da "çirkli pullar"ı yumaq ola bilər. Bir halda ki, Azərbaycanın investisiya reytingi hələ o qədər də yüksək deyil, həm kifayət qədər kapitalı olmayan, həm də etibarsız olan xarici bank filiallarının axın etməsi təhlükəsi davam edir. Belə vəziyyətin qarşısını almaq üçün bu banklar üçün kifayət qədər yüksək kapitallaşdırma və investisiya reytingi normalarını müəyyən etmək lazımdır. Azərbaycanın nəzarət orqanları ilə ana bankın mənşə ölkəsi arasında milli bank nəzarəti orqanının filialın banisinə dair müəyyən materiallara çıxış imkanı haqqında saziş bağlanmalıdır. Keçid iqtisadiyyatı olan dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, 90-cı illərin əvvəllərində onların bəzilərində artıq belə problem müşahidə olunurdu, yəni xarici kommersiya banklarının "boş" filialları bu ölkələrdə maliyyə resurslarını cəlb edib onları öz bank müəssisələrinə keçirirdilər. Beləliklə, xarici bankların filiallarından kapitalın xaricə çıxarılması və "çirkli pullar"ın yuyulması üçün istifadə edilə bilər. Belə vəziyyətin qarşısının alınması üçün müvafiq dövlət orqanları tərəfindən onların fəaliyyəti üzərində milli səviyyədə müşahidə aparılmalı, həmçinin filial sahibi olan bankın yerləşdiyi ölkənin analoji nəzarət orqanları ilə əməkdaşlıq mexanizmləri işlənəməlidir.

Bundan başqa, uzunmüddətli perspektivdə yerli bank sistemi üzərində nəzarətin xarici bankların əllərində cəmləşməsi mümkündür. Buna tipik misal olaraq burada Mərkəzi və Şərqi Avropanın keçid iqtisadiyyatlarının təcrübəsini göstərmək olar. Bu ölkələrdə demək olar ki, bütün aparıcı banklar beynəlxalq bank qruplarının tərkibinə daxildir. Eyni zamanda onlar bank xidmətləri sferasına nəzarət etməklə

²²Муршудли Ф. Банковская система Азербайджана: вызовы и перспективы глобализации // Кавказ&Глобализация» (CA&CCPress, Швеция), 2008, 2-й cild, № 2, с. 108.

dolayısı bütövlükdə iqtisadiyyatı nəzarət altında saxlaya bilirlər ki, bu da milli iqtisadi təhlükəsizlik aspektində kifayət qədər təhlükəlidir.

Ölkənin suverenliyi və iqtisadi stabilliyi üçün mühüm maliyyə qərarlarının, habelə kredit və investisiyalara dair qərarların müstəsna olaraq xarici mərkəzlər tərəfindən qəbul edilməsi təhlükə kəsb edir.

Yerli banklar Azərbaycanın emissiya reytingini itirdiyi halda və ya bank sektorunda böhran halları zamanı maliyyə vəsaitlərinin axınını saxlayan bir baryerdir. Xarici kapital ölkədən 24 saat ərzində çıxarıla bilər. Onda yalnız "özümüzün" bankları qalmış olur. Buna görə də hesab edirik ki, bank sektorunun bir hissəsinin milli xarakterinin qorunub saxlanması, xüsusilə də Avropanın qərb hissəsində konyunkturanın mümkün iflası dövründə, mühüm problemdir. Bir ölkədəki iqtisadi böhran regionun başqa dövlətlərində zəncirvari reaksiyaya səbəb ola bilər. Hər şeydən əvvəl söhbət xarici konsernlərin milli törəmə müəssisələrinin remaliyyələşdirilməsi limitlərinin və ya habelə milli maliyyə müəssisələrinin kredit siyasətinə ana bankların təsirinin azaldılmasının mümkünlüyündən gedir.

Yuxarıda göstərilən şübhələr Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə bazarı sisteminə daxil olmasının ilk mərhələlərində xüsusilə aktualdır. Buna görə də sual yaranır: İspaniyada və İsveçdə olduğu kimi, yerli bank sistemində xarici bankların paylarına müəyyən məhdudiyyətləri tətbiq etməlimi yoxsa müdaxilədən imtina etməli?

Qeyd edək ki, bütün məhdudiyyətlər yalnız keçid xarakterli ola bilər. Onların mənası da yalnız eyni zamanda yerli bank sisteminin təkmilləşdirildiyi və ciddi şəkildə yenidən qurulduğu halda ola bilər.

Müəyyən edilmişdir ki, xarici bank kapitalının nüfuzu genişləndikdə, onun bank xidmətləri bazarının segmentlərindən birində həddən artıq cəmləşməsinə, inhisara yol verməməyə çalışmaq; xarici investisiyalaşdırma mənbələrinin şəffaflığının lazımi səviyyəsini təmin etmək; yerli bank sisteminə xarici vəsaitlərinin axınını həvəsləndirməkdən başqa, qabaqcıl təcrübəni də, ilk növbədə ən yeni bank menecmenti və bank biznesinin aparılması texnologiyası, yeni xidmət və məhsullar,

proqram təminatı sahəsində təcrübəni də götürmək lazımdır ki, bu da yerli bankları müştəri xidmətlərinin səviyyəsini yüksəltməyə həvəsləndirərdi. Lakin bank nəzarəti sahəsində mümkün çətinliklərindən uzaq olmaq üçün xarici bankların filiallarına yerli bazara çıxış imkanını verməzdən öncə bankların mənşə ölkələrinin müşahidə orqanları ilə sazişlər bağlanmalı, həmin sazişlərdə ana bankların olduğu ölkələrin nəzarət orqanlarının Azərbaycanın ərazisində olan filialları üzərində nəzarətin həyata keçirilməsinə dair öhdəlikləri və fəal informasiya mübadiləsi nəzərdə tutulmalıdır.

Beləliklə, bu gün yerli bank sisteminin şəffaflığının, etibarlılığın və rəqabətə davamlılığının təmin edilməsi aktual problemlərdəndir. Azərbaycan bank sisteminin səmərəliliyinin artırılması dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində ölkə iqtisadiyyatının ümumi inkişaf strategiyasının zəruri elementidir. Axı respublikanın integrasiyasının müsbət nəticələri yalnız yerli maliyyə-kredit institutlarının rəqabətə davamlılığının artırılması şərtilə mümkündür. Milli bank sistemi maliyyə cəhətdən möhkəmləndikcə, stabilləşdikcə, cəmiyyət tərəfindən yüksək etibar qazandıqca, müasir dünya standartlarına uyğunlaşdıqca, onun rəqabətə davamlılığı və səmərəliliyi də təmin edilmiş olacaq. Bunun üçün ilk olaraq maliyyə bazarının bütün sektorlarının həmahəng inkişafına nail olmaq və bu əsasda transmissiya mexanizmlərini yaxşılaşdırmaq, iqtisadiyyatın real sektorunun ayrı-ayrı seqmentlərinin inkişafındakı disbalansı aradan qaldırmaq, kapital axınlarının sürətli axını hesabına daxili bazara xarici şokların təsirini mümkün qədər hamarlamaq, milli valyutaya və yerli bank müəssisələrinə etibarını yüksəltmək, daxili bazardakı əməliyyatlarda xarici valyutanın iştirakını azaltmaq (həm də vəsaitlərə qənaət olaraq), xarici maliyyələşdirmə mənbələrindən asılılığı zəiflətmək və daxili qənaətləri geniş şəkildə təmərküzləşdirmək lazımdır.

2.2. Azərbaycan bank sektorunda rəqabətqabiliyyətlilik problemi

Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dövlətlərin statistik rəqəmləri əsasında aparılan tədqiqat nəticəsində təmərküzləşmə, bank sektorunun stabilliyi və rəqabət arasında korrelyasiyaya bağlı araşdırmalar aşağıdakıları müəyyən etmişdir:

1. Bank sektorunda aşırı rəqabətin bir qayda olaraq bir sıra tərcihəri var: bank xidmətlərinin effektiv təqdimatı, satışa çıxarılan xidmətlərin keyfiyyətliyi və çox çeşidlilik, bank biznesinin yenilikçiyi. Bununla yanaşı, rəqabət bankları təhlükəli işlər görməyə şirnikləndirir, bu isə son nəticədə banklarda maliyyə dayanıqlığının riskini yüksəldir.

2. bank sektoruna giriş/çıxış qaydaları, tənzimləmə və nəzarət sistemləri rəqabətin azalmasına səbəb olmur²³.

Bank sahəsində rəqabətin oynadığı rola münasibətdə iki fərqli baxış mövcuddur. Ənənəvi “rəqabət-kövrəklik” (competition-fragility) baxışlarına görə bank sahəsində rəqabətin kəskin olması bazar gücünü laxladır, mənfəət norması azaldır və nəticədə franşiz dəyərinin aşağı düşməsinə və bankların müvəfəqiyyətsizliyə uğramasına səbəb olur. Bank sahəsində rəqabəti pozitiv fenomen kimi qəbul edən “rəqabət-sabitlik” baxışlarına görə isə bazar gücünün tək-tək banklarda cəmlənməsi banklara öz məhsullarına yüksək qiymət təyin etməyə imkan verə və nəticədə müştərilərin götürdüyü kreditləri geri qaytara bilməməsi ilə nəticələnə bilər. “Bundan əlavə, yüksək təmərküzləşmiş bank bazarı banklarının kifayət qədər iri olmaları səbəbindən dövlətin onların iflası uğramasına icazə verməyəcəyini düşündüyünə və buna əmin olduğuna görə daha böyük risklər altına girməsi mümkündür. Bəzi empirik tədqiqatlar da təmərküzləşmiş bazarlarda bankların uğursuzluğa düşər olma ehtimalının yüksəldiyini sübut edir”²⁴. K.Schaek, M.Cihak və S. Wolfe logit model və zaman təhlilləri aparmış (Panzar və Rosse H-

²³ Thorsten Beck, Asli Demirgüç-Kunt and Ross Levine, “Bank Concentration and Fragility: Impact and Mechanics” NBER, WP No. 11500, Cambridge, MA. 2.BVF

²⁴ Berger A.N., Klapper L.F., Turk-Ariss R. Bank competition and financial stability // The World Bank, Development Research Group, Finance and Private Sector Team, Policy Research Working Paper, 4696, August 2008, p.24

statistikasından istifadə etməklə) və bu qənaətdə gəlmişlər ki, rəqabətli bank sistemlərində bankların uğursuzluğa düşər olması və uzunmüddətli böhranlara məruz qalması ehtimalı aşağıdır və eyni zamanda inhisarçı sistemlərlə müqayisədə daha stabildir²⁵.

ABŞ-da 2007-ci ildə ipoteka kreditləri bazarında baş verən böhranın səbəbi məhz təmərküzlənmiş bazar iştirakçılarının kredit faizlərini yüksək təyin etməsi idi ki, bu yüksək faizlər kreditlərin geri qaytarıla bilməməsi ilə nəticələnmişdi. Ümumiyyətlə isə maliyyə sistemində baş verən böhranın əsas səbəbi bankların düzgün idarə edilməməsi olmuşdur. “Kredit böhranının əsas səbəbi bankların idarəedilməsində uğursuzluq idi ki, bu da həddən artıq qısa müddətli düşünməyə və kor-koranə risklərə gətirib çıxarmışdı” ²⁶.

Deməli, qeyd edilənləri ümumiləşdirərək bu nəticəyə gəlmək olar ki, Mərkəzi Bank doğru olaraq bank sektorunun tənzimlənməsinin prioritet istiqaməti kimi banklar arasında rəqabətin genişlənməsini qəbul etmişdir. Nəticədə son illər bankların rəqabətqabiliyyətliliklərinin yüksəlməsi istiqamətində müsbət meyillər müşahidə olunmuşdur. “Bu gün milli banklar xarici banklarla mübarizəyə hazırdır. Bank bazarının özü əhəmiyyətli dərəcədə böyüyüb və kifayət qədər cazibədar olub. 2017-cu ilin sonuna Azərbaycanda 30 bank fəaliyyət göstərmişdir ki, bunlardan ikisi dövlət, 28-i isə özəl bank olmuşdur. Özəl banklardan 15-də xarici kapital mövcud olmuşdur, bunlardan da 7-sinin nizamnamə kapitalının 50%-dən yuxarı hissəsini xarici kapital təşkil etmiş, 2-si isə xarici bankın yerli filialı kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bankların rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi üçün yeni iştirakçıların, o cümlədən xarici bankların bank sektoruna daxil olması əhəmiyyətlidir. “Biz rəqabətqabiliyyətlilik indikatorlarını ölkə xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirərək müəyyənləşdirdik ki, xarici bankların iştirakı və bank sistemində

²⁵Schaek K., Cihak M., Wolfe S. Are more competitive banking system more stable // Working paper N 06/143, International Monetary Fund, Washington D.C., 2006, 35p.

²⁶ Governance failure in banks is key to credit crunch, argues ACCA // Student accountant, ACCA's magazine for trainees, October 2008, p. 5

fəaliyyətin daha az məhdudlaşdırılması daha rəqabətli bank sisteminin yaranmasına imkan verir”²⁷.

Son illər inflyasiyanın güclənməsi bankları həm depozit faizlərinə, həm də kredit faizlərinə mütəmadi olaraq yenidən baxmağa məcbur edir. Bankların depozit faizlərini nisbətən sabit saxlamaq cəhdləri depozitarları öz vəsaitlərini daha səmərəli istifadə etməyə meylləndirir. Çünki, inflyasiya faizinin depozit faizini üstələməsi depozitlərin real məbləğinin azalmasına səbəb olur. Həm qeyd etdiyimi səbəbdən, həm də Ümumdünya maliyyə böhranının yaratdığı qeyri-müəyyənlik və bank sektorunda riskin artması depozitlərin bank passivlərinin tərkibində xüsusi çəkisini aşağı salmışdır: 2017-ci ildə 2014-cü illə müqayisədə passivlərdə depozitlərin payı 59.1%-dən 36.8%-ədək azalmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatında müşahidə edilən dinamik inkişaf bank bazarında da müşahidə edilməkdədir. Hətta qeyd edə bilərik ki, bank sektorunun inkişafı iqtisadiyyatın digər sektorlarının inkişafından daha dinamik və ardıcıldır.

Belə ki, 2017-ci ildə məcmu bank aktivləri 27. 921 mln. Manatla təşkil etmişdir. Nəticədə bank aktivlərinin ÜDM-ə nisbəti 2006-cı ildə 21% idisə, bu rəqəm 2007-ci ildə 25.1%-ə, 2008-ci ildə 25.6%-ə, 2017-cu ildə isə 40.7%-ə bərabər olmuşdur.

2014-2016-cu illərdə bank sektorunda baş verən digər meyl isə bankların aktivlərinin strukturunda müştərilərə verilən cəmi kreditlərin 47.93%-dən 52.5%-ə yüksəlməsidir . Passivlərin stukturunda isə depozitlərin xüsusi çəkisində ciddi azalma baş vermiş (61.5%-dən 41.8%-ə düşmüşdür) əvəzində maliyyə sektorundan cəlb edilmiş vəsaitlərin xüsusi çəkisi artmışdır (11.62%-dən 43.6%-ə qədər). Passivlərin strukturunda baş verən sözügedən dəyişiklik bankların vəsaitləri cəlb etməsində maliyyə sektorundan cəlb edilən vəsaitlərin getdikcə daha önəmli mövqeyə çıxmasının nəticəsidir. Bu təmayül isə bankların təchizatçıları arasında maliyyə sektorunun, xüsusilə xarici maliyyə mənbələrinin getdikcə daha da əhəmiyyətli rola

²⁷Claessens S., Laeven L. What drives bank competition?, Some international evidence // The World Bank Financial Sector Operations and Policy Department, 2003, p.33

malik olduğunu göstərir. Bu meyl bankların qeyri-maliyyə sektorundan cəlb edilən depozitlərin xüsusi çəkisinin aşağı düşmə səbəblərinə xüsusi diqqət yetirməsini zəruri edir.

2008-ci ildə şiddətlənən qlobal maliyyə böhranı dünya iqtisadiyyatının bir parçası olan Azərbaycanın bank sektoruna da öz təsirini göstərmişdir. Ümumiyyətlə isə qlobal maliyyə sistemində baş verən böhranın əsas səbəbi bankların səmərəli idarə edilməməsi olmuşdur. Böhranın bank sektoruna birbaşa təsiri özünü xüsusən də xarici mənbələrdən kredit cəlb edən bankların fəaliyyətində biruzə vermişdir. Böhran nəticəsində xaricdən yeni vəsaitlərin cəlb edilmə imkanlarının məhdudlaşması, əvvəl cəlb edilmiş borcların qaytarılması zəruriliyi bəzi bankların ani likvidlik problemi ilə qarşılaşmasına səbəb olmuşdur. Lakin Mərkəzi Bankın bazara operativ müdaxiləsi (misal üçün, uçot stavkası dəfələrlə aşağı salınmış, məcburi ehtiyat normaları azaldılmışdır) yerli bankların böhrandan daha az zərər çəkməsinə səbəb olmuşdur. Böhranın digər təsiri isə bankların və tənzimləyici orqanların daha çox ehtiyatlı olmasında, bankların maliyyə sağlamlığının yüksəldilməsinə diqqətin artmasında müşahidə olunmuşdur. Bunu 2008-ci ildə qeyri-standart kreditlərin ümumi kreditlərin tərkibində xüsusi çəkisinin azalması indikatorundan da görmək olar (qeyri-standart kreditlərin ümumi kreditlərdə xüsusi çəkisi 8.1%-dən 5.2%-ə qədər aşağı düşmüş və 2009-cu ildə 6%-ə qədər yüksəlmişdir). Kreditlərin ödənilməsi üçün məqsədli ehtiyatların qeyri-standart kreditlərə nisbətdə kəmiyyətinin (42.9%-dən 56.9%-ə qədər) yüksəlməsi də qeyd etdiyimiz meylin davamı kimi qiymətləndirilməlidir.

Mərkəzi Bankın və bankların antiböhran tədbirləri (Mərkəzi Bankın uçot stavkalarının aşağı salması, məcburi ehtiyat normalarının səviyyəsini endirməsi, bankların kreditlər vermə zamanı maksimum ehtiyatlıqla davranması, risklərin idarəedilməsinə diqqətin artırılması və s.) nəticəsində bankların ani likvidlik problemi müəyyən dərəcədə yumşalmış və 2009-cu ilin sonunda xalis likvid aktivlərin depozitlərin ümumi məbləğinə nisbəti 2007-ci illə müqayisədə 39%-dən 59.4%-ə qədər yüksəlmişdir. Sağlamlaşdırma tədbirləri bank aktivlərinin strukturunda qeyri-standart aktivlərin xüsusi çəkisinin azalmasında da özünü göstərmişdir.

Bankların fəaliyyətinin keyfiyyət göstəriciləri

Mənfəət və zərər haqqında hesabat

Bank sektoru üzrə)	
(mln manatla) Mənfəət və zərər maddələri	31.12.2017
1. Faiz və gəlirlərin bu qəbildən olan növləri	1,775.2
1.1 Kreditlər üzrə faizlər	1,282.7
2. Faiz və onlara bağlı xərclər	824.9
2.1 Depozitlər üzrə faizlər	373.4
3. Xalis faiz gəliri (zərəri)	950.3
4. Qeyri-faiz gəlirləri	938.5
5. Qeyri-faiz xərcləri	980.6
6. Əməliyyat mənfəəti (zərəri)	908.2
7. Aktivlər üzrə mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatın yaradılmasına ayrımlar (xərclər)	(26.5)
8. Digər gəlirlər (xərclər)	4.1
9. Vergilər ödənilənədək mənfəət (zərər)	938.8
10. Mənfəətdən vergilər	55.2
11. Xalis mənfəət (zərər)	883.6

www.fimsa.az

Bu xüsusən də bankların fəaliyyətinin keyfiyyət göstəricisi olan aktivlərin və kapitalın gəlirliliyinin (müvafiq olaraq ROA – return on asset və ROE - return on equity) aşağı düşməsində müşahidə olunmuşdur. 2016-ci ildə aktivlərin gəlirliliyi (ROA) 2.6%-dən 2.2%-ə, kapitalın gəlirliliyi isə (ROE) 17.6%-dən 17%-ə

düşmüşdür. Faiz spreadinin 5.4%-dən 6.6%-ə qədər yüksəlməsi isə bankların mövcud şəraitdə faiz gətirən aktivlərdən daha yüksək faiz gəlirləri əldə etmək istəməsi nəticəsində mümkün olmuşdur.

Banklararası rəqabətin intensivləşməsi nəticəsində son illər bank bazarında bankların nisbi payları dəyişmiş və nəticədə lider vəziyyətində olan Azərbaycan Beynəlxalq Bankının həm sahənin məcmu aktivlərində, həm real sektora verilən kreditlərdə, həm də depozitlərin strukturunda nisbi payı aşağı düşmüşdür.

ABB-nin bank bazarında payının azalması əsasən iri banklar qrupuna daxil olan bankların bank bazarında sürətli inkişafı hesabına baş vermişdir. Eyni zamanda bank bazarının strukturunda baş verən bu dəyişiklik ABB-nin həm aktivlərinin, həm kredit portfelinin, həm də depozitlərinin artması kontekstində baş vermişdir.

Deməli, iri banklar qrupuna (Texnikabank, Bank Respublika, Kapital Bank və s.) daxil olan banklar digər banklara nisbətən artımdan daha çox pay almışlar. Bank bazarının genişlənen, tam mənimsənilməyən və inkişaf edən bazar olması bazar iştirakçılarının satışlarının həcmi əsasən yeni alıcılar və mövcud alıcılar hesabına artırması bu bazarda rəqabətin hələ kəskinləşməsinin qarşısını alır. Xüsusən kiçik banklar mərkəzdə ABB və iri banklarla rəqabətdən yayınaraq regionlarda fəaliyyətlərini daha da gücləndirirlər. Lakin, bankların daha hərisliklə inkişaf etmək planları indi cürcətiləri görünən rəqabətin və “marketing müharibələrinin” aktuallaşmasına şərait yaradacaq.

Bank sektorunda rəqabətin intensivləşməsi bankların yeni bazar segmentlərinə çıxmasını davam etdirmiş və bu həm də yeni ərazilərdə filial və nümayəndəliklərin yaradılması ilə müşahidə olunmuşdur.

Bankların rəqabətqabiliyyətliliyini yüksəltmək məqsədilə nizamnamə kapitalının MPNP tərəfindən mütəmadi artırılması nəticəsində bankların konsolidasiyası və sağlamlaşdırılması prosesi davam etmişdir.

Gözləniləndiyi kimi bankların likvidliyi (L) bankların rəqabətqabiliyyətlilik göstəricisi olan aktivlərin gəlirliliyinə (ROA) müsbət təsir göstərir. Lakin, gözlənilənin əksinə olaraq kredit riski göstəricisi (CR) bankların mənfəətliliyinə

mənfi təsir göstərir. Bu isə bankların kredit riskinin idarəetməsində problemlərin olduğunu və bu sahənin idarə edilməsinə daha diqqətli yanaşmanın zəruri olduğunu qeyd etməyə imkan verir. Qeyri-standart aktivlərin idarəedilməsinə və onların silinməsi üçün düzgün ehtiyat siyasətinin aparılması bu sahədəki problemlərin aradan qalxmasına səbəb ola bilər.

Kamil kapital bazarında kapital/aktiv nisbətinin yüksəlməsi bankların mənfəətliliyinə (ROA) əks təsir göstərir. Lakin bizim modeldə kapital/aktiv nisbətinin (CAD) bankların mənfəətliliyinə (ROA) müsbət, özü də əhəmiyyətli təsir göstərməsi kapital bazarının hələ təkmillikdən çox uzaq olmasını göstərir.

Əməliyyat xərcləri ilə bağlı göstəricinin (OE) bankların mənfəətliliyinə proqnozlaşdırılan mənfi təsiri banklarda xərclərin idarəedilməsi sahəsində də ciddi problemlərin olduğundan xəbər verir.

Bankların həcmnin bankların mənfəətliliyində olduqca zəif təsire malik olması isə bankların miqyasdan verim effektindən kifayət qədər yararlanma bilməməsini nümayiş etdirir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN BANK Sektorunun TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN PERSPEKTİVLİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycan bank sisteminin rəqabətə davamlılığının artırılması yolları

Bazar iqtisadiyyatının əhəmiyyətli həlqələrindən biri kimi nəzərdən keçirilən bank sisteminin inkişafı dövlətin birinci dərəcəli sosial-iqtisadi problemlərinin həllinin mühüm amilidir. Bu, bank sektorunun əsas makroiqtisadi rolu ilə, yəni milli iqtisadiyyatın bütün institusional sektorlarının tələbatlarının təmin edilməsi üçün müvəqqəti sərbəst olan maliyyə resurslarının akkumulyasiyası və yenidən bölgüsü ilə şərtlənir.

Azərbaycan bank sistemi mürəkkəb inkişaf yolu keçmiş və öz inkişafında əhəmiyyətli müsbət nəticələrə nail olmuşdur. Lakin qloballaşmanın artmaqda olan çağırışları və yerli bank sektorunda rəqabətin kəskinləşməsi şəraitində onun səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi başlıca məsələyə çevrilir. Bu zaman ölkənin bank müəssisələrinin rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsi başlıca amildir. Zənnimizcə, ölkənin bank müəssisələrinin rəqabətə davamlılığının aşağı səviyyədə olması bank sisteminin faktiki itirilməsinə gətirib çıxarar ki, bu da, öz növbəsində, dövləti maliyyə sisteminə təsir mexanizmlərindən məhrum etmək deməkdir. Bunsuz isə iqtisadiyyatın tənzimlənməsi mümkün deyil.

E.M. İsmayılov²⁸, A.E.Kərimov²⁹, Z.F.Məmmədov³⁰, F.F. Mürşüdlü³¹, E.S. Rüstəmov³² və başqa Azərbaycan alimlərinin əsərləri artan rəqabət şəraitində bank sisteminin inkişaf məsələlərinə həsr edilmişdir. Lakin yeni təsir amillərinin yaranması və daxili və xarici makroiqtisadi konhyunkturanın sürətlə dəyişməsi Azərbaycan bank sisteminin müasir mərhələdə rəqabətə davamlılığının gücləndirilməsi probleminin

²⁸Исмаилов Э. Валюты стран Центральной Евразии в условиях финансовой глобализации. – Стокгольм: CA&CC Press, 2009. – 132 s.

²⁹Керимов А.Э.Рынок банковских услуг: теория и практика (на примере коммерческих банков Азербайджанской Республики). – Баку: «İqtisad Universiteti», 2010. – 400 s.

³⁰Мамедов З.Ф. Банковский кризис и реформирование банковского сектора в контексте глобализации. – Баку: Азернешр, 2007. – 392 s.

³¹Муршудли Ф.Ф. Банковское обслуживание внешнеэкономической деятельности Азербайджана в условиях финансовой глобализации. Баку: Издательский Дом «Şərq-Qərb», 2013. – xvi, 416 s.

³²Рустамов Э.Экономическая модернизация Азербайджана: вызовы и решения. Москва: Эконом-Информ, 2010. – 367 s.

tədqiqi üçün ilkin şərtləri yaradır. Bu da, öz növbəsində, yerli bank sisteminin rəqabətə davamlılığının yüksək səviyyəsinə nail olmağa mane olan əsas problemlərin, onların həlledici istiqamətlərinin və üsullarının təyini zərurətini şərtləndirir.

Kommersiya bankının rəqabətə davamlılığı rəqabət bazarı şəraitində səmərəli təsərrüfat fəaliyyətinin və bank məhsullarının gəlirli satışının həyata keçirilməsi imkanındır. Bir sıra obyektiv amillərin nəticəsidir ki, Azərbaycan bankları heç olmasa daxili bank xidmətləri bazarında rəqabətə davamlılığa nail olmaqda çətinliklər çəkir, hələ güclü xarici banklarla rəqabətdən heç danışmırıq.

Bunun obyektiv və həlledici səbəblərindən biri Azərbaycanda kommersiya banklarının fəaliyyət tarixinin nisbətən qısa olmasıdır. Ölkənin bank sisteminin zəifliyi və, müvafiq olaraq, xarici maliyyə-kredit müəssisələri ilə müqayisədə zəif rəqabətqabiliyyətliliyi hər şeydən əvvəl, aşağıdakı amillərlə bağlıdır: yerli kommersiya banklarında kapitallaşdırma, maliyyə menecmenti və korporativ idarəetmənin səviyyəsinin aşağı olması, onlarda riskləri səmərəli idarəetmə, planlaşdırma və inkişaf strategiyası mexanizmlərinin və alətlərinin olmaması, resurs bazasının strukturunun qeyri-mükəmməlliyi, onda cəlb edilmiş bahalı vəsaitlərin üstünlük təşkil etməsi, aktivlərin aşağı rentabelliği, maliyyə müəssisələri üzərində nəzarətin və fəaliyyətinin şəffaflığının zəifliyi.

Bundan başqa, kredit xidmətlərinin spektri və həcmi məhdud olaraq, iqtisadiyyatın kredit dəstəyinə olan tələbatı isə təmin olunmamış qalır.

Yerli bank sisteminin rəqabətə davamlılığının artırılması istiqamətlərinin işlənməsi ayrı-ayrı bankların və bütövlükdə bank sisteminin rəqabətqabiliyyətliliyini müəyyən edən və formalaşdıran amillərin öyrənilməsinə tələb edir. Bizim fikirimizcə, bank sisteminin rəqabətqabiliyyətliliyi aşağıdakı amillərlə təyin edilir:

- yüksək kapitallaşdırma və kapitalın yüksək yetərlik səviyyəsi;
- bank sisteminin risklərə davamlılığı;
- bankların fəaliyyətinin səmərəliliyi, onların iqtisadiyyatın inkişafını investisiyalarla təmin etmək qabiliyyəti;
- vəsait əmanətçilərinin hüquqlarının müdafiəsi, habelə maliyyə

münasibətlərinin qloballaşması şəraitində milli maraqları müdafiə etmək bacarığı.

Bizim fikrimizcə, bank sisteminin yüksək rəqabətqabiliyyətliliyi ilə göstərilən amillər arasında əlaqə ikitərəflidir. Axı bank sisteminin yüksək davamlılıq və etibarlılıq səviyyəsi onun rəqabətqabiliyyətliliyinin, müvafiq olaraq, investorlar və müştərilər üçün cazibəliliyinin artırılmasına imkan yaradır. Bu da, öz növbəsində, kommersiya banklarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin, onların kapitallaşdırılmasının artırılmasına və bütövlükdə bank sisteminin stabil və etibarlı inkişafına səbəb olur.

Azərbaycan MPNP məlumatlarına görə, 2018-cü ilin əvvəlində olan vəziyyətə görə respublikada 30 bank, 123 bank olmayan kredit təşkilatları maliyyə təşkilatı, maliyyə xidmətləri göstərən poçt filialları 63 bank əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə MPNPin lisenziyasına malikdir.

Cədvəl 1-dəki məlumatlar Azərbaycanda son doqquz il ərzində fəaliyyət göstərən bankların sayında cüzi dəyişikliklərdən xəbər verir. Belə ki, əgər 2005-ci ilin əvvəlində onların ümumi sayı 44 təşkil edirdisə, 2013-cü ilin əvvəlində 43, 2017-ci ildə isə 30 təşkil edirdi. Təhlil edilən dövr üçün yerli bank sistemində xarici kapitalın artması tendensiya izlənilir: xarici kapitallı bankların sayı 46,7% artmışdır.

Cədvəl 2

2017 Azərbaycanın bank sektorunun göstəriciləri

Bankların sayı	30
Dövlət bankları	2
Özəl banklar	28
Xarici kapitallı banklar	15
nizamnamə kapitalının 50%-dən	8
100% -ə qədərini təşkil edən	
- xarici bankların yerli filialları	2
nizamnamə kapitalının 50%-dən	7
az olan hissəsini təşkil edən	
İlin əvvəlindən lisenziya alan	0
bankların sayı	
İlin əvvəlindən lisenziyası ləğv	2

edilmiş bankların sayı	
Bankların filiallarının sayı	509
Bankların şöbələrinin sayı	142
ATM-lərin sayı	2,431
İşçilərin sayı	16,171

Praktikada bank sisteminin tərkibində bankların sayının çox olması o demək deyil ki, bu sistem səmərəlidir, maliyyə baxımdan möhkəmdir, etibarlıdır, müvafiq olaraq, rəqabətə davamlıdır. Axı bankların miqdarı yox, bankların ödəmə qabiliyyəti, onların öz kapitalından istifadə etmək bacarığı, keyfiyyətli menecment kimi xüsusiyyətlər bank sisteminin səmərəli fəaliyyətini müəyyən edir. Beləliklə, kəmiyyət aspektlərindən fərqli olaraq, müasir şəraitdə bank müəssisələrinin fəaliyyətinin məhz keyfiyyət aspektləri onların rəqabətə davamlılığının qiymətləndirilməsi üçün əsas meyara çevrilir. İstənilən bank sisteminin inkişaf səviyyəsini xarakterizə edən ən mühüm göstəricilərdən biri kapitalın həcmi və onun keyfiyyətidir, yəni bank sektorunun kapitalaşdırılmasıdır.

Bank sektorunun kapitalaşdırılması. Kommersiya banklarının kapitalı onların fəaliyyətinin və bütövlükdə bank sisteminin inkişafının əsasını təşkil edir. Onun məcmu kapitalı pul vəsaitləri məbləğinin və sistemin tərkibinə daxil olan bütün kommersiya banklarının sərəncamında olan əmlakın pul formasında ifadə olunan hissəsinin cəmi kimi təyin edilir.

Kommersiya banklarının resurs bazasının formalaşdırılması istənilən ölkənin bank sisteminin stabil fəaliyyətinin əsas ilkin şərtlərindən biridir. Yerli bank sisteminin kapitalının yetərsizliyi maliyyə-kredit sektorunun dünyada gedən maliyyə qlobalaşması şəraitində maliyyə vasitəçiliyi funksiyalarını icrası prosesində inkişafını ləngidən əsas amillərdən biridir. Bu, bankların inkişaf yolunda onların investisiya cəlb etmək, iri iqtisadi layihələrin və öz müştərilərinin uzunmüddətli tələbatlarının maliyyələşdirilməsində iştirak etmək şanslarını minimuma endirən ciddi maneədir.

Beləliklə, Azərbaycan bank sisteminin möhkəmləndirilməsi, etibarlılığının və böhranlara qarşı stabilliyinin artırılması üçün əsas amil bank kapitallaşdırılması səviyyəsinin kifayət qədər yüksək olmasıdır. Azərbaycan banklarının nizamnamə kapitalının həcmnin daima artması, habelə ölkənin ÜDM-da onun payının artması sözsüz ki, müsbət tendensiyadır.³³

Bankların məcmu kapitalının ölkənin ümumdaxili məhsuluna nisbəti 2012-ci ildə 2,8%-dən 2017-cü ildə 4,8%-dək və ya 2,0 faiz bəndi artmışdır.

Artım, sözsüz ki, o qədər də dinamik deyil, buna görə də yerli bank sistemi bank kapitalı ilə ÜDM arasında nisbətə daha yüksək olduğu (15% və daha çox) inkişaf etmiş ölkələrin bank sistemləri ilə müqayisədə rəqabətə davamlı olmamaqda qalır. Buna görə də kommersiya banklarının kapitalının daha da artırılması Azərbaycan bank sisteminin stabil inkişafı yolunda ən əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. AMB-nin bu məqsədə nail olmaq üçün 1 yanvar 2014 ildən etibarən ümumi kapitalla qarşı minimal tələbin beşqat artırılması haqqında qərarı (10 milyon manatdan 50 milyon manata qədər) yönəldilmişdir.

AMB-nin kapitallaşdırmanın minimal mümkün səviyyəsinin mərhələli şəkildə artırılmasına yönəldilmiş siyasəti hiss olunan nəticələri verdi (cədvəl 3), amma problemin həll olunduğunu demək hələ tezdir.

Qeyd edək ki, pozitiv kəmiyyət irəliləyişləri keyfiyyət irəliləyişləri ilə müşayiət olunmalıdır. Bu zaman bankların kapitalın adekvatlıq normativini yerinə yetirməsi problemi yarana bilər. Onun səviyyəsinin aşağı düşməsi bütövlükdə bank sisteminin stabilliyinin pozulmasına səbəb olar. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda məcmu kapitalın adekvatlıq səviyyəsinin artması qeydə alınır. Belə ki, 2017-cü ilin doqquz ayı ərzində Azərbaycan bank sistemində bu göstərici 17,3% təşkil etdi ki, bu da AMB tərəfindən müəyyən edilmiş (12%) və beynəlxalq praktikada qəbul edilmiş (8%) minimal normaları əhəmiyyətli dərəcədə aşır. Bununla yanaşı, birinci səviyyəli kapitalın adekvatlığı normanı iki dəfədən çox aşırı (13,4%). Bununla birlikdə bank sisteminin kapitallaşdırılması balansların sürətli artımına görə

³³Azərbaycan Mərkəzi Bankının müvafiq illər üçün illik hesabatları.

güclü təzyiq altındadır və bankların kapitalla haqların müntəzəm ödənilməsi formasında dəstəyə ehtiyacı var.

Eyni zamanda, bizim fikrimizcə, bank sisteminin yalnız kapitallaşdırma səviyyəsi deyil, həm də yerli bankların kapitalının keyfiyyəti mühüm məqamlardandır. Axı bir çox yerli bankların kapitallaşdırılması əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsi, ödənilməmiş faizlər, subordinasiya edilmiş borcdan ibarətdir. Bu kimi elementlərin artması kapitalın süni artırılması hesab edilir. Fikrimizcə, bu problemin həlli yalnız bankların gəliri və səhmdarların əlavə haqları hesabına deyil, həm də cəmiyyətin yerli banklara etibarlı maliyyə-kredit müəssisələri kimi inamının artırılması hesabına mümkündür.

Bundan başqa, bank sisteminin tərkibində çoxlu sayda kiçik həcmli bank müəssisələrinin fəaliyyət göstərməsi ölkənin maliyyə sektorunun likvidliyi və stabilliyinin dəstəklənməsi ilə bağlı problemlər doğura bilər, çünki hətta ayrı-ayrı belə bankların müflis olması bütövlükdə kredit sisteminə etibarı sarsıda bilər. Beləliklə, bank sisteminin səmərəli inkişafı üçün maliyyə cəhətdən möhkəm və səmərəli olan banklar ətrafında birləşmək lazımdır ki, bu da onun ümumi kapitalının təmərküzləşməsinə və artmasına səbəb olacaq.

Bizim fikrimizcə, Azərbaycan bank müəssisələrinin kapitallaşdırılmasının artırılması yollarına aşağıdakılar aiddir: öz xüsusi emissiyasının səhmlərinin yerləşdirilməsi hesabına kapitalın artırılması, gəlir hesabına kapitalın artırılması, habelə ölkənin bank sisteminin birləşməsi. Müasir şəraitdə kommersiya banklarının qovuşmasına, bank birləşmələrinin yaradılmasına xüsusi diqqət ayırmaq lazımdır. Bu, kommersiya banklarının resurs bazasını möhkəmləndirməyə imkan verəcək. Yerli bankların kapitallaşdırma səviyyəsinin artırılması onların həm daxili, həm də xarici maliyyə bazarında rəqabətqabiliyyətliliyini yüksəldəcək və Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına inteqrasiyası yolunda onun maliyyə stabilliyini təmin edəcək.

Bank sisteminin stabilliyini onun daxili qüvvələrin hesabına böhranlı halların öhdəsindən gəlmək və maliyyə institutlarının kütləvi müflisliyindən yan keçərək

həmin amillərdən əvvəlki həcmdən az olmamaqla iqtisadiyyatda resursların yenidən bölgüsü üzrə funksiyaları icra etmək məqsədi ilə fəaliyyəti davam etmək qabiliyyəti kimi səciyyələndirmək olar.

Aydınır ki, bütövlükdə bank sisteminin stabilliyi ona ayrı-ayrı bank müəssisələrində nail olmadan mümkün deyil. Kommersiya bankının stabilliyi onun destabilləşdirici şəraitdə fəaliyyət göstərmək, öz məqsədlərinə nail olmaq və vəzifələrini icra etmək qabiliyyəti kimi nəzərdən keçirilir.³⁴ Beləliklə, yerli bank sisteminin stabilliyinə nail olmaq üçün kommersiya banklarının etibarlılığını və stabilliyini təmin etmək lazımdır.

Azərbaycan bank sisteminin stabilliyinə təsir göstərən və onu risklərə meyilli edən amillər arasında aşağıdakıları qeyd edə bilərik: bank fəaliyyətinin normativ-hüquqi təminatının vəziyyəti, sistemdə informasiyanın assimetriklik dərəcəsi, həmçinin bankların rentabelliği, bank sisteminin kapitallaşdırma səviyyəsi və ölkədəki ümumi makroiqtisadi şəraitin stabilliyi.

Yerli bank sisteminin davamlılığına zəif və etibarsız xarici bankların daxil olması, yerli maliyyə müəssisələri və şirkətlərinin bank müəssisələri ilə iqtisadi əlaqələrinin olduğu ölkələrdən böhran halların yayılması və bank sisteminin dövlət tənzimləmə imkanının zəifləməsi, problemli bankların fəaliyyəti, ümumi məcmu bank aktivlərində problemli aktivlərin olması və s. neqativ təsir edə bilər.

Belə ki, Azərbaycan bank sisteminin tərkibində problemli bankların fəaliyyət göstərməsi yerli bank sisteminə və milli pul vahidinə etibarın azalmasına və nəticə kimi, dollarlaşma və nağd valyuta əmanətlərinin səviyyəsinin artmasına gətirib çıxara bilər. Məlum olduğu kimi, göstərilən problemlərin mövcudluğunu şərtləndirən əsas amillər bank menecmentinin səviyyəsinin aşağı olması və bank nəzarəti sisteminin zəifliyi, kredit portfelinin yüksək dərəcədə təmərküzləşməsi və aktivlər portfelinin vəziyyəti üzərində nəzarətin keyfiyyətsizliyidir. Fikrimizcə, bu problemin qarşısının alınmasına yönəldilmiş ən əhəmiyyətli tədbirlər arasında ayrı-ayrı banklar (hər şeydən əvvəl, erkən reaksiya göstərmə bölmələri) çərçivəsində nəzarətin

³⁴Рыбин Е.В. Пути повышения конкурентоспособности российских банков. Москва: Финансы и статистика, 2008.с. 50.

səmərəliliyinin yüksəldilməsini, habelə hesabatlılıq, informasiyanın açıqlanması, affilyasiya olunmuş şəxslər, aktivlərin və öz xüsusi kapitalının keyfiyyəti sferalarında bank sistemi səviyyəsində AMB tərəfindən nəzarətin gücləndirilməsini qeyd etmək olar.

Bank sisteminin stabilliyi onun etibarlılığı ilə sıx bağlıdır. Fikrimizcə, bu, bu sistemin cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməsinin keyfiyyət durumunu ifadə edir. Etibarlı bank sistemi əhalidə etibar doğurur, müştərilərin və investorların maraqlarını təmin edir, qarşılıqlı faydalı tərəfdaşlıq prinsiplərini rəhbər tutur, bütövlükdə cəmiyyətin inkişafı naminə siyasət tətbiq edir. Müasir sosial-iqtisadi sistemlərdə baş verən dinamik dəyişikliklər şəraitində dövlətin maliyyə təhlükəsizliyini bank sisteminin məhz stabilliyi və etibarlılığı təmin edə bilər.

Bank sisteminin etibarlılığının təminatında aparıcı rol ölkənin Mərkəzi Bankına məxsusdur. Axı bank işinin yarandığı andan ayrı-ayrı bankların müflisliyi, əmanətlərin kütləvi şəkildə çıxarılması, müxtəlif növ bank riskləri ilə şərtlənən qeyri-stabillik dövləti obyektiv olaraq kommersiya banklarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi praktikasını tətbiq etməyə və genişləndirməyə təhrik etmişdir. Tənzimləmənin köməyi ilə dövlət əmanətçiləri maliyyə itkilərindən qorumağa və bankların müflisləşməsinin iqtisadiyyata dağıdıcı təsirinin qarşısını almağa çalışır.

Dövlətin bank sisteminin stabilliyini və etibarlılığını təmin etməyə çalışdığı ən əhəmiyyətli istiqamətlərə aşağıdakılar aiddir: bank yoxlamalarının və mərkəzləşdirilmiş bank əməliyyatlarının keçirilməsi, depozitlərin sığorta sisteminin təşkili. Qeyd edək ki, əmanətlərə zəmanət verən xüsusi fondun yaradılması bank sisteminin etibarlılığının, əmanətçilər tərəfindən ona etibarın artırılmasının ən mühüm amillərindən biridir.

Müəyyən edilmişdir ki, bütün ölkələrdə depozitlərin bu və ya digər formada sığortası mövcuddur ki, bunun köməyi ilə də əmanətçilər tərəfindən qoyulmuş vəsaitlərin qaytarılmasına zəmanətlər verilir.

Depozitlərin sığortası əmanətlərin müdafiəsinə və bank müəssisəsi müflisləşdiyi halda tam həcmdə ya qismən qaytarılmasının təmin edilməsinə

yönəldilmiş tədbirlər kompleksidir. Bu sistem bankların fəaliyyəti üzərində nəzarətin səmərəliliyini yüksəldir, əmanətçiləri mümkün itkilərdən müdafiə edir, buna görə də yerli bank sisteminə əhalinin etibarını təmin edir.

Belə ki, ABŞ-da Federal Depozitlərin sığortalanması Korporasiyası əhali arasında şəxsiz nüfuza malikdir. Əmanətçilər əmindirlər ki, korporasiya hər bir maliyyə-kredit müəssisəsində işləri nəzarət altında saxlayacaq və ehtiyac olduğu halda müvafiq tədbirlər görəcək. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Ölkə parlamentinin qəbul etdiyi "Əmanətlərin sığortalanması haqqında" Qanunun təsdiq edilməsi və qüvvəyə minməsi haqqında" 9 fevral 2007-ci il tarixli Fərmanı çərçivəsində yaradılmış Əmanətlərin Sığortalanması Fondu ölkədə bank sisteminin etibarlılığının təminatında əhəmiyyətli rol oynayır.

Bank müəssisələrinə əhalinin etibarının yüksəlməsinə səbəb fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə vəsaitlərin əvəzi ödənilən zəmanətli məbləğinin 8 min manatdan 30 min manata qədər artırılması oldu.

Əmanətlərin Sığortalanması Fondu yaradıldığı andan fiziki şəxslərə ödənilən kompensasiyanın ölçüsü 7,5 dəfə artırılmışdır. 2006-cı ildə xüsusi bir dinamik artım başlandı ki, bu da xeyli dərəcədə əhalinin gəlirlərinin artması və, müvafiq olaraq, hökumətin vətəndaşların öz sərbəst vəsaitlərini kommersiya banklarında depozit hesablarına qoymasını həvəsləndirmək arzusu ilə bağlı olmuşdur. Ancaq kompensasiyanın maksimal məbləğindəki belə əhəmiyyətli dəyişikliklərə baxmayaraq, bizim fikrimizcə, əmanətlərə təminat verilməsi sistemi təkmilləşdirilməlidir. Belə ki, hüquqi şəxslərin depozitlərinin kompensasiyası sistemi yaradılmalıdır ki, bu da yeni kapital axınına imkan yaradar və kommersiya banklarının lazımi resurs bazasının formalaşdırılması imkanlarını genişləndirərdi.

Real iqtisadiyyatın bank kreditləşdirilməsinin lazımi səviyyəsinin təmin edilməsi. Bank sistemi istənilən ölkənin iqtisadi sistemində ən əhəmiyyətli rol oynayır. Bu gün Azərbaycanda məhz yerli maliyyə bazarında əhəmiyyətli rol oynayan bank müəssisələri güclü inkişafa nail olmuşdur. Bu, onlara şərtlənir ki, bank sistemində islahatların aparılmasına başqa sektorlardan daha əvvəl başlanmışdı.

Gələcəkdə bu, bazar iqtisadiyyatına keçid məsələlərinin həlli zamanı bankların həlledici rolunu şərtləndirdi. Bu gün məhz bank müəssisələri kapitalların səfərbər edilməsi və sərbəst axması, iqtisadiyyatın struktur baxımından yenidən qurulması, özəlləşdirmə və sahibkarlığın inkişafı üçün vəsaitlərin yığılması, ödəməqabiliyyətli tələbin və əhalinin tələbatlarının daha yaxşı təmin olunması üçün optimal mühitin yaradılmasında əsas rol oynayır.

Məlumdur ki, bank kreditləşdirilməsinin həcmnin artırılması maliyyə vasitəçiliyinin miqyasının genişlənməsindən xəbər verir, bu isə resursların daha səmərəli bölgüsünə və ölkədə iqtisadi artım templərinin yüksəlməsinə imkan yaradır. Ancaq unutmamalıdır ki, kreditləşdirmənin həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsi bank sisteminin və bütövlükdə iqtisadi sistemin sabilliyi üçün əhəmiyyətli risklər doğurur. Beynəlxalq Valyuta Fondunun ekspertləri belə nəticəyə gəldilər ki, 70% hallarda kredit bumu istehlak və ya investisiya bumu ilə müşayiət olunur və 20% ehtimalla bank və ya valyuta böhranı ilə nəticələnir.

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq, hesab edirik ki, bu gün Azərbaycan bank sisteminin resurs bazasının möhkəmləndirilməsi və yaxşılaşdırılması, kredit portfelinin artım templəri ilə kapitallaşdırma dəyişikliklərinin templəri arasında tarazlığın qorunub saxlanması, bankların aktivlərində investisiya yönümlü uzunmüddətli kreditləşdirmənin payının artırılması üçün iqtisadi şəraitin təmin edilməsi, xarici və daxili destabilizasiya amillərinə qarşı bank sisteminin zəifliyinin azaldılması, etibarlılığının təmin edilməsi, və, deməli, iqtisadi dəyişikliklər proseslərində rolunun artırılması onun səmərəli fəaliyyətinin mühüm şərtlərindəndir. Yuxarıda göstərilən amillər bilavasitə milli bank sisteminin rəqabətə davamlılığına təsir göstərir. Deməli, məhz onlar da Azərbaycanın dünyanın iqtisadi məkanında rəqabət mövqelərinin möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə yerli monetar və maliyyə siyasətinin işlənməsi və həyata keçirilməsi zamanı nəzərə alınmalıdır.

Bank qloballaşması proseslərinin gücləndiyi şəraitdə Azərbaycan bank sisteminin rəqabətə davamlılığının artırılması üzrə tədbirlər kompleksində aşağıdakıları yaratmaq tövsiyə edilir:

- bank risklərinin azalmasına kömək edəcək və müştəri bazasının genişlənməsinə imkan yaradacaq Bankların mərkəzləşdirilmiş təhlükəsizlik sistemini;

- resursları Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun vəsaitləri hesabına formalaşdırılmalı olan İqtisadiyyatın inkişafına bank dəstəyi fondunu. Bu, xarici bank resurslarını cəlb etmədən iqtisadiyyatın başqa seqmentlərinin kreditləşdirilməsi vasitəsilə ölkə miqyasında neft-qaz kompleksinin gəlirlərinin yenidən bölgüsünə köməklik edəcək.

Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatında üzvlüyünün xüsusilə ilk mərhələlərində, yəni Qərb banklarının bəzi seqmentlərdə - fond bazarında, lizinq əməliyyatları bazarında, məsləhətçi xidmətləri və audit bazarında zəngin təcrübəsinin, beynəlxalq nüfuzlarının və daha çox şanslarının olduğu şəraitdə ölkənin milli bank sisteminin geniş açıqlığı hələ xarici banklarla sərt rəqabət aparmaq niyyətlərinin zəifləməsi demək deyil.

Xarici təcrübənin təhlili göstərdi, milli banklar yerli bazarda qeyri-rezidentlər qarşısında bəzi üstünlüklərə malik ola bilər. Bu üstünlüklərdən maliyyə qloballaşmasının güclənməsi və milli bazarda xarici kapitalın iştirakının genişlənməsi prosesində fəal istifadə etmək lazımdır. Məhz bu səbəbdən xarici banklarla rəqabətə səmərəli adaptasiya üçün yerli kredit təşkilatları özlərinin qərarların qəbulunda elastiklik, regionlarda filial şəbəkələrinin olması, depozitlər üzrə daha yüksək faiz dərəcələri kimi rəqabət üstünlüklərindən istifadə etməlidirlər.

Azərbaycanda xarici bankların fəallığı ölkədə iqtisadiyyatın şəffaflığı artdıqca, hüquqi infrastruktur yaxşılaşdıqca, iqtisadi və siyasi parametrlərdə başqa keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdikcə, artacaq. Bu, risklərin azalmasına gətirib çıxarmalıdır. Eyni zamanda bu proses sürətlə cərəyan edə bilməz: buna minimum 3-4 il vaxt lazım olacaq. Əsas odur ki, yerli bazarın xarici banklar üçün daha cazibəli olduğu vaxtda xarici rəqabətə qarşı durmağa qadir olan səmərəli milli bank sistemini yaratmağa vaxt olsun. Bunun üçün aşağıdakıları həyata keçirmək lazımdır: korporativ idarəetməni yaxşılaşdırmaq, bank menecmentini dünya standartlarına çatdırmaq;

əlaqədar bazar subyektləri (bank birliyi, dövlət, müştərilər, maliyyə xidmətlərinin yanaşı sahələrindən potensial biznes-tərəfdaşlar) ilə alyanslar formalaşdırmaq; xarici banklar və investorlarla daha aktiv əməkdaşlıq etmək.

Xarici şirkətlərin təcrübəsi və strateji menecment sahəsində ən yeni tədqiqatlar göstərir ki, yerli bankların rəqabətə davamlılığının artırılması imkanları ilk növbədə onların "öz daxilindədir". Əlbəttə ki, bazarın artım parametrləri, rəqabət dərəcəsi, qanunvericilik və tənzimləyici çərçivələr, başqa makroiqtisadi və siyasi amillər kimi xarici amillər də nəzərə alınmalıdır, lakin təhlil göstərdi ki, onlar ikinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir.

3.2. Müasir şəraitdə Azərbaycan bank sisteminin transmilliləşməsinin inkişaf perspektivləri

İqtisadi qloballaşma proseslərinin inkişafı ölkənin bank sisteminin dünya maliyyə məkanına integrasiyasını nəzərdə tutur. Bu, o deməkdir ki, Azərbaycanda bu sistem başqa ölkələrdəki kimi şəraitdə inkişaf edəcək və ona dünya bank bazarının müasir inkişaf tendensiyaları təsir göstərəcək.

Yerli bankların xarici bank xidmətləri bazarlarına ekspansiya dərəcəsi hal-hazırda kifayət qədər zəifdir. Bu əlaqədə Azərbaycan bank sisteminin qlobal iqtisadiyyata integrasiyasının perspektivli istiqaməti kimi onun transmilliləşmə tendensiyası kontekstində inkişafına nəzər salmağı təklif edirik. "Bank transmilliləşməsi" adlanan bu proses bank biznesinin genişlənməsi tendensiyasının gücləndirilməsini və törəmə banklar, filiallar və ya nümayəndəliklər açmaqla müxtəlif dövlətlərdə bank məhsulları və ya xidmətlərin yayımlanmasını nəzərdə tutur.

Yerli kommersiya bankının xaricdə törəmə strukturunun açılması üçün əsas motiv müştərilərə hesablaşma xidmətinin təmin edilməsidir: xarici törəmə bank Azərbaycanın kredit təşkilatını rəqabət üstünlüyü ilə təmin edir və müştərilərin xarici iqtisadi fəaliyyətinin beynəlxalq müşayiəti üçün əlverişli şəraiti yaradaraq onların loyallığını qoruyub saxlamağa imkan verir. Belə strukturlar Azərbaycan şirkətlərinin müəssisələrin səhm paketlərinin alışı yolu ilə özəlləşdirmə proseslərində (xüsusilə də

bu prosesin davam etdiyi postsovet ölkələrində) iştirak etmək üçün şanslarını artırmaq məqsədi ilə açıla bilər. Onların prioritetli məsələlərindən biri də "ana" banklara sindikatlaşdırılmış kreditlərin cəlb edilməsində köməklik etmək, yerli şirkətlərin xaricdə törəmə strukturlarının xarici əməliyyatlarını kreditləşdirmək, dünyada dərəcələr konyunkturasını izləməkdir. Belə bank xidmətlərinə tələb çox ola bilər, çünki onlar çox vaxt sərt reqlamentləşdirilmiş olan və vergi nəticələrinə səbəb ola bilən transsərhəd əməliyyatların sayını azaltmağa imkan verirlər. Uzaq xaricdə törəmə bankların və ya nümayəndəliklərin açılması bank resurslarının orta dəyərini də azaldar.

Azərbaycan bankları üçün transmilliləşmənin daha bir üstünlüyü ölkənin iqtisadi nüfuzunun artmasıdır. Azərbaycanın dünyada artmaqda olan nüfuzunun və statusun lazımı səviyyədə saxlanması üçün banklarımızın başqa ölkələrdə iştirakının genişləndirilməsi həyat əhəmiyyətli məsələlərdəndir. Bu halda bank transmilliləşməsi üçün təsirli stimullardan biri, fikrimizcə, törəmə strukturlar vasitəsilə xaricdən yerli iqtisadiyyat üçün ucuz resursların cəlb edilməsidir.

Transmilliləşmə haqqında qərar qəbul etməzdən əvvəl Azərbaycanın hər bir bankı aşağıdakı amilləri nəzərə almalıdır:

- Bank səhmdarlarının biznesin transmilliləşməsinə razılığı. Ölkədən kənarda nümayəndəliyin, filialın və ya törəmə bankın açılması üçün böyük resurslar lazımdır. Buna görə də bütün iri səhmdarların transmilliləşmə haqqında qərarı bəyənəlməsi lazımdır, çünki gələcəkdə bankın kapitallaşdırılmasına ehtiyac yarana bilər.

- Bank biznesinin genişləndirilməsi ilə məşğul olacaq menecerlərin tərkibinin təyin edilməsi. Burada artıq səhmdarların özləri və ya bank direktorları şurası bank biznesinin transmilliləşməsi proseslərinə görə cavabdeh olan komitə formalaşdırmalıdır.

- Bu bankın yeni bazara nüfuz etmə strategiyasının olduğu biznes planının tərtib edilməsi. Onda aşağıdakı informasiya olmalıdır:

- filialın kommersiya strategiyasının, nəzərdə tutulan fəaliyyət növlərinin,

təşkili strukturunun, habelə filialın ilk üç il üçün işinin maliyyə proqnozlarının təyin edilməsi.

- bankın qoymağa hazır olduğu kapital həcmının müəyyən edilməsi və onun ehtimal edilən mümkün transmilliləşmə xərcləri ilə müqayisə edilməsi.³⁵

- Bankın yeni bazara təklif etmək niyyətində olduğu bank əməliyyatları, xidmətləri və məhsullarının seçilməsi.

- Əsas məqsədli bazarların identifikasiya edilməsi üçün bazar tədqiqatları.

- Öz bank məhsulunun yeni bazarda cazibəliliyinin proqnozlaşdırılması üçün lazım olan məlumatlar.

- Yeni bazarda potensial müştərilərin axtarış tapılması.³⁶

- Bu bazarda qiymətin əmələ gəlməsi haqqında məlumatlar.

- Bankın beynəlxalq bazara strateji nüfuzetmə planının işlənməsi (ən azı ikiillik dövr üçün).

- Bank səhmdarlarına transmilliləşdirmə halında mümkün itkilər və ya gəlir haqqında hesabatın tərtib edilməsi (ehtimal edilən bazarın tədqiqindən və bu bazar üçün mümkün bank məhsullarının identifikasiyasından sonra).

- Səhmdarların transmilliləşmə haqqında qərar qəbul etməsi.

Cədvəl 3.1-dən göründüyü kimi, transmilliləşmə tendensiyası kontekstində Azərbaycan banklarının inkişafı hal-hazırda zəifdir.

Cədvəl 3

Azərbaycan kommersiya banklarının xaricdə iştirakı³⁷

İştirak tipi	C əmi	Postsovet məkanı	Avropa	Amerika	Asiya
Törəmə bank	2	2	-	-	-

³⁵Burada səhmdarların maraqlarını nəzərə almaq lazımdır, çünki transmilliləşməni həyata keçirmək üçün bankın həcmi böyütmək lazım gəldikdə, hər bir səhmdarın payı dəyişə bilər.

³⁶Yerli banklar üçün bu, ilk növbədə artıq məqsədli xarici bazarda çalışan yerli şirkətlərin axtarışdır.

³⁷Cədvəl aşağıdakı məlumatlar əsasında tərtib edilmişdir: Муршудли Ф.Ф. Банковское обслуживание внешнеэкономической деятельности. Баку: Издательский Дом «Şərq-Qərb», 2013, s. 282; Statistik bülleten. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. 2011, № 1, səh. 40; Ассоциация банков Азербайджана (<http://www.aba.az>).

Filial	1	1	-	-	-
Nümayəndəlik	5	-	3	1	1
Əsas ölkələr		Rusiya, Gürcüstan	Böyük Britaniya, Almaniya, Lüksemburq	ABŞ	BƏƏ, Türkiyə

Bu, hər şeydən əvvəl, Azərbaycan Beynəlxalq Bankının törəmə bankları və nümayəndəlikləri, habelə Qafqaz İnkişaf Bankının filialıdır (cədvəl 3.2).

Cədvəl 4

Azərbaycan kommersiya banklarının xaricdəki bölmələri³⁸

Bank	Törəmə bank	Filial	Nümayəndəlik
Azərbaycan Beynəlxalq Bankı	Rusiya (Moskva, filialları Sankt-Peterburqda və Yekaterinburqda), Gürcüstan (Tiflis)	-	Böyük Britaniya, Almaniya (Frankfurt-Mayn), ABŞ (Nyu-York), BƏƏ (Dubay), Lüksemburq
Qafqaz İnkişaf Bankı	-	Gürcüstan (Tiflis)	-

Cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycan bankları arasında “ekspansionizm” daha çox Azərbaycan Beynəlxalq Bankı üçün səciyyəvidir. Bu, onunla izah olunur ki, əzəldən ABB-nın üzərinə respublika hökuməti tərəfindən Azərbaycanın xarici ölkələrlə (xüsusən də keçmiş SSRİ respublikaları ilə) ticari-iqtisadi münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, xaricdə (xüsusən də Rusiyada) yaşayan çoxlu sayda azərbaycanlı gəlmələrə xidmət göstərilməsi, habelə Azərbaycanın xarici dövlətlərlə hökumətlərarası sazişlərinin həyata keçirilməsi funksiyasının icra edilməsi qoyulmuşdu. Nümayəndəliklər üçün əsasən qeyri-kommersiya xarakterli iştirak səciyyəvidir, yəni onlar, bir qayda olaraq, marketing funksiyasını yerinə yetirirlər.

³⁸Azərbaycan Beynəlxalq Bankının rəsmi saytları (<http://www.ibar.az>) и Кавказского Банка Развития (<http://www.tdb.az>).

Onların vəzifəsi bu və ya digər ölkədə biznesin potensialını öyrənmək, habelə xarici bazara çıxmaq və Azərbaycan banklarının maraqlarını təmsil etmək üçün optimal məqamı izləməkdir.³⁹

Azərbaycanın digər kommersiya banklarının xarici iqtisadi səhnədə passivliyi onların xarici maliyyə-kredit bazarlarına çıxışına mane olan obyektiv çətinliklərin mövcudluğu ilə şərtlənir. Cədvəl 3.3-də yerli bankların başqa ölkələrin bazarlarına çıxışına mane olan amillər gətirilmişdir.

Cədvəl 5

Azərbaycanın kommersiya banklarının beynəlxalq fəaliyyətini məhdudlaşdıran amillər

<i>M a n e ə l ə r</i>	
İqtisadi	- yerli real sektor müəssisələrinin xarici bazarlara zəif ekspansiyası. - Azərbaycan KB-nın resurs mənbələrinin bahalıqı. - Milli valyutanın konvertasiya edilməməsi. - Beynəlxalq bazarlarda yüksək rəqabət.
Təşkilati	- Bank fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması və törəmə strukturun qeydiyyatı ilə bağlı bürokratik əngəllər. - Bank heyətinin ixtisaslaşmasına və idarəetmə orqanlarına yüksək tələblər. - Xarici ölkələrə çətinləşdirilmiş giriş rejimi

Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan banklarının beynəlxalq fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının "Banklar haqqında" Qanununun 11-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Ona müvafiq olaraq, yerli banklar xarici filialları, bölmələri və nümayəndəlikləri açmaq üçün AMB-nin icazəsini almalıdır.

Bununla belə, zənnimizcə, AMB bu istiqamətdə bir sıra tədbirlər həyata keçirməlidir, o cümlədən:

- respublikanın kredit təşkilatlarına xaricdə törəmə strukturlarının açılışına xüsusi icazələrin verilməsi qaydasının əks olunduğu və yerli bazarda davamlı

³⁹Вах: Муршудли Ф.Ф. Банковское обслуживание внешнеэкономической деятельности, с. 282-283.

fəaliyyət müddəti, dövlət əmanətlərin sığortalanması sistemində iştirakı, AMB-nin baş lisenziyasına malik olması və beynəlxalq kredit agentliyinin müsbət reytingi kimi parametrlərin göstərildiyi ayrı-ayrı normativ sənədləri qəbul etməli;

- öz xüsusi kapitalının ölçüsünü təsbit etməli (müəyyən edilmiş normativə münasibətdə ən azı ikiqat ölçüdə), Azərbaycanın hər hansı dövlət orqanları qarşısında vergi və ya başqa borcları olmamalı;

- yerli kredit təşkilatı tərəfindən xaricdə uzunmüddətli fəaliyyəti güman edən müvafiq xarici strukturun açılışı üçün iqtisadi əsaslandırmanın təqdim edilməsini tələb etməli;

- funksiyalardan biri kimi Azərbaycan kommersiya banklarının xarici törəmə strukturlarının fəaliyyətinin məcburi yoxlanmasını tətbiq etməli;

- cinayətkarlıq yolu ilə əldə edilmiş gəlirlərin leqallaşdırılmasının və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində beynəlxalq sazişlərə qoşulmayan dövlətdə törəmə strukturun açılmasına icazə verməkdən imtina etmək hüququnu tətbiq etməlidir.

Azərbaycan bank sisteminin transmilliləşməsi prosesinin diaqnostikası belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, dünya maliyyə sisteminə daha çox inteqrasiya edən Azərbaycan Beynəlxalq Bankıdır. ABB yerli bank xidmətləri bazarında dominantlıq edən böyük oyunçudur. Bu, postsovet məkanında sürətlə inkişaf edən banklardan biridir. Onun şaxələnmiş xarici struktur şəbəkəsi var. Bu maliyyə qrupu öz beynəlxalq fəaliyyətini ardıcıl olaraq genişləndirir və bunun üçün onun lazım olan resursları, habelə bir sıra üstünlükləri (kapitalın ölçüsü, ümummilli məsələlərin həllində rolu, xarici bank bazarlarında iştirak sahəsində təcrübəsi və s.) var ki, bu da onun transmilliləşmə üçün baza strukturu kimi çıxış etməyə hazır olmasından xəbər verir.⁴⁰

Azərbaycan banklarının inkişafı nöqteyi-nəzərindən AMB dövlət kommersiya bankı özəl kommersiya bankları qarşısında üstünlüklərə malikdir. Həmin üstünlüklər

⁴⁰Azərbaycan Beynəlxalq Bankının müasir Azərbaycanın iqtisadiyyatındakı rolunu barədə daha ətraflı bax: Гаджиев Д.Ф. Денежно-кредитная система и Международный Банк Азербайджана. Москва: Финансы и статистика, 2008; Муршудли Ф.Ф. Банковское обслуживание внешнеэкономической деятельности Азербайджана в условиях финансовой глобализации. Баку: ИД «Şərq-Qərb», 2013.

cədvəl 2-də əks etdirilmişdir.

Cədvəl 6

**Bank fəaliyyətinin transmilliləşməsi kontekstində
Azərbaycan Beynəlxalq Bankının üstünlükləri və imkanları**

Üstünlüklər	İmkanlar
- Dövlət dəstəyi. Tanınmış brend	- pərakəndə və korporativ bazarda mövqelərin möhkəmlənməsi
- Diversifikasiya etmiş struktura malik olan universal bank qrupu – pərakəndə, investisiya, sığorta, lizinq və prosesinq biznesi, xaricdə şəbəkə	- resurs potensialı sayəsində xarici banklarla rəqabət aparmaq imkanı
- postsovet məkanında aparıcı kliring bankı	- ölkənin maliyyə-bank bazarında mövqelərinin möhkəmlənməsi
- yüksək kredit reytingləri (suveren səviyyəsində)	- MDB və dünyada aktivlərin gələcəkdə də əldə edilməsi
- şəbəkənin (Rusiyada və Gürcüstanda törəmə banklar, Avropa, Yaxın Şərq ölkələrində və ABŞ-da nümayəndəliyin) olması	- Azərbaycanın ÜTT-na daxil olması zamanı üstünlüyün əldə edilməsi. Bu, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına səbəb olacaq

Azərbaycanın beynəlxalq bazarlara potensial çıxış imkanları olan digər bankları arasında aşağıdakıları göstərmək olar – Paşa Bank, Xalq Bank, Bank Standart və Texnika Bank. Aktivlərin və məcmu kapitalının ölçüsünə görə bu banklar ABB ilə birlikdə aparıcı yerli kredit müəssisələrin beşliyinə daxildir. Onların strateji inkişaf yolu yerli bazarda fəaliyyət göstərən lokal banklardan beynəlxalq arealda iştirak edən banklara ardıcıl şəkildə transformasiyanı nəzərdə tutur.

ABB-nın beynəlxalq ekspansiyasının əsas strateji hədəflərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Biznesin artım mənbələrinin diversifikasiyası: yeni bazarlara və kardinal şəkildə yeni müştəri segmentlərinə çıxış, yeni bazarları öyrənən mövcud müştərilərə

təklifin genişləndirilməsi.

- Yeni texnologiyalara çıxış imkanı: yeni bank texnologiyalarının sınaqdan keçirilməsi və onların ABB Qrupunun başqa banklarına replikasiyası üçün platforma.
- Maliyyə resurslarına çıxış: cəlbədiçi dərəcələrlə resursların cəlb edilməsi imkanı.
- Transmilliləşmə elementlərinin üstünlüyü ilə beynəlxalq bank imici: aparıcı beynəlxalq banklar liqasına daxil olma.

Perspektivli bazarların seçimi zamanı, zənnimizcə, onların bir sıra cazibəlilik meyarlarını (Azərbaycanla ticari və siyasi əlaqələrin yüksək səviyyədə olması, diasporun olması, iştirak etdiyi ölkədə bank bazarının doyumluq dərəcəsi və artın dinamikası və s.) rəhbər tutmaq lazımdır. Bu baxımdan ABB-nin beynəlxalq strategiyasının fokusunda MDB-in perspektivli bazarları, xüsusən də Belarus və Ukrayna olmalıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Beləliklə, bank sistemi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı asılılıqda fəaliyyət göstərən və bank qanunvericiliyi və formalaşmaqda olan bank xidmətləri bazarı ilə tənzimlənən bank və qeyri-bank kredit müəssisələri, bank infrastrukturunun ölkədə fəaliyyətinin təşkili formasıdır. Zənnimizcə, bankların maliyyə bazarında yerinə yetirdikləri əməliyyatlar sırf bank əməliyyatları olmasa da, onlar həmişə başqa qeyri-bank təşkilatlarından fərqlənəcəklər, çünki istənilən ölkənin qanununa görə onlar başqa təşkilatlara qadağan edilən əməliyyatları yerinə yetirmək hüququna malikdirlər.

Bank sisteminin strukturuna təsir göstərən amillərə, bizim fikrimizcə, aşağıdakıları aid etmək olar:

1. hüquq amili – ölkədə bank sisteminin bu və ya digər strukturunu təsbit edən qanun, normativ aktlar və müxtəlif hüquqi sənədlərdə öz ifadəsini tapır;
2. iqtisadi amil – ölkədə pul münasibətlərinin inkişaf dərəcəsidir.

Bank sisteminin inkişafı üçün bəzi maneələr qanunvericilik və normativ sistemlərin natamamlığı müstəvisində üzə çıxır: bank sferasında Azərbaycan korporativ idarəetmə layihəsi tərəfindən keçirilmiş sorğunun nəticələrinə görə, sorğunun aparıldığı bankların 61,8%-i banklarda korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə mane olan amillər arasında qanunvericiliyin səmərəsizliyini qeyd etdi. Belə ki, yerli banklar hüquqi qeyri-müəyyənlik şəraitində çalışırlar ki, bu da onların girov hüquqlarının həyata keçirilməsini çətinləşdirir. Lakin mövcud situasiyada respublika iqtisadiyyatının bank sferasının güclü tərəfləri onları gələcəkdə gözləyə bilən təhdidlərin əvəzini əsasən ödəyir, mövcud imkanlar isə bank qanunvericiliyinin tələbləri gücləndikcə, zəif tərəflərin itməsinə səbəb ola bilər.

Görünür ki, tarixi inkişafın bu mərhələsində, xüsusilə də Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qoşulma müstəvisində AR-nın iqtisadiyyatı səmərəli və rəqabətə davamlı bank sisteminə ehtiyac duyur. Bu strateji hədəfə nail olmaq üçün yalnız dövlət tərəfindən maliyyə sisteminin inkişafı üçün şəraitin formalaşdırılması istiqamətində

düzgün siyasətin keçirilməsi deyil, həm də kredit təşkilatlarının özləri tərəfindən bazarda öz rəqabətqabiliyyətliliyinin formalaşdırılmasına və yüksəldilməsinə yönəldilmiş səylərin göstərilməsi tələb olunur.

Dünya təcrübəsi tətbiqi uzunmüddətli perspektivdə milli bank sistemlərinə maksimal pozitiv təsir göstərən ən geniş yayılmış, aşağıdakı əsas universal tədbirləri müəyyən etməyə imkan verir: milli valyutanın stabilləşdirilməsi; ölkənin kifayət qədər qızıl-valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması; milli bank sisteminin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması və stabilliyi üçün əlverişli şəraitin yaradılması, xüsusən də aktivlərin keyfiyyətinin və bank müəssisələrinin kapitallaşdırılmasının yüksəldilməsi; milli ödəniş sistemlərinin inkişaf etdirilməsi və onların beynəlxalq ödəniş sistemlərinə, təhlükəsizlik tələblərinə və hesablaşmaların aparılması qaydalarına uyğunlaşdırılması.

Qlobal tendensiyaları nəzərə almaq zərurəti və yerli bank sisteminin dünya maliyyə məkanına integrasiyası üçün lazımi ilkin şəraitin yaradılması "Azərbaycan – 2020: gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyasının hazırlanması prosesində dövlət səviyyəsində öz dəstəyini tapdı. Göstərilən konsepsiyada bank sistemi ümumi kapital bazarının maliyyə alətlərinə olan tələbin, təklifin və qiymətlərin formalaşdırıldığı qarşılıqlı əlaqəli bazarları birləşdirən bir elementi kimi nəzərdən keçirilir.

Yerli bank müəssisələrinin fəaliyyətinin təhlili Azərbaycan bank sisteminin zəifliyini və, müvafiq olaraq, xarici maliyyə-kredit müəssisələri ilə müqayisədə rəqabətə davamlı olmadığını göstərdi. Bu, hər şeydən əvvəl, aşağıdakı amillərlə bağlıdır: Azərbaycanın kommersiya banklarının kapitallaşdırma səviyyəsinin aşağı olması; onlarda riskləri idarəetmə, planlaşdırma mexanizmləri və alətlərinin, inkişaf strategiyasının olmaması; resurs bazasının strukturunun qeyri-mükəmməlliyi və əsasən bahalı vəsaitlərin cəlb edilməsi; aktivlərin aşağı rentabelliyi; maliyyə menecmenti və korporativ idarəetmənin zəifliyi; maliyyə müəssisələrinin fəaliyyəti üzərində nəzarətin zəifliyi və şəffaflığın yetərli olmaması.

Maliyyə qloballaşması şəraitində bank sisteminin fəaliyyətinin təhlükəsizliyini təhdid edən əsas amillər arasında aşağıdakıları qeyd etmək lazımdır: bank

fəaliyyətinin beynəlmilləşdirilməsi prosesinin çox sürətlə cərəyan etməsi; kapitalın kütlə və hərəkiliyinin daimi artması, onun qısamüddətli və spekulativ xarakterə malik olması; maliyyə alətlərinin rəngarəngliyi və yüksək dinamizmi; maliyyə resurslarının yüksək dərəcədə ayrı-ayrı maliyyə institutlarının sərəncamında cəmləşməsi; qlobal maliyyə qeyri-stabilliyinin artması; müasir maliyyə institutlarının böhran halları və tendensiyalarının qarşısını almağa qadir olmaması.

Müvafiq olaraq Azərbaycan bank sisteminin inkişafı onun maliyyə stabilliyinin və etibarlılığının artırılmasına yönəlməlidir ki, bu da milli maliyyə təhlükəsizliyinin tələblərinə riayət etməklə onun ümumdünya maliyyə qloballaşması proseslərində iştirakının təmin edilməsi üçün həlledici amil olacaq. Yerli bank sisteminin gələcək inkişafının əsas məqsədlərini aşağıdakılar təşkil etməlidir: bank sisteminin stabilliyinin yüksəldilməsi, bank müəssisələrində korporativ idarəetmənin beynəlxalq standartlarının yayılması, investorlar, kreditorlar və əmanətçilərin hüquqlarının müdafiəsinin təminatı hesabına onların bank sistemində etibarının artırılması, bank fəaliyyətinin keyfiyyətinin və şəffaflığının yüksəldilməsi.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün yerli bank sisteminin səmərəli və stabil inkişafının təminatının əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Bunlara aşağıdakılar aiddir: bank sisteminin kapitallaşdırma səviyyəsinin yüksəldilməsi, onun likvidliyinin təmin edilməsi və bank tənzimlənməsi və nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi. Göstərilən istiqamətlərə daha ətraflı nəzər salaq.

Fikrimizcə, makrosəviyyədə Azərbaycan MBNP və Azərbaycan Mərkəzi Bankının zəruri tədbirləri aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- qanunvericilik və normativ-hüquqi bazanın Avropa İttifaqının qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması yolu ilə təkmilləşdirilməsi. Bu, aşağıdakı məsələlərin həllini nəzərdə tutur: yerli bank qanunvericiliyinin Avropa Birliyinin qanunlarına uyğunlaşdırılması, habelə Maastrixt sazişinin tələblərinə riayət edilməsi və onun müəyyən etdiyi meyarların (qiymətlərin, uzunmüddətli və ortamüddətli faiz dərəcələrinin stabilləşdirilməsi, dövlət büdcəsi qıtlığının müəyyən səviyyəsi) icra edilməsi;

- Beynəlxalq maliyyə hesabatlılığı və Beynəlxalq audit standartlarının Azərbaycanın maliyyə-kredit institutlarının fəaliyyət praktikasına tətbiqi üzrə işlərin həyata keçirilməsi;
- məlumatların beynəlxalq yayılma formatının tələblərinə dəqiq riayət edilməsi;
- ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təminatı üçün milli inkişaf banklarının yaradılması;
- maliyyə bazarında investorların hüquqlarını müdafiə sisteminin yaradılması;
- cinayətkarlıq yolu ilə əldə edilmiş gəlirlərin leqallaşdırılmasına əks təsir göstərmə və onun qarşısının alınması və "FATF-ın qırx tövsiyəsi"nə və Bazel Romitəsinin tələblərinə riayət edilməsi sisteminin tətbiqi;
- valyuta risklərinin kompleks monitoring sisteminin formalaşdırılması, ehtikarlar üzərində nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, xarici valyutada kapital xarakterli əməliyyatların həyata keçirilməsi ilə bağlı valyuta risklərinin qarşısının alınması və başqa disbalansların formalaşmasına yol verilməməsi üçün prudensial prosedurların tətbiq edilməsi;
- MPNP -ın və bankların antiböhran qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin, xüsusən də MBNP-nın bankların fəaliyyətinə operativ antiböhran müdaxiləsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;
- bank sisteminin resurslarının uzunmüddətli investisiya kreditləşdirilməsinə yönəldilməsinə dövlət dəstəyi mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi, investisiya hədəfləri üçün bankdankənar dövriyyədən (o cümlədən vətəndaşların vəsaitlərindən) maliyyə resurslarının cəlb edilməsi mexanizmlərinin formalaşdırılması;
- daxili bazarda uzunmüddətli maliyyə resurslarının təklifinin, xüsusilə də pensiya yığımlarından istifadə etməklə intensiv şəkildə artırılması pensiya sistemində islahatların aparılması;
- bank institutlarının yaradılması və fəaliyyətinə dair tələblərin artırılması, habelə maliyyə sferasında işləmək arzusunda olan mütəxəssislərə ixtisas tələblərinin tətbiqi;

- kommersiya bankları tərəfindən dərc edilən informasiyanın siyahısının genişləndirilməsi və məzmununa tələblərin sərtləşdirilməsi;

- başqa ölkələrin MPNP və dövlət orqanları, xüsusilə də Azərbaycanda törəmə bank (filial) sahibi olan xarici maliyyə institutunun yerləşdiyi ölkənin nəzarət orqanları ilə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi.

Bank sistemi səviyyəsində (mikrosəviyyədə) onun rəqabətə davamlılığının artırılması istiqamətində aşağıdakı praktiki addımlar atılmalıdır:

- artıq qeyd edildiyi kimi, ilk olaraq Azərbaycan kommersiya banklarının kapitallaşdırılmasının artırılması təmin edilməlidir;

- kommersiya banklarının rəqabətə davamlılığının artırılması, milli mal istehsalçısının kreditləşdirilməsi və investisiyalaşdırılmasında imkanların genişləndirilməsi məqsədilə nizamnamə kapitalının doldurulması, ödəmə qabiliyyətinin (alıcılıq qabiliyyətinin) səviyyəsinin artırılması və genişmiqyaslı investisiya layihələrinin reallaşdırılması;

- bank sisteminin yaxşılaşdırılması ki, bu da problemli banklar barəsində qəti tədbirlərin (onların yenidən təşkili və ya ümumiyyətlə tam ləğv edilməsi) həyata keçirilməsini nəzərdə tutur;

- iqtisadi artımın strateji sosial, struktur və xarici iqtisadi məsələlərinin təminatında ixtisaslaşan sistem təşkil edən banklar seqmentinin möhkəmləndirilməsi və daha da inkişaf etdirilməsi;

- maliyyə xidmətləri çeşidinin genişləndirilməsi, onların keyfiyyətinin yüksəldilməsi, həmçinin onların təklif edilməsinin kompleksliyi hesabına ucuzlaşdırılması, məhz yerli spesifikaya yönümlü yeni məhsul və xidmətlərin tətbiqi üzrə innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi;

- əhaliyə mükəmməl bank xidmətlərini təklif etmək məqsədilə şaxələnmiş filiallar şəbəkəsi olan iri banklarla regional və ixtisaslaşdırılmış bankları optimal şəkildə uzlaşdırmaqla bank sektorunun strukturunun inkişaf etdirilməsi;

- Azərbaycanın dünya bazarlarında rəqabətə davamlılığını təmin etmək məqsədilə təsərrüfat fəaliyyətinin perspektivli istiqamətlərinin maliyyələşdirilməsinin

və kreditləşdirilməsinin artırılması üçün kommersiya bankları tərəfindən regionlarda şəraitin yaradılması;

- kommersiya bankları ilə sığorta şirkətlərinin əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi, həmçinin kommersiya banklarının sığorta şirkətlərinin təsis edilməsində iştirakının genişləndirilməsi;

- yerli maliyyə vasitəçilərinin beynəlxalq standartlar üzrə beynəlxalq sertifikatlaşdırma və auditinin keçirilməsi;

- maliyyə menecmentinin keyfiyyətinin və bank sisteminin informasiya şəffaflığının yüksəldilməsinin həvəsləndirilməsi. Belə ki, bank institutları haqqında analitik informasiyanı daha kompleks şəkildə açılması, kommersiya banklarının rəsmi reytingləşdirmə sisteminin təkmilləşdirilməsi və dövri reytinglərin dərc edilməsi tələb olunur;

- xərclərin strukturunun optimallaşdırılması, xüsusən də əməliyyat və inzibati xərclərin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması, elektron bank texnologiyaları spektrinin genişləndirilməsi üçün şəraitin yaradılması;

- Kredit Tarixçələri Bürosunun fəaliyyətinin genişləndirilməsi, problemli borclular haqqında informasiya sisteminin qüvvəyə mindirilməsi;

- iqtisadiyyatın maliyyə sektorunda böhranın yaranma ehtimalı haqqında işarə verə biləcək indikatorlar sisteminin işlənməsi;

- strateji birliklər və ikili razılaşmalar yolu ilə bank işi sahəsində biliklər mübadiləsinin aparılması;

- əhalinin məhz yerli bank müəssisələrinə etibarının artırılması, ictimai şüurda onların müsbət imicinin formalaşdırılması;

- kommersiya bankları rəhbərlərin və sahiblərinin bankların təhlükəsizliyi və davamlılığına görə məsuliyyətinin artırılması;

- daxili kapital bazarının həvəsləndirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi və ev təsərrüfatlarının həyata keçirilməmiş investisiya potensialının maliyyə bazarına cəlb edilməsi.

Bu gün üçün yerli bank sistemi göstərilən məsələni yerinə yetirmir. Bu

problemin həlli üçün Azərbaycanda inkişaf banklarını – özəl sektor tərəfindən tam maliyyələşdirilə bilməyən mühüm sosial-iqtisadi layihələrin uzunmüddətli maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə xüsusi maliyyə institutlarını yaratmaq lazımdır. İnkişaf banklarının əsas sahibi əksər hallarda hökumətdir.

Belə institutların yaradılması zamanı yerinə yetirilməli olan prinsipial şərt özəl bank müəssisələri ilə rəqabətin olmamasıdır. Qeyd edək ki, inkişaf banklarının yaradılması və fəaliyyəti bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə zidd deyil. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin rolunun ardıcıl şəkildə azaldılmasını dəstəkləyən Avropa Komissiyası belə bankların mövcudluğunun qanuniliyi tanıyır və bazar münasibətləri şəraitində dövlətin iqtisadi siyasətinin əhəmiyyətli aləti kimi onlara bəraət qazandırır.

Dünyada inkişaf banklarının fəaliyyət təcrübəsi göstərir ki, bu institutlar yalnız iqtisadi inkişafın investisiya dəstəyinin funksiyalarını icra etmir. Onlar həm də bütövlükdə bank sisteminin inkişafına imkan yaradır. İnkişaf banklarının kommersiya bankları ilə əməkdaşlığı sonunculara əlavə resursları cəlb etməyə, habelə onların öz xüsusi resurslarını planlaşdırılmış tədbirlərin kreditləşdirilməsinin həyata keçirilməsi üçün istifadə etməyə imkan verir.

Bundan başqa, səlahiyyətli banklara böyük etibar var. Onlar inkişaf banklarının tapşırığı ilə ekspert və konsaltinq xidmətlərini həyata keçirməklə öz marketinq səviyyəsini yüksəldirlər.

Dünyada inkişaf banklarının fəaliyyət təcrübəsinin təhlili göstərdi ki, ya müxtəlif fəaliyyət sahələri olan bir neçə bankı daxil edən dövlət inkişaf institutları qrupunun, ya da bir neçə ayrı-ayrı inkişaf banklarının yaradılması mümkündür. Hesab edirik ki, Azərbaycan üçün optimal olan prioritetli sosial-iqtisadi layihələrin kreditləşdirilməsi üzrə ayrı-ayrı məsələlərlə məşğul olacaq İnkişaf Bankının yaradılmasıdır.

Azərbaycan bank sisteminin səmərəli inkişafı üçün bank sektorunda dövlətin birbaşa iştirakının azaldılması və onun dolayısı investisiya təsirinin artırılması lazımdır. Bu məsələnin həlli üçün maliyyə qloballaşması şəraitində ölkənin stabil inkişafını təmin edəcək inkişaf bankları institutu yaradılmalıdır.

İnkişaf banklarının yaradılması ilə yanaşı, mövcud olanların fəaliyyətinin genişləndirilməsi və yeni ixtisaslaşdırılmış bank müəssisələrinin yaradılması tələb olunur. Belə maliyyə institutları təxirəsalınmaz problemlərin həlli üçün lazımdır ki, bu da investisiya böhranının qəti olaraq aradan qaldırılmasına və iqtisadiyyatın innovasiya-investisiya inkişafının həyata keçirilməsinə, aqrar sənaye kompleksinin əsasən məhv edilmiş müəssisələrinin bərpasına, geniş əhali qatlarına sosial nemətlərə (müasir ev, təhsil, tibbi xidmət və s.) çıxış imkanının verilməsinə imkan yaradacaq.

Kredit fəaliyyətinin aktivləşdiyi şəraitdə ön plana kommersiya banklarının kredit risklərinin azaldılması məsələsi çıxır. Müasir bankların fərdi skoring sistemləri, borcalanlar, onların maliyyə durumu və perspektivdə ödəmə qabiliyyəti haqqında informasiyanın təhlili ilə məşğul olan xüsusi xidmətləri var. Buna baxmayaraq, qaytarılmayan kreditlərin miqdarı daim artır. Kredit tarixçələri bürosunun fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi və onların əməkdaşlığı bütövlükdə bank sistemi səviyyəsində risklərin idarə edilməsinin vacib şərtidir. Belə şəraitdə başqa şirkətlərdə gecikdirilmiş kreditləri olan etibarsız borcalanlar kredit üçün hər hansı şirkətə müraciət edə bilməyəcək

Kredit bürolarının səmərəli fəaliyyəti bank sisteminin sabilliyinin təminatında əhəmiyyətli funksiyaları yerinə yetirir. Belə ki, onlar maliyyə müəssisələrinin potensial borcalanların ödəmə qabiliyyətinin səviyyəsinin və başqa müəssisələrdə cari kredit öhdəliklərinin təyininə sərf etdiyi vaxtı və vəsaitləri azaltmağa imkan verir. Bundan başqa, kredit tarixçələri bürosunun mövcudluğu borcalanların kredit intizamını yüksəltməyə və kreditlərin qaytarılmama riskini azaltmağa imkan verir. Kredit tarixçələri bürosunun əməkdaşlığı, onlar arasında informasiya mübadiləsi, fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi son dərəcədə əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan bank sisteminin müasir inkişaf xüsusiyyətləri bir çox mənada ona beynəlxalq maliyyə bazarlarında alınmalar və qeyri-rezidentlərin nəzarəti altında olan bankların olması şəklində xarici bank kapitalının cəlb edilməsi ilə bağlıdır. Bu zaman yerli bank sisteminin qloballaşma proseslərində iştirakının nəticələri haqqında müxtəlif baxışlar mövcuddur. Bəzi alimlər hesab edirlər ki, integrasiya proseslərinin

aktivləşməsi orta- və uzunmüddətli perspektivdə iqtisadiyyatın real sektorunun inkişafı, ölkənin milli pul-kredit, fiskal-büdcə və investisiya siyasəti üçün neqativ nəticələrə səbəb olacaq.

Başqa fikrə əsasən, bütövlükdə maliyyə sektorunun inkişafının intensivləşdirilməsi üçün yerli bank sistemində nəhəng transmilli bankların (TMB) nüfuzetməsi lazımdır. Həm də TMB-in yerli bazara nüfuzetməsinə imkan verməkdən başqa, onların fəaliyyəti üçün əlverişli şərait də yaratmaq lazımdır. Bir çox iqtisadçı alimlər qeyd edirlər ki, bank sisteminin bu inkişaf mərhələsində xarici banklar təhlükə deyildirlər, əksinə, onlar yerli kommersiya bankları üçün sağlam rəqabət münasibətlərini yaradırlar.

Beləliklə, xarici bankların yerli bank sistemində nüfuzetməsi ən yeni bank texnologiyalarının, yeni səmərəli idarəetmə yanaşmalarının tətbiqi, maliyyə xidmətləri çeşidlərinin genişləndirilməsi ilə bağlıdır ki, bu da müştərinin tələbatlarının keyfiyyətli şəkildə təmin olunmasına imkan yaradır. Buna görə də yerli bank sistemində xarici kapitalın iştirakının vacibliyi şübhə doğurmur. Sadəcə milli bank sisteminin inkişafına məhz hansı xarici kapitalın şərait yaradacağını müəyyən etmək lazımdır. Söhbət möhtəkir bank kapitalına, maraqları yalnız möhtəkir yüksək qazancların əldə edilməsi üzərində cəmlənmiş etibarsız banklara yol verməməkdən gedir. Bunun üçün xarici bank filialları üçün icazənin dəqiq meyarlarını təyin etmək, habelə bank nəzarəti sisteminin səmərəliliyini yüksəltmək lazımdır.

Ölkənin suverenliyi və iqtisadi stabilliyi üçün mühüm maliyyə qərarlarının, habelə kredit və investisiyalara dair qərarların müstəsna olaraq xarici mərkəzlər tərəfindən qəbul edilməsi təhlükə kəsb edir.

Yerli bank sisteminin rəqabətə davamlılığının artırılması istiqamətlərinin işlənməsi ayrı-ayrı bankların və bütövlükdə bank sisteminin rəqabətqabiliyyətliliyini müəyyən edən və formalaşdıran amillərin öyrənilməsini tələb edir. Bizim fikrimizcə, bank sisteminin rəqabətqabiliyyətliliyi aşağıdakı amillərlə təyin edilir:

- yüksək kapitallaşdırma və kapitalın yüksək yetərlik səviyyəsi;
- bank sisteminin risklərə davamlılığı;

- bankların fəaliyyətinin səmərəliliyi, onların iqtisadiyyatın inkişafını investisiyalarla təmin etmək qabiliyyəti;
- vəsait əmanətçilərinin hüquqlarının müdafiəsi, habelə maliyyə münasibətlərinin qloballaşması şəraitində milli maraqları müdafiə etmək bacarığı.

Bizim fikrimizcə, Azərbaycan bank müəssisələrinin kapitallaşdırılmasının artırılması yollarına aşağıdakılar aiddir: öz xüsusi emissiyasının səhmlərinin yerləşdirilməsi hesabına kapitalın artırılması, gəlir hesabına kapitalın artırılması, habelə ölkənin bank sisteminin birləşməsi. Müasir şəraitdə kommersiya banklarının qovuşmasına, bank birləşmələrinin yaradılmasına xüsusi diqqət ayırmaq lazımdır. Bu, kommersiya banklarının resurs bazasını möhkəmləndirməyə imkan verəcək. Yerli bankların kapitallaşdırma səviyyəsinin artırılması onların həm daxili, həm də xarici maliyyə bazarında rəqabətqabiliyyətliliyini yüksəldəcək və Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına inteqrasiyası yolunda onun maliyyə stabilliyini təmin edəcək.

Bank qloballaşması proseslərinin gücləndiyi şəraitdə Azərbaycan bank sisteminin rəqabətə davamlılığının artırılması üzrə tədbirlər kompleksində aşağıdakıları yaratmaq tövsiyə edilir:

- bank risklərinin azalmasına kömək edəcək və müştəri bazasının genişlənməsinə imkan yaradacaq Bankların mərkəzləşdirilmiş təhlükəsizlik sistemini;
- resursları Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun vəsaitləri hesabına formalaşdırılmalı olan İqtisadiyyatın inkişafına bank dəstəyi fondunu. Bu, xarici bank resurslarını cəlb etmədən iqtisadiyyatın başqa seqmentlərinin kreditləşdirilməsi vasitəsilə ölkə miqyasında neft-qaz kompleksinin gəlirlərinin yenidən bölgüsünə köməklik edəcək.

Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatında üzvlüyünün xüsusilə ilk mərhələlərində, yəni Qərb banklarının bəzi seqmentlərdə - fond bazarında, lizinq əməliyyatları bazarında, məsləhətçi xidmətləri və audit bazarında zəngin təcrübəsinin, beynəlxalq nüfuzlarının və daha çox şanslarının olduğu şəraitdə ölkənin

milli bank sisteminin geniş açıqlığı hələ xarici banklarla sərt rəqabət aparmaq niyyətlərinin zəifləməsi demək deyil.

Xarici təcrübənin təhlili göstərdi, milli banklar yerli bazarda qeyri-rezidentlər qarşısında bəzi üstünlüklərə malik ola bilər. Bu üstünlüklərdən maliyyə qloballaşmasının güclənməsi və milli bazarda xarici kapitalın iştirakının genişlənməsi prosesində fəal istifadə etmək lazımdır. Məhz bu səbəbdən xarici banklarla rəqabətə səmərəli adaptasiya üçün yerli kredit təşkilatları özlərinin qərarların qəbulunda elastiklik, regionlarda filial şəbəkələrinin olması, depozitlər üzrə daha yüksək faiz dərəcələri kimi rəqabət üstünlüklərindən istifadə etməlidirlər.

Azərbaycanda xarici bankların fəallığı ölkədə iqtisadiyyatın şəffaflığı artdıqca, hüquqi infrastruktur yaxşılaşdıqca, iqtisadi və siyasi parametrlərdə başqa keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdikcə, artacaq. Bu, risklərin azalmasına gətirib çıxarmalıdır. Eyni zamanda bu proses sürətlə cərəyan edə bilməz: buna minimum 3-4 il vaxt lazım olacaq. Əsas odur ki, yerli bazarın xarici banklar üçün daha cazibəli olduğu vaxtda xarici rəqabətə qarşı durmağa qadir olan səmərəli milli bank sistemini yaratmağa vaxt olsun. Bunun üçün aşağıdakıları həyata keçirmək lazımdır: korporativ idarəetməni yaxşılaşdırmaq, bank menecmentini dünya standartlarına çatdırmaq; əlaqədar bazar subyektləri (bank birliyi, dövlət, müştərilər, maliyyə xidmətlərinin yanaşı sahələrindən potensial biznes-tərəfdaşlar) ilə alyanslar formalaşdırmaq; xarici banklar və investorlarla daha aktiv əməkdaşlıq etmək.

Xarici şirkətlərin təcrübəsi və strateji menecment sahəsində ən yeni tədqiqatlar göstərir ki, yerli bankların rəqabətə davamlılığının artırılması imkanları ilk növbədə onların “öz daxilindədir”. Əlbəttə ki, bazarın artım parametrləri, rəqabət dərəcəsi, qanunvericilik və tənzimləyici çərçivələr, başqa makroiqtisadi və siyasi amillər kimi xarici amillər də nəzərə alınmalıdır, lakin təhlil göstərdi ki, onlar ikinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir.

Ədəbiyyat

1. AR MB HAQQINDA QANUN.
2. 2017-ci ilin yanvar-dekabr ayları üzrə Pul Siyasəti icmalı
3. 2015-ci il üçün Mərkəzi Bankın illik hesabatı
4. Azərbaycan Respublikasında pul və valyuta siyasətinin iqtisadi -hüquqi aspektləri// Qanun. – 2009. - № 3. 158 -170.
5. Azərbaycan Respublikasında finans iqtisadiyyatının hüquqi cercivesi //Qanun. - 2002. - № 12. – S. 36 - 39.
6. Azərbaycan Milli Ödəniş Sisteminin inkişaf tendensiyası: hüquqi və iqtisadi aspektlərin təhlili // Qanun. – 2009. - № 10
7. Monetar siyasət və Bankaçılıq. Dərs vəsaiti. Bakı, 2012.
8. «Bank fəaliyyətinin Əsasları». Bakı: UNEC. 2015.
9. Bankaçılıq .Bakı: Azərneşr. 2016. 2 cildlik. -1100 s.
10. Bank sektorunda böhran, pul siyasəti və maliyyə bazarlarına nəzarət modeli: aktual meyllər və dünya təcrübəsi. Bakı: Azərneşr, 2016. 212 c.
11. Z.F.Məmmədov. Qlobal maliyyə böhranı: səbəb və nəticələr // maliyyə və uçot. 12. -2009.
12. Мамедов З.Ф. Бейнəлхəлқ İslam Bank секторунда көклү дəyişiklikлəri yeni çağırışлар və meyllər // Мүасир дəyişən дүnyada хəлқларın milli өзүнүдəрк və өзүнүтəсдиқ процесинин актуал проблемлəri. Бейнəлхəлқ elmi конفرанс. Bakı, Qərb universiteti 01-02 iyun 2017.
13. Z.F.Məmmədov. Maliyyə böhranı və antiböhran siyasət: problemlər və perspektivlər// AMEA-nın xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası. 2012. - № 4.
14. Zahid Məmmədov. Bank iqtisadiyyatı:təbiəti, fəaliyyətinin özəllikləri // Kooperasiya elmi –praktik jurnal.2014.- № 4.(35). S. 205-215.
15. Z.F.Məmmədov. Bank sektorunda risk: analiz ve dəyərləndirmə // Kooperasiya. № 3(42). 2017.
16. Z.F.Məmmədov. Sistemli bank böhranı və antiböhran siyasət: təhlil və qiymətləndirmə. Bakı Biznes Universiteti. Audit, 2017, № 2. 27-33

17. Балабанов И.Т. Деньги и финансовые институты. СПб.: Питер, 2000, s. 107.
18. Банковское дело и банковское законодательство в России, проблемы, перспективы. М.: Дело, 1995, s. 174.
19. Банковская система: состояние, проблемы и перспективы // Формула успеха, 2014, № 5, s. 6
20. Гаджиев Д.Ф. Денежно-кредитная система и Международный Банк Азербайджана. Москва: Финансы и статистика, 2008;
21. Деньги, кредит, банки. Под ред. О.И. Лаврушина. s. 357.
22. Деньги, кредит, банки. Под ред. О.И. Лаврушина. М.: КноРус, 2008, s. 357.
23. Керимов А.Э. Рынок банковских услуг: теория и практика (на примере коммерческих банков Азербайджанской Республики). – Баку: «İqtisad Universiteti», 2010. – 400 s.
24. Концепция развития «Азербайджан – 2020: взгляд в будущее». Баку, 2012, 41 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.president.az/files/future_ru.pdf.
25. Красавина Л.Н., Лаврушин О.И., Валенцева Н.И., Банковские риски, КноРус, Москва, 2013
26. Коробова Г.Г. Банковское дело, — М., изд. «Экономистъ», 2012.
27. Исмаилов Э. Валюты стран Центральной Евразии в условиях финансовой глобализации. – Стокгольм: SA&CC Press, 2009. – 132 s.
28. Ларина, О.И. Банковское дело. практикум: Учебное пособие для академического бакалавриата / О.И. Ларина. - Люберцы: Юрайт, 2015. - 251 с.
29. Ларина, О.И. Банковское дело. практикум: Учебное пособие для академического бакалавриата / О.И. Ларина. - Люберцы: Юрайт, 2016. - 251 с.
30. Мотовилов, О.В. Банковское дело: Учебник / О.В. Мотовилов, С.А. Белозеров. - М.: Проспект, 2013. - 408 с.

31. Ольхова, Р.Г. Банковское дело: управление в современном банке: Учебное пособие / Р.Г. Ольхова. - М.: КноРус, 2012. - 304 с.
32. Перетяцько, Н.М. Банковское дело. Управление в современном банке: Учебное пособие / Н.М. Перетяцько, А.А. Рождествина. - М.: КноРус, 2013. - 304 с.
33. Молчанов А.В. Коммерческий банк в современной России: теория и практика. М.: Финансы и статистика, 1996, с. 22.
34. Малахова Н.Г. Деньги. Кредит. Банки.: М.: Феникс, 2008, с. 21.
35. Мамедов З.Ф. Банковский кризис и реформирование банковского сектора в контексте глобализации. – Баку: Азернешр, 2007. – 392 с.
36. Мамедов З.Ф. Проблемы развития исламского банкинга в Азербайджане // Россия и мусульманский мир. Издательство: Институт научной информации по общественным наукам РАН 2013. (Москва). с. 58-60
37. Мамедов З.Ф. Индустрия финансовых услуг Азербайджана: состояние, проблемы, перспективы // Научные труды. Академии управления при Президенте Республики Беларусь. 2013. - Часть I. С. 270-277.
38. Мамедов З.Ф. Проблемы развития исламского банкинга в Азербайджане // Россия и мусульманский мир. Издательство: Институт научной информации по общественным наукам РАН 2013. (Москва). с. 58-60
39. Мамедов З.Ф. Особенности деятельности центрального банка Азербайджана // Финансы и кредит. 2013. - № 47
40. Мамедов З.Ф. Банковский сектор Азербайджана: анализ и оценка// Научные труды. Академии управления при Президенте Республики Беларусь. 2014. - Часть I. С.
41. Мамедов З.Ф. Модернизации финансового надзора и регулирования: мировой опыт и актуальные тенденции. Экономика и управление: проблемы и решения. 2016. - № 5 (53). 168- 176.

42. Мамедов З.Ф. Модели исламского банкинга: новые тенденции и вызовы для стран СНГ // Экономика и управление: проблемы, решения. 2017. № 4. С. 125-133.
43. Муршудли Ф. Банковская система Азербайджана: вызовы и перспективы глобализации // Кавказ&Глобализация» (CA&CCPress, Швеция), 2008, 2-ci cild, № 2, s. 108.
44. Муршудли Ф.Ф. Банковское обслуживание внешнеэкономической деятельности Азербайджана в условиях финансовой глобализации. Баку: Издательский Дом «Şərq-Qərb», 2013. – xvi, 416 s.
45. Муршудли Ф.Ф. Банковское обслуживание внешнеэкономической деятельности Азербайджана в условиях финансовой глобализации. Баку: ИД «Şərq-Qərb», 2013.
46. Основы банковской деятельности (Банковское дело). Под ред. К.Р. Тагирбекова. М.: Инфра-М, Весь Мир, 2003, s. 26.
47. Российская банковская энциклопедия. Под ред. О.И. Лаврушина. М.: ЭТА, 1995, s.51.
48. Рыбин Е.В. Пути повышения конкурентоспособности российских банков. Москва: Финансы и статистика, 2008. s. 99.
49. Рустамов Э.Экономическая модернизация Азербайджана: вызовы и решения. Москва: Эконом-Информ, 2010. – 367 s.
50. Чуб Е.А. Концептуальные основы банковского надзора в условиях глобализации // Финансы Украины, 2009, № 7. s. 49
51. Шепелев В.В. Банковский рынок, ВТО и глобализация / В.В. Шепелев. -М., изд. Банка «Траст». 2013. – 162 с.
52. Шеремет А.Д. Финансовый анализ в коммерческом банке. – М.: Финансы и статистика, 2009.

Xülasə

Dissertasiya işinin məqsədi Azərbaycanda bank sektorunun müasir inkişaf xüsusiyyətlərinin nəzəri və metodoloji yanaşmalarını əsaslandırmaq, habelə bank sistemində insitisional təkmilləşdirilmə yönəlik təklif və tövsiyələr irəli sürməkdir.

Qarşıda qoyulan məqsədə çatmaq üçün bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi tələb olunur:

- Milli bank sistemi anlayışının tərkibi, mahiyyəti və məzmununu açıqlamaq;
- Milli Bank sisteminin inkişafına təsir göstərən amillərin təhlili;
- Azərbaycan bank sisteminin təkamülü və inkişafının təhlili;
- Qlobal maliyyə böhranı fonunda Azərbaycan bank sektorunda əsas trendlər;
- Azərbaycan bank sisteminin maliyyə sabitliyinin əsas məsələləri;
- Azərbaycan bank sektorunda rəqabətqabiliyyətlilik problemi;
- Azərbaycan bank sisteminin rəqabətə davamlılığının artırılması yollarını müəyyənləşdirməkdir.
- Müasir şəraitdə Azərbaycan bank sisteminin transmilliləşməsinin inkişaf perspektivləri və Azərbaycanda İslam bank modelinin tətbiqinin nəticələrini açıqlamaqdır.

Dissertasiya işində ilk dəfə Azərbaycanda bank sektorunun müasir inkişaf xüsusiyyətlərinin nəzəri və təcrübi əsasları təşkil edir və sistemləşdirilmiş şəkildə problemlər qeyd etməklə yanaşı bank sisteminin insitisional islahatları ilə bağlı prioritet istiqamətlərinin əsaslandırılmasından ibarətdir.

Современные особенности развития банковского сектора в Азербайджане

Цель диссертации - обосновать теоретические и методологические подходы к современным аспектам развития банковского сектора в Азербайджане, а также предложить предложения и рекомендации по улучшению ситуации в банковской системе. Для достижения этой цели следующие задачи должны выполняться взаимосвязанными между собой:

- Раскрыть содержание, суть и содержание концепции системы Национального банка;
- анализ факторов, влияющих на развитие системы Национального банка;
- эволюция и развитие банковской системы Азербайджана;
- основные тенденции в банковском секторе Азербайджана на фоне глобального финансового кризиса;
- основные вопросы финансовой стабильности банковской системы Азербайджана;
- проблема конкурентоспособности в банковском секторе Азербайджана;
- Определить пути повышения конкурентоспособности азербайджанской банковской системы.
- Перспективы развития банковской системы Азербайджана в современных условиях и итоги реализации модели исламского банкинга в Азербайджане.

Впервые в диссертационной работе Банк разработал практические и теоретические основы современных возможностей развития банковского сектора, а также систематически выявляет проблемы, а также уделяет приоритетное внимание приоритетам системных реформ банковской системы.

Summary

Modern features of banking sector in Azerbaijan

The purpose of the dissertation is to justify theoretical and methodological approaches to the modern development features of the banking sector in Azerbaijan, as well as to propose proposals and recommendations on insular improvement in the banking system.

In order to achieve the goal, the following objectives are to be fulfilled in interconnected with one another:

- To disclose the content, essence and content of the National Bank system concept;
- Analysis of the factors influencing the development of the National Bank's system;
- The evolution and development of Azerbaijan's banking system;
- Main trends in the banking sector of Azerbaijan in the background of the global financial crisis;
- Main issues of financial stability of the Azerbaijani banking system;
- Competitiveness problem in Azerbaijan banking sector;
- Identify ways to increase the competitiveness of the Azerbaijani banking system.
- Prospects for the development of Azerbaijan's banking system in modern conditions and the outcomes of implementation of the Islamic banking model in Azerbaijan.

For the first time in the dissertation work, the Bank has developed the practical and theoretical basics of the banking sector's modern development features, as well as systematically identifying problems, as well as prioritizing the priorities of the banking system's insular reforms.